

**TÜRKİYE'DEKİ TELEVİZYON KANALLARINDA
YAYINLANAN "EVLİLİK PROGRAMLARINDA"
EGEMEN EVLİLİK DEĞERLERİNİN YENİDEN ÜRETİMİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Alper İŞLEYEN

Eskişehir, 2017

**TÜRKİYE’DEKİ TELEVİZYON KANALLARINDA YAYINLANAN “EVLİLİK
PROGRAMLARINDA” EGEMEN EVLİLİK DEĞERLERİNİN YENİDEN
ÜRETİMİ**

Alper İŞLEYEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Banu DAĞTAŞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım, 2017

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Alper İŞLEYEN'in "Türkiye'deki Televizyon Kanallarında Yayınlanan "Evlilik Programlarında" Egemen Evlilik Değerlerinin Yeniden Üretimi" başlıklı tezi 03 Kasım 2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Basın ve Yayın** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Banu DAĞTAŞ

Üye : Prof.Dr.Erdal DAĞTAŞ

Üye : Prof.Dr.Gülcan SEÇKİN

Prof.Dr.Emel ŞİKLAR
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’DEKİ TELEVİZYON KANALLARINDA YAYINLANAN “EVLİLİK PROGRAMLARINDA” EGEMEN EVLİLİK DEĞERLERİNİN YENİDEN ÜRETİMİ

Alper İŞLEYEN

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım, 2017

Danışman: Prof. Dr. Banu DAĞTAŞ

Bu çalışma ticari televizyon kanallarında yayınlanan evlendirme programlarında, hâkim evlilik değerlerinin yeniden, nasıl üretilip dönüştürüldüğünü sorunsal olarak belirlemiştir. Kültürel çalışmalar sorunsalıyla üretilen bu çalışma, medya metinlerindeki ideolojik yeniden üretimi metin analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Medyanın sahiplik yapısının medya içeriklerini magazinleştirmesi neticesinde üretilen evlilik programları, çalışmada eleştirel ekonomi politik yaklaşıma da vurgu yapılmasını gerekli kılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde medyanın kapitalist üretim tarzı içerisinde nasıl yapılandığı sorgulanmış, bu çerçevede küreselleşme, deregülasyon ve neoliberal politikaların medya alanındaki uygulamaları, Türkiye medyasında tekelleşme, standartlaşma ve tektipleşme konuları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilk insan topluluklarından günümüze kadar gelen süreçte aile ve evliliğe ilişkin literatür incelenmiştir. Ardından Osmanlı/Türk toplumunda geleneksel ve modern aile yapıları tarihsel bağlamda ele alınarak eş seçimini etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise medyada artan magazinleşme eğilimleri ve kadın kuşağı programları tartışılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında, Türkiye’deki televizyon kanallarında yayınlanan evlilik programlarından en çok izlenen ve popüler olan iki tanesi seçilmiştir. Bu bölümde 2015 yılında Fox Tv kanalında yayınlanan “Esra Erol’la” isimli ve Show Tv kanalında yayınlanan “Evleneceksen Gel” isimli evlilik programlarından amaçlı örnekleme olarak seçilen, her iki kanaldan eşit sayıda olmak üzere toplam 12 program analiz edilerek, hâkim evlilik değerlerinin ideolojik olarak nasıl üretildiği metin analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de

egemen olan modern ile gelenekselin iç içe geçtiği karmaşık kültürel değerlerin evlilik programlarında yeniden üretildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Televizyonda evlilik programları, Egemen evlilik değerleri, Kadın kuşağı, Tektipleşme, Modernleşme ve evlilik.

ABSTRACT

THE REPRODUCTION OF THE DOMINANT MARRIAGE VALUES IN THE "MARRIAGE PROGRAMS" BEING PUBLISHED IN TURKISH TV CHANNELS

Alper İşleyen

Department of Journalism

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, November 2017

Advisor: Prof. Dr. Banu DAĞTAŞ

This study problematically determined how marriage values of dominant marriages were reproduced and transformed in marriage programs published on commercial television channels. This study, which is situated in the scope of research question of cultural studies. It is analyzed the ideological reproduction of media texts by using text analysis method. Moreover in this study, it is also required that emphasis on critical economic and political approach because of tabloidized media contents what consist of marriage programs that produced as a result of the structure of ownership of the media. In the first part of the interview, it was asked how the media was organized within the capitalist mode of production. In this context, globalization, deregulation and applications of neoliberal politics in the media field, monopolization, uniformity and monopolization in the media of Turkey were discussed. In the second part of the study, the literature on family and marriage has been examined from the first human community up to the present day. However, traditional and modern family structures in the Ottoman-Turkish society were examined in the historical context and the factors affecting the selection of the spouse were presented. In the last part of the study, increasing trends in magazines and women focused programs were discussed in the media. In the analysis part of the study, two of the most watched and popular marriage programs on TV channels in Turkey were selected. In this section, a total of 12 programs, randomly selected from the marital programs named as "Esra Erol'la" and "Eveleneceksen Gel" which were published in Fox TV and Show Tv in 2015.

Moreover, these programs were analyzed by text analysis method. As a result it is concluded the modern and the traditional values of the complex cultural structure that are dominant in Turkey.

Key Words: Television marriage programs, Dominant marriage values, Women's telecasts, Uniformity, Modernization and marriage.

Önsöz

Öncelikle tez süresince bana her konuda fazlasıyla destek veren değerli hocam Prof. Dr. Banu DAĞTAŞ'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca lisans öğrenimim süresinde sorularıma içtenlikle cevap veren ve tez jürisinde bulunan sayın hocam Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ'a ve yine tez jürisinde bulunan sayın hocam Prof. Dr. Gülcan SEÇKİN'e teşekkür ediyorum. Lisans öğrenimim sırasında bana farklı bakış açıları sunan hocam Prof. Dr. İncilay CANGÖZ'e de ayrıca teşekkür ederim.

Tüm öğrenim hayatımda olduğu gibi tez süresinde de bana güvenen ve kararlarımı destekleyen babam Bilal İŞLEYEN'e ayrıca teşekkür ederim. Bana destek olan annem Aynur AKSU İŞLEYEN ve ağabeyim Ahmet İŞLEYEN'e de teşekkür ederim.

Tez döneminde yabancı dil eğitimi için gittiğim New York'ta geçirdiğim 1 yıl süresinde her insanlığımı unutuşumda, farkında olmadan, eşitlikçi davranışlarıyla bana insanlığımı hatırlatan Martin Lozado'ya ve bu süreçte düşün hayatıma büyük katkılar sağlayan Güney Amerikalı işçi sınıfına teşekkür etmeden geçmeyeceğim.

Son olarak bu süreçte ismini saymadığım bana değerli katkıları olan herkese teşekkür ederim.

03/11/2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Alper İŞLEYEN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDYA ALANINDA KÜRESELLEŞME VE NEO-LİBERAL POLİTİKALAR: YAYIN KUŞAKLARINDA TEKTİPLEŞME

1. Küreselleşmenin Ekonomik ve Politik Alandaki Etkileri	12
2. Küreselleşmenin Medya Alanındaki Etkileri	18
3. 1980’li Yıllarla Birlikte Deregülasyon ve Neoliberalizm Uygulamalarının Türkiye’deki Etkileri	22
4. Türkiye Medyasında Deregülasyon Politikalarıyla Başlayan Tekelleşme ..	25
5. Türkiye’de 1990’lı Yıllarla Birlikte Özel Televizyon Yayıncılığının Gelişim Süreçleri	30
6. Medyada Standartlaşma, Yöndeşme ve Televizyon Yayın Kuşaklarında Tektipleşme	33

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL BAĞLAMDA AİLE VE EVLİLİK KAVRAMLARININ EKONOMİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ

1. İlk Toplumlardan Yerleşik Tarım Toplumuna Aile ve Evliliklerin Tarihsel Gelişimi	36
--	----

2. Yerleşik Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Sürecinde Ailede Ekonomik İlişkiler ve Kadın Emegi	40
3. Sanayi Toplularında Ailede Ekonomik İlişkiler ve Kadın Emeginin Değişimi	43
4. Modernleşen Toplumlarda ‘Aşk İdeolojisiyle Dolaymlanan’ Aile ve Evlilik	49
4.1. Batı Tarihinde Aşk ve Cinsellik	49
4.2. Modern Evlilik ve Ailede ‘Aşk İdeasıyla’ Dolaymlanmış Eş Seçimini Etkileyen Faktörler	51
5. Batılı Modern Toplumlarda Ortaya Çıkan ‘İdeal’ Aile Biçimi	53
5.1. Batı’da 19. Yüzyılda Biçimlenen Burjuva Aile Modeli	54
5.2. Batı’da 20. Yüzyılda Şekillenen Aile Yapısı	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞMEYLE BİRLİKTE OSMANLI/TÜRK GELENEKSEL AİLE YAPISININ DÖNÜŞÜMÜ

1. Osmanlı-Türk Geleneksel Aile Yapısının Kültürel ve Ekonomik Boyutu ..	62
2. Modernleşme ve Kentleşmenin Geleneksel Osmanlı-Türk Aile Yapısına Etkileri	66
2.1. 19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi: Tanzimat ve Batılılaşma	69
2.2. Tanzimat Dönemi Basın Yayın Faaliyetlerinde Dolaymlanan Aile İdeası	72
2.3. Modernleşmenin Türk/Osmanlı Kamusal Alanındaki Etkileri	77
2.4. Muhafazakâr Modernleşme Dönemiyle Birlikte Dolaymlanan Modern Ailenin İdeolojik Durumu	81
3. Türkiye’de Eş Seçimi Kriterlerine Etki Eden Ekonomik ve Kültürel Faktörler	91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**TÜRKİYE TELEVİZYONLARINDA YAYINLANAN EVLİLİK
PROGRAMLARININ İDEOLOJİSİ**

1. Televizyonlarda Deregülasyon Politikalarıyla Artan Magazin İçerikleri ..	93
2. Türkiye Televizyonlardaki Kadın Kuşağı ve Evlilik Programlarının Yapısı	95
3. Amaçlı Örneklem Olarak Seçilen Evlilik Programlarının Nitel Veri Analizi Yönteminden Yararlanılarak Çözümlemesi.....	101
3.1. Çalışmanın Yöntemi	101
3.2. İncelenen Evlilik Programlarının Formatı	105
3.3. İncelenen Evlilik Programlarında ‘Aktörler’	106
4. İncelenen Evlilik Programlarında Hâkim Olan Söylemler	107
4.1. Geleneksel Temalar	107
4.2. Evlenmek İçin İstenen Aile Onayı	108
4.3. Evlilikte Kadınlardan Beklenen Roller	110
4.4. Eş Seçiminde Kadınlardan Talep Edilen Kriterler	113
4.5. Eş Seçiminde Erkeklerden Talep Edilen Kriterler	116
4.6. Evlilik Birliğinden Beklentiler	118
4.7. Program İçerisinde Adayların Dine Referansları	121
4.8. İkinci Evlilikle İlgili Görüşler	123
4.9. Magazinsel Temalar	124
5. Bulguların Değerlendirilmesi	127
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	136
EKLER	143
ÖZGEÇMİŞ	146

GİRİŞ

1. Konunun Tanımlanması ve Sorunsalı

Bireylere biçilen cinsiyet rollerinin sürdürülmesi, değiştirilmesi ve dönüştürülmesinin en canlı tartışıldığı alanlardan birisi aile kurumudur. Luhmann'a göre (Luhmann, 1995: 218-219'dan akt. Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 26), 18. yüzyıl öncesi gerçekleştirilen evlilikler toplumsal tabakalaşmayı yeniden üretirken, on sekizinci yüzyıl sonrası evliliğe atfedilen aşk olgusu, evliliği toplumsal farklılıkları aşan, bireysel karara dayandıran bir birliktelik olarak anlamlandırmıştır. Günümüzde evlilik kurumu ve aile demokratikleşme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Ancak kadın ve erkek rollerinin cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden üretimi, cinsiyetler arası eşitlik idealini olumsuz etkilemektedir. Evlilikle müşterek hale dönüşen ev işi, çocuk bakımı, cinsellik ve iş hayatı gibi ilişkiler ağı, alışlagelmiş bir cinsiyet ayrımcılığını içermektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 26). Cinsler arası ayrımcılığın başlıca nedeni toplumsal üretim biçimleridir. Üretim biçimleri aile yapılarını belirlemektedir. Üretim şekillerine göre tarihsel süreç içerisinde birkaç temel aile biçimi ortaya çıkmıştır. Bunlar ortaklaşa aile, iki başlı aile, tek eşli aile gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır (Köse, 2012: 21).

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde, henüz medeni hukuk kurallarının yazılı olarak belirlenmediği zamanlarda evlilik özel bir işlem gerektirmeden yapılmıştır. Bu tür evlilikler bir tarafın isteği ile kolayca sonlandırılmıştır. Bu topluluklarda aile dağıldığı süreçte mallar toplulukça paylaşılmıştır (Diakov ve Kovalev, 2008: 45). Tarihin başlangıçlarında kadınlar doğurganlık özelliğinden dolayı toplumda egemenlik kurmuşlardır. Kadınların egemenliği iktisadi süreçler değişene kadar, uzun bir süre devam etmiştir. Akrabalık ilişkilerinin dönüşümü, ailenin dönüşümünden daha geç olgunlaştığından, iktisadi değişim başlangıçta ailede ve akrabalık hiyerarşisinde, daha sonra tüm toplumda erkek egemenliğinin kurulmasına neden olmuştur. Kadının eve yakın işlerle uğraşması, çocuk doğurması, bahçe işleriyle uğraşması kadını eve daha bağımlı hale getirmiştir. Anaerkil toplumlarda mekân kadına ait olduğundan, fiili ayrılık durumunda evden ayrılan taraf genellikle erkek olmuştur (Köse, 2012: 22).

Erkeklerin av malzemesi üretimi, av aletlerini geliştirmesi, kadınlara üretimde değeri olmayan ev içi işleri bırakmıştır. Toprağın ve malların sahipliğı zamanla özel mülkiyeti doğurmuştur. Bunun doğal sonucu olarak aile yapısı da dönüşmüştür. Kadınlar anaerkillik gücünü yitirmiş ve günümüzde de geçerli olan ataerkil toplum doğmuştur. Böylece zaman içerisinde ailede soy zinciri erkekten belirlenmeye başlamıştır (Köse, 2012: 23). Topluluklarda gelişen özel mülkiyet sistemi, mirasın tüm toplulukça ortak bölüşülmesinde rahatsızlık uyandırmıştır. Erkek egemenliğinin gelişmiş olduğu bu dönemde, mirasın babanın soyundan geçmesi belirlenerek, topluluklarda babanın belli olması ihtiyacını doğurmuştur. Ortaklaşa aile bu süreç içerisinde son bulmuş, erkeklerin çok eşli, kadınların tek eşli olduğu iki başlı aileye geçiş sağlanmıştır. Böylece babanın belirsizlik sorunu ortadan kalkmıştır. Özel mülkün mirası da günümüzde olduğu gibi babadan geçmeye başlamıştır (Engels, 2013: 67).

Aile kökenlerinin gelişim süreci incelendiğinde iktisadi sebepler her dönem aile üzerinde birincil etki sahibi olmuştur. Engels'e göre, (2013) tarihsel açıdan evlilik; bir cinsin, diğer cins üzerindeki egemenliğidir. Tarihteki ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz zıtlığın karı-koca evliliğı içindeki gelişmesiyle; ilk sınıf baskısı da, erkek cinsin, dişi cins üzerindeki baskı ve tahakkümü ile gerçekleşmiştir. (Engels, 2013: 79). Günümüzde belirlenen karı-koca evliliğı, tarihsel anlamda erkekle kadının anlaşması sonucu oluşan bir ritüel değildir. Engels'e göre toplulukların ekonomik sistemleri incelendiğinde günümüzde gelişen tek eşliliğın iktisadi nedenlerden dolayı oluştuğı, bireysel cinsel aşk ile ilgisinin olmadığı belirlenmektedir (Engels, 2013: 80).

Özel mülkiyetin ve mirasın korunması amacıyla ortaya çıkan tek eşli evlilik biçimi, kadının sadakatsizliğini şiddetli bir biçimde cezalandıran toplumsal ve dinsel kurullarla yeniden üretilmiştir. Bunun yanı sıra ilk sınıflı toplum olan köleci toplumda çıkan tek eşlilik, "aile ahlâkı" çerçevesinde belirlenmiş görünse de, zina ve fuhuş ilk kez bu tür toplumlarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca erkeklerin cinselliğı yaşamalarına ilişkin bir sınırlama getirilmemiş, aksine köleler, metresler, cariyeler, oğlanlar ve fahişeler biçiminde erkeklerin hizmetine sunulmuştur. Ekonominin belirlediğı bu durum, üstyapı kurumlarınca desteklenmiş ve yeniden üretilmiştir (Köse, 2012: 25).

Ortaçağ sonrası Batı Avrupa'da toprak sahipliğinin güçlenmesi, kırlarda yoksul işçi ve köylülerinin sayısındaki artış şehirlere daha büyük göçlerin oluşmasını

sağlamıştır. Ticaret, hizmet sektörü, fabrikalar, doktorluk ve avukatlık gibi profesyonel mesleklerin gelişimi burjuvazinin gelişimiyle birlikte şekillenmiştir. Bu çerçevede aile yaşamı ve eve ilişkin kurallar artmış, orta sınıf ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan köylü tarımı ekonomideki merkezi rolünü yitirmiştir. Zaman içerisinde modern toplumlarda işgücünün büyük bir kısmı proleterleşmiştir (Goody, 2004: 146). 19. yüzyılın sonlarında burjuva sınıfı, alt sınıflar üzerinde kendi ahlaki değerlerini kabul ettirerek işçilerin yaşamlarını düzenlemeye çalışmıştır. Liberaller kısmen çocuklar için uygun bir ev ortamı sağlama amacıyla kadın ve çocukların çalışma saatlerini düzenlemek istemişlerdir. Örneğin İngiltere’de orta sınıf kadınlar, işçi sınıfı kadınları çağdaş çocuk yetiştirme teknikleri konusunda eğitmek amacıyla ziyaret etmiştir (Poster, 1989: 224).

Modern toplumlar hiyerarşik ayırım ve eşitsizliklerin olduğu toplumlar olarak belirlenmiştir. Modern toplumların ürettiği eşitsizlikler, özellikle cinsiyete dayalı olarak üretilmekte ve diğer eşitsizliklerle birlikte sürdürülmektedir. Modern toplumlar kadın ve erkek işgücünün ayırımı biyolojik olarak tanımlamaktadır. Örneğin, anne olmak için kadın gibi duygusal ve sabırlı olmak, asker olmak için erkek gibi dayanıklı ve güçlü olmak söylemi yapılandırılmaktadır. Gerçekte anne ile asker arasındaki fark ideolojik ve toplumsal farklılıklardan oluşmaktadır. Başka bir deyişle, toplumsal farklar, biyolojik değişmezlikte belirlenen ideolojik söylemlerle meşrulaştırılmaktadır. Bu durumun temelinde iktisadi nedenler aranmalıdır (Sancar, 2014: 23-24).

Diana Gittins’e göre (Gittins, 2012: 80-81), Batı toplumlarında erkekler için evlilik ancak kendisini ve bağımlılarını geçindirecek ekonomik garantiye sahip olduktan sonra yapılacak bir iş olarak belirlenmiştir. Kadın ve erkeklerin bu toplumsallaşma süreçleri sonucu evlilik, doğal ve gerekli olarak görülmektedir. Modern toplumlarda kadınların baba evindeki yaşam standardını tutturabilmesinin tek yolu benzer ekonomideki bir erkekle evlenmesidir. Bu çerçevede kadınların sosyal sınıfını değiştirme veya korumasının yolu evliliğdir. Bir kadının sekreter olarak çalıştığı durumda sosyo-ekonomik konumunu değiştirme yolu neredeyse imkânsızdır. Ancak kadın bizzat patronuyla olmasa da, yükselme yolundaki bir erkekle evlenmesi durumunda sosyal mobilité şansı elde etmektedir. Bu fikirler modern toplumun biçimlendirdiği medya tarafından sıklıkla teşvik edilmektedir. Aynı zamanda evlilik

bazen aŖađı doğru da mobilize edebilmektedir. Bu bağlamda evlilik, emek piyasasıyla ekonomik anlamda i ie gemiŖtir.

GeliŖen liberal ekonomi aileyi parasal konuma sokmuŖtur. Önceleri, harcandığında üretimden eksilen, dolayısıyla harcamaktan sakınılan para, kazanılandan daha az önemli olmuŖtur. Erkeğin maaŖlı emeği yeni bir saygınlık biçimine dönüŖmüŖtür. Üretim alanıyla hanenin ayrılması iŖteki cinsiyet bölünmesinin anlamını deđiŖime uğratmıŖtır. Bir zamanlar aristokrasiye özgü olan ‘efendi-uŖak’ iliŖkisi, evli çiftlerin arasına girmiŖtir. Böylece toplumun çoğunluğunda bir baŖkasının özel hayat alanında alıŖmak anormal görölmeye baŖlanmıŖtır. Kadınların ücretli emeği 20. yüzyılda özgürleŖtirici bir değer kazanmıŖsa da, bunun sebebi ücretli iŖ ilkelerini deđiŖtirmiŖ olan global deđiŖimdir (Prost, 2008: 43).

Batı’ya benzer biçimde Türkiye’de de erkeklerin emek piyasasında, kadınların hane içerisinde üretim gerekleŖtirdiđi ekonomik iliŖkiler mevcuttur. Eski Türk kültürüne göre kadın ailenin temelini oluŖturmakta, tıpkı Batı aileleri gibi hane içerisinde sosyalleŖmektedir. Canatan ve Yıldırım, “Evi ev eden kadındır”, “Evi ev eden avrat, yurdu Ŗen eden devlet”, “Evi diŖi kuŖ yapar” atasözlerine dayanarak bunun açıkça gösterildiğini belirlemiŖtir. Kadın, geleneksel rol paylaŖımı nedeniyle çoğu zaman ev içi iŖlerle meŖgul olmakta ve erkeğin yokluğunda onun yerini almaktadır (Canatan ve Yıldırım, 2011: 54).

Türk aile yaŖamı tarihsel anlamda bölgesel ve coğrafî etkenlerden etkilenmiŖtir. Örneğin Osmanlı ailesi mahalle ve köylerde yaŖamaktadır. Bu toplulukların bulunduğu mahalle ve köyler arasında etnik-dinî ve hukuki bağ bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda halk birbirinin kefilî olmuŖtur. Bu topluluklar devlet karŖısında bir takım yükümlölükleri birlikte yerine getirmektedir. Osmanlı döneminde ailelerin oluŖturduđu topluluklar bir takım vergilerin toplanmasında, asayiŖin sağlanmasında veya bayındırlıkla ilgili hükümlerin yerine getirilmesinde görevli ve sorumlu birimlerdir (Ortaylı, 2009: 2-3).

Osmanlı’da Ŗehirleri oluŖturan mahallelerin fiziksel mekânları statü ve sınıf farkı barındırmamaktadır. PaŖa konağı karŖısında basit bir evkaf kâtibinin aŖıboyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin konağının bitiŖiđinde ise mahalle suyolcusunun kulübesi bulunmaktadır. Bu toplumlarda bütün insanlar birbirleriyle sık sık

karşılaşmakta ve etiket farklılıklarına rağmen birbirleriyle muhattap olmaktadır. On sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında büyük şehirlerin mahallelerinde toplumsal sınıflanmaya göre biçimlenmiş mekân farklılığı bulunmamaktadır (Ortaylı, 2009: 18). Osmanlı tarihinde mahalle idari bir birim olmaktan ziyade sosyal bir birimdir. Evlilik ve doğum kayıtları tutulmamıştır. Evlilik, mahalle cemaatinin onayladığı bir kurumdur. İmam nikâhı bir tür ritüeldir. Evlilik ve boşanmalarda kanuni bir durum söz konusu değildir. Ahalinin tanıklığı hem evlilik, hem de boşanma için yeterlidir. Ancak 19. yüzyıl sonrası şehirlerde ekonomik ayrıma göre oluşan sınıfsal yerleşimler, iki-üç kuşağın birarada yaşadığı ortak değerleri olan esnaf ve müşteri dayanışmasını, birbirini denetleyen ve yardımlaşan mahalle ortamını yok etmeye başlamıştır. Sınıfsal olarak ayrışan mahallelerin oluşturduğu toplumlarda evlilik ve boşanmalar da kanuni kaidelere bağlanmıştır (Ortaylı, 2009: 24-25).

Yılmaz'a göre, (2012) Osmanlı'da sosyo-kültürel yapının dönüşümü II. Mahmut dönemiyle birlikte gerçekleştiği görüşü ağırlık kazanmasının yanı sıra, ilk modernleşme çabalarının Tanzimatla birlikte başladığı düşünülmektedir. Tanzimat dönemi düşünürleri Doğu ve Batı arasında ortak nokta bulunup bulunmadığı konusunu ortaya koymuş, yapılan reformların İslam dini tarafından kabul edilip edilmeyeceğini tartışmışlardır. Dönemin edebiyat eserlerinde, Osmanlı toplumunda var olan bazı uygulamaların eleştirildiği görülmektedir. Bunlar arasında çok eşlilik, görücü usulü, örtünme, kadınların dışarı çıkması, cinsiyet ayrımı ve kadınların eğitim hakkı gibi hususlar temel unsurlar olarak belirlenmiştir (Yılmaz, 2012: 35).

Osmanlı devletinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte üç temel düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelerin hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleştiğini öne sürmüştür. Ancak modernleşmenin hangi yolla yapılacağı konusunda fikir ayrılığı bulunmuştur. Bu konu üzerine yapılan tartışmalar Osmanlı toplumunda değişim arayışlarını göstermektedir. Yılmaz'a göre (2012), bu dönemde İslamcılar kurtuluş formülünü İslam dininde ararken, Batı yanlısı düşünürleri, ancak Batı'yı model alan bir toplumun ilerleyebileceğini ileri sürmekte, Türk milliyetçileri ise, gelecekteki ideal toplumun geçmişte yaşanmış Türk yaşamında aranması gerektiğini düşünmüşlerdir. Dönemin aydınları Batı'ya ait kurumların sadece askeri olanlarının mı alınması, yoksa Batı'ya ait tüm kültürel öğeleri de kapsayacak şekilde taklit edilmesi mi

gerektiği noktasında ayrıışmışlardır. Tartışmalar, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Batı'ya ait tüm kurumların tamamen taklit edilmesiyle uygulanarak sonuçlanmıştır (Yılmaz, 2012: 37).

Tanzimat döneminde Türk ailesi Fransız kültüründen etkilenmiştir. Bu dönemle birlikte Türk ailesi gelir farklılıklarına göre konaklarda yaşayan geniş aile ve ahşap evlerde yaşayan çekirdek aileler olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Bir tarafta Avrupaî yaşam tarzı benimsenirken, diğer tarafta geleneksel kültür devam ettirilmiştir. Ancak konak ailesi, ekonomik şartların ortaya çıkardığı geçici bir aile tipi olmuştur (Yılmaz, 2012: 39). Tanzimat döneminin devlet nezninde tek amacı idarede dönüşümü sağlamak olmuştur. Devlet erkânı ailenin, bireylerin ve toplumun değişip dönüşeceğini hesaba katmamıştır. Jön Türklerin toplumu dönüştürme çabaları Türk toplumunda büyük bir kültürel değişimin temellerini oluşturmuştur (Ortaylı, 2009: 117).

Tanzimat döneminde başlayan uygulamalar toplumun laikliğe doğru gidişini göstermektedir. Ancak bu durum toplumda çelişki ve karışıklığın büyümesine de neden olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın aydın ve yöneticileri gerekli reformları yarı İslamcı ve yarı Batılı bir dilemma içerisinde düzenleyip yürütmeye çalışmıştır (Ortaylı, 2009: 123).

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında modern aile özlemi toplumun aydınlarının kaleme alınmıştır. Örneğin Tüccarzade İbrahim Hilmi Bey, 1914 yılında yazdığı "Avrupalılaşmak, Felâketlerimizin Esbabı" başlıklı yazısında hayal ettiği aile modeli; Şişli'de bir apartmanda veya Erenköy'de küçük köşkte ikamet eden, ihtiyar peder ve valide, genç bir zevce, temiz pak giyimli bir erkek ve üç çocuk ile hizmetçilerden oluşan Batı tarzı modern yaşam biçimidir. Bu aile modeli Fransızca ders kitaplarında bulunan "La Famille Dupont" veya İngiliz "Mr. Brown" ailesidir. Çizilen bu aile modeli Aksaray'ın lağımlar akan, her zaman tozlu, çamurlu ve dar sokaklarında bulunan ahşap evlerinde yaşayan, takunyalarla mahalle okuluna giden fakir çocuklarının bulunduğu aile gerçeğine tezat oluşturmuştur (Ortaylı, 2009: 129-130). Osmanlı döneminin modernleşme uygulaması zamanla aile bağlarını değiştirmiştir. Örneğin bir sini etrafında bağdaş kurup, kaşıkla yemek yeme geleneğinin yerini, çatal ve tabağa bırakması aile üyelerini huzursuz etmeye başlamıştır. Yemek saatleri artık zevkle beklenen bir şey olmaktan çıkarak, hemen geçip gitmesi istenen bir işkence durumuna dönüşmüştür (Mardin, 1991: 67).

Türk ailesi sosyolojik değişim geçirmiştir. Toplumsal dönüşümün getirdiği zorlamalar kadar, kültürel ve dünya görüşü kalıplarının değişimi, bireylere sunumu sonucu geniş aile parçalanma yolunda ilerlemiştir. Çekirdek aile ve bu ailenin tüketim toplumu çerçevesinde yaygınlaşması geniş ailenin yok olma sürecini hızlandırmaya devam etmektedir. Geniş ailede otorite parçalanmasına ve en önemlisi işgücü kaybına neden olmaktadır. Aile içi iş bölümüyle çözümlenebilecek problemler çekirdek ailede büyük sorunlara neden olmaya başlamıştır. Bu durum aile kurumunda huzursuzluk ve başarısızlığa neden olmaktadır. 1990 itibariyle her yıl yapılan 220.000 evliliğin on bini boşanmayla sonuçlanmaktadır. Boşanmaların %85'i geçimsizlik nedeniyle gerçekleşmiştir (Ortaylı, 2009, 133-134).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yasalarla da belirlemeye başlayan modernleşme ideolojisi kamusal alanlara radikal devrimler getirmiştir. Hilafete son verilmiş, Kıyafet ve Şapka Kanunu, Latin alfabesi ve Medeni Kanun gibi uygulamalar Batı model alınarak dönüştürülmüştür. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Cumhuriyetle başlayan dönüşüm radikal ve cebri olmuştur. Eskinin kültürel bağlarından uzaklaşma amacı taşıyan yeni uygulamalar, yeni dönemin getirdiği yaşam tarzının kabulünde yaşanan süreç içerisinde gizli veya açık çatışmaya sebep olmuştur (Yılmaz, 2012: 44).

Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçmesi tutumlu bir toplumun, tüketim toplumuna dönüşmesinin yolunu açmıştır. İş adamları, girişimciler ve toprak sahipleri arasından oldukça müsrif bir sınıf doğmuştur. İş adamları ve girişimciler, sahip oldukları yeni otomobil sayısı ile övünmeye başlamışlardır. Geleneksel Türk toplumunun idealleri olan cesaret, cömertlik, nesafet ve yardımlaşmaya tezat olarak kurnazlık, cimrilik ve çarpık gelir dağılımı oluşması burjuva sınıfını topluma tepeden bakar duruma getirmiştir (Mardin, 1991: 285).

Ailenin kuruluşundan, aile içi ilişkilere kadar hemen her konuda geleneksel aile anlayışından uzaklaşmaktadır. Merkezi yerlerden daha çok rant elde etmek amaçlı yapılan apartmanlar komşuluk ilişkilerini zayıflatmış, davullu-zurnalı ve yemekli evlilik törenleri yerini düğün ve nikâh salonlarındaki sade ritüellere bırakmıştır. Kadınların ev ekonomisine daha çok katkıda bulunması, çocukların daha küçük yaşlarda eğitime başlaması ve daha uzun süre eğitim görmeleri gibi durumlar şehir hayatındaki Türk ailesinin yaşam tarzını nasıl değiştirdiğini gösteren birkaç örnektir (Yılmaz, 2012: 59).

Türkiye’de yaşanan değişim devam ederken dünyada son 30 yılda bilim ve teknoloji alanında büyük reformlar yaşanmıştır. Bu durum toplumların sosyal çehresini değiştirmiştir. Teknolojiyi üretmek yerine, satın alarak kullanan Türk ailesi, özellikle 1980 yılları sonrası teknolojik gelişmeden de etkilenmiştir. Bilim ve teknoloji alanındaki değişimler bir taraftan eşlerin tanışma usullerine yenilerini eklerken, diğer taraftan geleneksel formların çağdaş görünümle bağlamında yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2012: 82-83). İletişim ve teknolojinin hızla geliştiği günümüz döneminde medya, Türk ailesinin toplumsal talep ve beklentilerine yanıt verme işlevi gören bir aygıtla dönüşmüştür. Bu çerçevede medya tüm toplumsal kurumların; eğitim, siyaset, ahlak, din ve hukuk gibi işlevlerini yerine getiren yeni bir toplumsal kuruma bürünmüştür. Medya ailelere eğlence ortamı sunarak, “popstar alaturka” yarışmalarıyla konservatuvar işlevi görmüştür. Buna ek olarak, aileler gelin ve damatlarını medya aracılığıyla bulmaya çalışmış, “Benimle evlenir misin?”, “Gelinim olur musun?” gibi programlarla genç kadın ve erkeklerin yanı sıra “ikinci bahar” vaadiyle yetişkin ve yaşlıları evlendirme işini üstlenmiştir (Doğan, 2009: 185).

Televizyon kanallarında yayınlanan evlendirme programlarında, hâkim evlilik değerlerinin ekonomi politik ve kültürel bağlamda yeniden, nasıl üretilip dönüştürüldüğünü çözümlmek için temel olarak medyanın ekonomi politiği, aile kurumunun kültürel çerçevede gelişim ve değişimi, Avrupa’nın Türk aile yapısına etkileri konuları irdelenmiştir. Bu çerçevede toplumsal pratikleri yansıtan televizyon programlarıyla aile değerleri içerisinde yeniden üretilen alanlar gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Aile ve evlilik kurumunun insanlık tarihinden beri ekonomiyle iç içe geçmiş olması, bu kurumların değişim ve dönüşümünün ekonomiden bağımsız olmaması, evlilik uygulamalarının modernleşmeyle birlikte farklı biçimlere bürünerek kültürel kimlikler ve toplumsal kurallara entegre bir şekilde, medya aracılığıyla yeniden üretilmesi araştırmanın temel varsayımı olarak belirlenmiştir. Araştırmada belirlenen ana savlar şöyledir: 1) Evlendirme programları ekonomik çıkarlar gözetir ve üretim ilişkileriyle yakından ilişkilidir; 2) Evlendirme programları içinde egemen kültürü kendi çıkarlarına göre yeniden üretmektedir. Dolayısıyla kâr maksimizasyonu peşindedir; 3) Evlendirme programları izler kitleye hâkim evlilik değerlerini sunarak, evlilik

pratiklerini tektipleştirmekte, evlilik kurumunu “kutsallaştırır” gibi yaparak egemen evlilik değerlerini yeniden üretmekte ve böylelikle statükoyu sürdürmektedir. Bunun için kapitalizmin ve muhafazakârlığın değerlerine başvurmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada medya metinlerindeki ideolojik yeniden üretim, medyaya eleştirel ekonomi politik yaklaşımın zemininde analiz edilmiştir. Bu nedenle Türkiye’de medyanın 1980 yılları sonrası kapitalist üretim tarzı içinde, yeniden nasıl yapılandığı sorgulanmıştır. Medya alanındaki neoliberal politikaların ele alındığı ilk bölümde şu konular ele alınmıştır: 1) Küreselleşmenin ekonomik ve politik alandaki etkileri; 2) Küreselleşmenin medyaya etkileri; 3) Deregülasyon ve neoliberalizm uygulamalarının Türkiye uygulamaları; 4) Türkiye mediasında tekelleşme eğilimleri; 5) Türkiye’de özel televizyon yayıncılığı; 6) Türkiye mediasında standartlaşma, yöndeşme ve televizyon yayınlarında tektipleşme.

Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel çerçevede aile ve evlilik kavramlarının ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümü irdelenmiştir. Bu bağlamda: 1) İlk insan topluluklarından, tarım toplumuna kadar gelen süreçte aile ve evlilik ilişkileri; 2) Tarım toplumundan, sanayi toplumuna kadarki süreçte ailede ekonomik ilişkiler ve kadın emeği; 3) Sanayi toplumunda aile içerisinde ekonomik ilişkiler ve kadın emeği; 4) Modern toplumda aşk ideolojisi, aile ve evlilik ilişkileri; 5) Batılı modern toplumlarda belirlenen aile biçimi konuları incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı/Türk geleneksel aile yapısına değinilmiştir. Bu hususta şu konulara değinilmiştir: 1) Osmanlı/Türk geleneksel aile yapısının kültürel ve ekonomik bağlamı; 2) Osmanlı/Türk aile yapısına kentleşme ve modernleşmenin etkileri; 3) Osmanlı’da Tanzimat ve Batılılaşma girişimleri; 4) Tanzimat dönemi basın yayın faaliyetlerinde dolayımlanan aile ideolojisi; 5) Osmanlı/Türk kamusal alanlarında modernleşmenin etkileri; 6) Türkiye’de muhafazakârlığın evlilik ve aile ilişkilerine etkileri; 7) Türkiye’de eş seçimine etki eden ekonomik ve kültürel faktörler.

Çalışmanın dördüncü bölümünde evlilik programlarında hâkim evlilik değerlerinin, bir ideoloji olarak yeniden nasıl üretildiği, metin analizi yöntemine başvurularak analiz edilmiştir. Bu bölümün alt başlıkları şöyledir: 1) Deregülasyon politikalarıyla dolayımlanan televizyon yayınlarında magazinleşme eğilimleri; 2)

Türkiye televizyonlarındaki kadın kuşağı ve evlilik programları değerlendirilmiştir. Son olarak bu bölümde 2015 yılına ait olan ve iki ayrı özel televizyon kanalında yayınlanan ve amaçlı örneklem olarak seçilen 12 adet evlilik programı analiz edilerek, bulgular değerlendirilmiştir.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın literatür kısmında yer verilen geleneksel ve modern evlilik değerlerinden hareketle; egemen evlilik değerlerinin Türkiye'deki televizyon kanallarında yayınlanan evlendirme programlarından yeniden, nasıl üretildiği çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki soruların cevapları aranmış ve buna uygun temalaştırmaya gidilmiştir:

- *Evlilikten beklentiler nasıl ifade edilmiştir?
- *Eş seçimi kriterleri ve eşlerden beklentiler nasıl belirlenmektedir?
- *Modern ve geleneksel evlilik değerleri nasıl temsil edilmektedir?
- *Medyada, magazinsel çerçevede evlilik sunumu nasıl temsil edilmektedir?

3. Çalışmanın Önemi

Türkiye televizyon kanallarında yayınlanan evlilik programlarıyla ilgili yapılan araştırmalar genellikle toplumsal cinsiyet çalışmaları çerçevesinde irdelenmiştir. Yapılan çalışmalarda medyadanın ekonomik çıkarları ve tarihsel süreçte değişen evlilik değerlerinin evliliklere etkisinin gözardı edilmesi bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağını düşündürmüştür.

Türkiye televizyonlarında yayınlanan evlilik programları konusunda yapılan (Akıner ve Eren, 2013; Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012; Bayrak, 2012; Eren, 2012; Kaya, 2014; Renkmen, 2012; Şafak, 2015); toplumsal cinsiyet çalışmaları sayıca diğer çalışmalara göre fazla iken, aile mahremiyeti çerçevesinde (Akça, 2013; Cicioğlu, 2011; Öke, 2014); konuyu ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye ile farklı ülkeler üzerinden evlilik programlarını araştıran (Reis, 2013; Tanrıvermiş, 2015);

çalışmaların yanı sıra konuyu kamusal alanlar bağlamında (Özsoy, 2012); ele alan çalışma da literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye’de yayınlanan evlilik programları ekseninde hâkim evlilik değerleri işlenirken, ticari televizyon yayınları çerçevesinde, eleştirel ekonomi politik temelde bir kültürel çalışmanın yapılmamış olması çalışmanın önemini göstermektedir. Oluşturulan evlilik değerleri her ne kadar kültürel çerçevede belirlense de, temelde ekonomik sistemin etkisinin varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Öte yandan, bu çalışmada evlilik ilişkileri Batılılaşma ve modernleşme çizgisi üzerinden irdelenmiştir.

4. Yöntem ve Sınırlıklar

Çalışmanın içeriğinde amaçlı örneklem olarak seçilen, Türkiye’de Fox TV kanalında yayınlanan “Esra Erol’la” isimli televizyon programının 2015 yılı 5 Ocak, 12 Ocak, 19 Ocak, 26 Ocak, 2 Şubat, 9 Şubat tarihleri ile, Show TV kanalında yayınlanan “Evleneceksen Gel” isimli televizyon programının 2015 yılı 5 Ocak, 12 Ocak, 19 Ocak, 26 Ocak, 2 Şubat ve 9 Şubat Pazartesi günlerine denk gelen programları, nitel araştırma yöntemi bağlamında metin okuması yapılarak çözümlenmiştir.

Araştırma 2015 yılı Ocak ayında yayında olan iki adet televizyon kanalında yayınlanan evlilik programlarıyla sınırlandırılmıştır. 2015 yılı Ocak ve Şubat ayları içerisinde Fox TV ve Show TV kanallarının yanı sıra Flash TV kanalında da evlilik programı yayınlanmıştır. Ancak, popülerliğinin diğer programlara kıyasla daha düşük olması nedeniyle Flash TV kanalında yayınlanan evlilik programı ele alınmamıştır. Ayrıca araştırmada 2015 yılı Ocak ayının ilk haftasından itibaren her Pazartesi gününe gelen altışar program seçilmiştir. Seçilen programlarda tüm metinler incelenmiş, ancak nitel araştırma metoduna uygun olarak temalaştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDYA ALANINDA KÜRESELLEŞME VE NEO-LİBERAL POLİTİKALAR: YAYIN KUŞAKLARINDA TEKTİPLEŞME

1. Küreselleşmenin Ekonomik ve Politik Alandaki Etkileri

Enformasyon toplumunun gelişim sürecinde altı önemli devrim yaşanmıştır. İlk devrim yazının bulunmasıdır. İsa'dan önce Sekizinci Yüzyılda Yunanistan'da başlamıştır. İkincisi matbaanın devrimi olarak bilinmektedir. 15. yüzyılda Avrupa'da gelişmiştir. Üçüncü devrim, kitle iletişim araçlarının devrimidir. 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de gelişmiştir. Kitle iletişim devrimi, matbaanın gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dördüncüsü eğlence devrimidir. 19. yüzyılın sonuna doğru Amerika ve Avrupa'da gelişmiştir. Ses ve görüntünün kaydedilip yayınlanması, yayın ve kayıt cihazlarının elde edebilmesi ve kullanmasıyla gelişmiştir. Beşinci devrim iletişim araçlarının evlere girmesidir. 20. yüzyılda gelişmiş, kitle iletişim araçları alıcılarının ailelerin evlerinde bulunmasıyla, bilginin alımlama anlamında ev içlerinde konumlanmasıdır. Son olarak da enformasyon otoyolu olarak adlandırılan devrimdir. Günümüzde yaşanmaktadır. Bilgisayar, internet, yayıncılık, uydu gibi teknolojilerin herkes tarafından kolayca üretilip, tüketilmesi dönemini oluşturmaktadır (Mutlu, 1999: 39).

Enformasyon devrimleri, küreselleşmenin hız kazanmasına neden olmuştur. Bu anlamda küreselleşme, teknolojinin gelişimi ile ulaşım ve haberleşmenin hızlanması, İngilizce dilinin ortak dil olarak kabul görmesi, Batı'nın ürettiği bilimsel ve teknolojik kavramların içselleştirilerek hegemonya altına alınması, savaş stratejilerinin değişmesi olarak kendini göstermektedir (Nyang, 2002: 12).

Küreselleşmenin kesin bir tanımı olmamakla birlikte genel olarak sermayenin, değerlerin, fikirlerin, sistemin, ideolojinin, standartların dünya çapında dolaşımını ifade etmektedir. Bu bağlamda küreselleşme ülkeler arası ürünlerin, sermayenin, işgücünün dolaşımı olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2008: 26). Küreselleşme iletişim teknolojilerinin gelişimi ile paralel olarak dünyanın giderek küçülmesine de işaret

etmektedir. Dünyanın küçülmesi, mesafeleri daha hızlı kat etmek, bilginin daha hızlı transferi anlamına gelmektedir (Acar, 2008: 26). Küreselleşme, kapitalizm ile birlikte düşünüldükçe üç ana döneme ayrılabilir. Birinci dönem işletmelerin ulusal sınırlar içinde ortaya çıktığı 19. yüzyıl, ikinci dönem tekellerin oluştuğu 20. yüzyıl ve üçüncü dönem, 1980'lerden günümüze kadar olan, çokuluslu şirketlerin güçlü olduğu dönemi ifade etmektedir (Acar, 2008: 28).

Küreselleşmenin oluşmasında önemli noktalardan biri, küresel ekonomilerdeki ulus-devlet kavramıdır. Ulus-devlet, Fransız Devrimi'nin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre egemenlik, halkın seçtiği bir tabakanın elinde devlet olarak toplanmıştır. Ulus-devlet kapitalist ekonomi içerisinde kendini göstermiş ve kapitalist devlet ile birlikte gelişmiştir. Ulus-devlet belli sınırlar içerisinde yönetim tekeline sahiptir. Seçilmiş devlet, bu yönetimi hukuki bir zemine oturtarak ve gerektiğinde zor kullanarak egemenliğini kurmaktadır (Sarıbay, 2004: 88).

Ulus-devlet ile bütünleşmiş küreselleşme Robertson'a (Akt. Mutlu, 1999:44-45) göre beş evrede oluşmuştur. İlk evre Avrupa'da 15. yüzyıldan, 18. yüzyıla kadar sürmüş olan oluşma dönemidir. Bu dönemde Ortaçağın ulus aşırı sisteminin çözülmesi, ulusal toplulukların başlangıçları, birey kavramları ve insanlığa ilişkin fikirlerin gelişimi, modern coğrafyanın başlangıcı, güneş merkezli bir dünya kuramı ve Gregoryan takviminin egemen olarak kullanılması hususlarıdır.

Robertson'a göre ulus devlet ile bütünleşmiş küreselleşme olgusunun başlangıç evresi 18. yüzyıl ortalarından, 1870'lere kadar gelinek dönemdir. Bu evre küreselleşmenin ikinci evresi olarak kabul edilmektedir. Üniter devlet sistemi bu dönemde gelişmiştir. Ulusalcılık ve uluslararasılık kavramları bu dönemde yaygınlaşmıştır. Avrupalı olmayan (Kızılderililer, Avustralya yerlileri gibi) toplumlar, uluslararası topluma bu dönemde entegre ettirilmeye başlanmıştır (Mutlu, 1999: 44).

Üçüncü dönem 1870'lerden, 1920'lere kadar olan dönemdir. Bu dönemde ulusal toplumun kabul edilebilir egemen fikirleri gelişmiştir. Küresel iletişim biçimleri gelişmiş, sayısı hızla artarak yaygınlaşmıştır. Bu dönemde bir takım oluşumlar ortaya çıkmıştır. Evrensel hareket gelişmiş, küresel yarışmalar ortaya çıkmış, dünya saati standartlaştırılmış, Gregoryan takvimi neredeyse tüm dünyada egemen olmuştur (Mutlu, 1999: 44).

Dördüncü evre hegemonya savaşımı dönemidir. Bu dönem 1920 ile 1960'lı yılları kapsamaktadır. Bu dönemde küreselleşmeye ilişkin tartışmalar yapılmakta, yaşam biçimleri şekillendirilmekte, soykırım ve atom bombası gibi olaylar yaşanmaktadır. Birleşmiş Milletler'in kurulması da bu dönem küreselleşmenin içerisinde önem kazanmaktadır (Mutlu, 1999: 44-45).

Son evre ise belirsizlik evresidir. 1960 ve 1990'lı yılları kapsamaktadır. Küresel bilinç bu dönemde yükselmiş, insanoğlu aya çıkmış, soğuk savaş dönemi çözümlenmiş, nükleer silahlar yaygınlaşmıştır. Dünya sivil toplumu, dünya vatandaşlığı gibi kavramlar tartışılmaya başlanmış, küresel medya da bu evrede gelişim göstermiştir (Mutlu, 1999: 44-45).

Ulus-devlet kavramı çerçevesinde küreselleşme, egemen toplumların kültürel formlarının ulaşılması gereken hedefler haline getirilmesine ve onların ulus üstü bir tahakküm kurmasına, kültürlerin homojenleşmesine yol açmaktadır. Küreselleşme, kültürel ile siyasal alanın arasındaki bağı yok etmektedir (Sarıbay, 2004: 88-89).

Küreselleşmenin kültürel alanda oluşmasının temelinde ekonomi alanı bulunmaktadır. Uluslararası ticaretin geliştiği ilk dönemlerde para birimlerinin farklı olması ve döviz kurlarının değişmesi, serbest ticaret pazarında sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için ortak bir döviz kuru kurulması girişimi başlamıştır. Bu girişimler ilk olarak İngilizler tarafından başlatılmıştır. Başlarda birbirinden farklı ülkelerin para birimlerini birbirine bağlamak amacıyla "altın para sistemi" çıkartılmıştır. Her ülke parasını altın değerine bağlayacak ve bir miktar altın rezervi bulunduracaktır. Buna göre tüm malların ortak para birimi olan altına göre bir değeri bulunmuş olacak ve böylece farklı ülkelerdeki para birimlerine göre kurların dalgalanması önlenmiş olacaktır. Uygulamaya konulan bu sistemle birlikte ülkelerin uluslararası ticaret hacmi artmış ve bir takım etkiler gözlemlenmiştir. Bir ülke, ithalata karşılık fazla ihracat yapıyorsa, ülkedeki para miktarı artmakta ve bu durum o ülke içerisinde enflasyona neden olmaktadır. Tam tersi olarak, ithalat, ihracattan fazla ise, ülke içerisindeki üretim azalmakta, işsizliğe neden olmaktadır. Ülkelerin ekonomi politikalarında bu dengeyi koruması, birbirine olan ekonomik bağımlılıklarına bağlıdır. Bu durumun sonucunda ülkeler kendi içerisinde bağımsız bir iktisat politikası düzenleyememektedir (Boxberger ve Klimenta, 2002: 138-139).

Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin iktisadi politikaları değişmiş, ortak para birimi olan altına bağımlılık ortadan kaldırılmıştır. 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods köyünde İkinci Dünya Savaşı'nın egemen ülkeleri bir araya gelerek, 30 yıllık iktisadi bir anlaşmaya imza atarlar. Buna göre ortak para birimi olarak dolar kullanılacak, en fazla %1 kur dalgalanması ile tüm para birimleri dolara bağlanacaktır. Ancak bir ülkenin para birimi %1'lik dalgalanma payını geçerse, Uluslararası Para Fonu olan IMF devreye girecek ve o ülkeye kredi verecektir (Boxberger ve Klimenta, 2002: 139-140). Böylece ekonomik bağımlılık uluslararası tek elde, yani IMF politikaları çerçevesinde gelişmeye başlamıştır.

Bu sırada dünyanın diğer tarafında bulunan Almanya ihracatçı bir ekonomik kalkınma sistemi uygulamaktadır. Almanya'nın ihracat yapması Alman parasına olan talebi de arttırmaktadır. Bunun sonucu Alman Mark'ı dolar karşısında güçlü konuma gelmiştir. 1971 yılında Alman Merkez Bankası döviz kurunu ön görülen çerçevede sabit tutmak amacıyla hiç dolar satın almamaya başlamıştır. Böylece döviz kurları serbest piyasada belirlenmeye başlamıştır. 1976 yılında IMF tüzüğü değiştirilerek döviz kur sistemini serbest bırakmıştır.

Sabit döviz kur sistemi, dünya ticaret hacmini arttırmak isteyen emperyalist ülkelerin siyasi amacına hizmet etmektedir. Örneğin Avro, Avrupa ülkeleri arasında döviz kurunu ortadan kaldırmak, sınırlar arası ticaret hacmini arttırmak amacıyla kurulan para sistemidir.

1958 yılına kadar döviz geçişleri sadece mal akışına bağlı olarak yapılmıştır. 1958 yılında Almanya serbest döviz takasına izin vermiştir. Uluslararası girişimciler, mal akışından bağımsız döviz akışının serbest olması, devlet kontrolünün kaldırılması için baskı oluşturmaya başlamıştır. Böylece büyük bir sermaye piyasası oluşacak, rekabet artacak ve buna bağlı olarak daha düşük faizle kredi alınacaktır. 1979'da İngiltere, 1980'de Japonya, 1990'dan itibaren Fransa ve İtalya, daha sonra da Portekiz ve İspanya sermaye transferi üzerindeki kontrollerini kaldırmıştır. IMF, ülkelere kredi verilmesi için uluslararası sermaye piyasasında bulunma şartı koymuştur. IMF ülkelerarası sermaye akışının liberalleşmesi amacıyla geniş yetkilerle donatılmıştır (Boxberger ve Klimenta, 2002: 140-143).

Serbest piyasanın gelişiminde sadece para piyasası değil, gümrük vergileri de etkili olmuştur. Gümrük vergileri serbest ticaretin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. 1947 yılından itibaren, 1997 yılında GATT anlaşmasının imzalandığı 50 yıl zarfında dünya ticaret hacmi 16 kat artmıştır. Bu süre içerisinde de gümrük vergileri %35'den, %4 oranına kadar indirilmiştir. Gümrük vergilerinin serbestleştirilmesi için bazı coğrafyalarda küçük, bölgesel, kendi içerisinde global, ekonomik topluluklar kurulmuştur. Bunlar, ABD, Meksika ve Kanada'dan oluşan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA), Japonya, Hongkong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore'den oluşan Asya Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA), Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'dan oluşan MERCOSUR ve Avrupa ülkelerini kapsayan Avrupa Birliği'dir. Bu ticaret bloklarının gelecekte birbirine bağlanması ve globalleşmenin genişletilmesi beklenmektedir (Boxberger ve Klimenta, 2002: 143-145).

Dünya'da 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının yükselişi, Amerika'nın Vietnam'da yenilgisi, Japonya'nın endüstride güçlenerek piyasaya girmesi, sol hareketlerin güçlenmesiyle yapılan işçi grevleri sonucu büyük bir kapitalist ekonomik bunalım dönemi başlamıştır. Bu dönemde Batılı şirketlerin kârı azalmıştır. Uluslararası şirketler bu sorunları aşmak amacıyla yeni politikalar izlemiştir. Uygulamaya konulan politika, dünya ekonomisinde köklü değişikliklere neden olmakla birlikte, kültürel ve siyasal alanda da değişimler içermektedir.

Yeni-sağ, yeni-muhafazakârlık, neo-liberalizm gibi isimlerle adlandırılan bu proje Amerika'da Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher tarafından uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan politikalar arasında sermayenin üzerindeki denetimin kaldırılması, ekonomik faaliyetlerde deregülasyon politikalarının uygulanması, Fordist üretim tarzının geliştirilmesi, Post-Fordist örgütlenme tarzının benimsenerek uygulanmasının sağlanmasıdır. 1980'lerde uygulamaya konulan yeni-sağ politikalar bireyin özgürlüğü, özgürce seçimi ve özerkliği söylemleriyle meşrulaştırılmaktadır. Ancak toplum giderek eşitsiz, bölünmüş, ve otorite ile kontrol altında tutulmaya başlanmıştır. Bu dönem yeni ile eskinin, geçmiş ile geleceğin, modernlikle gelenekselciliğin iç içe geçtiği dönemi oluşturmaktadır (Mutlu, 1999: 28).

Küreselleşmenin bir diğer etkisi de ucuz ve bastırılmış iş gücünü beraberinde getirmesidir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte işçiler vasıfsızlaştırılmış, kültürel

hegemonya ile geniş kitlelerin çağın gerisinde kalması sağlanmış, insanların yaşadıkları çağı anlamlandırması engellenmiştir. Uluslararası sermaye, maliyetleri azaltmak amacıyla sendikalaşmanın geliştiği ülkelerden üretimi kaldırarak, üretim faaliyetlerini sendikalaşmanın zayıf olduğu ülkelere taşımıştır. Ayrıca fazla çalışma ve tatil ücretleri hakları engellemiş, işçi göçü ile emeğin maliyetlerini düşürmüş, sınıf siyasetini engellemek amacıyla kimlikleri ön plana çıkartıp insanları bölerek birbirine düşürmüş, böylece kitlelerin kendi yaşamsal ihtiyaçlarını düşünmesi yerine, din, kimlik, ırk gibi üstyapısal alanda oyalanmalarını sağlamıştır (Erdoğan, 2011: 488 - 492).

Bu noktadan yola çıkarak küreselleşmenin temelinde kapitalizmin uluslararasılaşması bulunduğu kabul edilmektedir. Ekonomi alanından bakış açısıyla küreselleşme mallarla, sermayeyle, işgücü ile iktisadi rekabet sınırlarının genişletilmesi anlamına gelmektedir. Küreselleşme dönemi öncesi kamu yararı olmayan piyasa dalgalanmaları devlet tarafından kontrol edilmekteydi. Ancak küreselleşmenin gelişmesi devlet kontrolünü ortadan kaldırmıştır. Devlet kontrolünün oluşturduğu yüksek vergi gibi durumlarda yatırımcılar sermayelerini çekerek devleti cezalandırır duruma gelmiştir.

Böylece küreselleşmeye iktisadi alanların düzenlendiği, ticaret hacminin tüm dünya ülkelerince liberalleştirildiği siyasi bir oluşum olarak bakabilmekteyiz. Gümrüklerin kaldırılması, serbest para piyasasının oluşturularak birbirine bağlanması, sermayenin hareketli duruma getirilmesi, serbest bölgelerin oluşturulması bir takım siyasi kararlarla yapılmaktadır. Devletler yetkilerini bağımsızca kullanamamakta, uluslararası sermayenin çıkarları doğrultusunda kullanmak zorunda kalmaktadır (Boxberger ve Klimenta, 2002: 138-148).

Küreselleşme ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi dünya sistemi kuramı ortaya çıkartmaktadır. Ekonomik perspektiften değinilen bu kurama göre, küreselleşme sürecinde kapitalist üretim biçiminin bir dünya sistemi olduğu varsayımı bulunmaktadır. Buna göre 16. yüzyılda başlayan, 20. yüzyılda hızlanan kapitalist ekonominin ortaya çıkması sonucu dünya 'küresel bir köy' durumuna gelmiştir. Buna göre kapitalizm küresel çapta örgütlenmiştir. Kapitalist iktisadi ekonomi merkezden çevreye doğru büyümekte, ileri merkez ülkeleri sanayi sistemlerini geliştirerek, az gelişmiş çevre ülkelerin hammaddelerini sömürmektedir (Acar, 2008: 28-29).

Sonuç olarak küreselleşme olgusunun uluslararası pazar ve siyasal yapı ile bütünleşmiş olduğunu görmekteyiz. Ulusların, uluslararası anlaşmalarla emperyalist ülkeler tarafından sömürülmesine yol açan küreselleşme, mevcut zenginlik ve fakirliğin pekişmesine neden olmaktadır.

2. Küreselleşmenin Medya Alanındaki Etkileri

Küreselleşme, iletişimin hızlanmasıyla birlikte çok hızlı bir gelişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu açıdan küresel iletişimin görevi, küresel sermayenin ekonomik ve askeri hegemonyasını oluşturmanın yanı sıra, kültürel hegemonyasını da kurmak ve sömürülen kitlelerin zihinlerinde meşru hâkimiyet kazanmasına yol açmaktır (Erdoğan, 2011: 480-481).

Küreselleşmeyle birlikte medya endüstrileri hızla özelleşmiş, büyük şirketlerin egemenliğine bırakılmıştır. Küresel medya devlerinin, küresel ticari şirketlerin reklam gelirlerine olan bağımlılığı neticesinde, medya içerikleri de o şirketlerin kendi çıkarları doğrultusunda üretilmeye başlanmıştır. Böylece küresel şirketlerin kültürel alana hükmetme serüveni başlamıştır (Golding ve Murdock, 2014: 56-57). Günümüzde medyanın ekonomik konumundan dolayı, yayıncılık alanında kamusal çıkar söz konusu değildir. Basında farklı görüş ve düşüncelere yer verilmesi her geçen gün azalmakta, buna paralel olarak iletişim özgürlüğü sınırlanmakta ve antidemokratik bir iletişim meydana gelmektedir (Uluç, 2003: 275).

İletişim alanında küreselleşme makro ve mikro seviyede gerçekleşmektedir. “Makro küreselleşme” ulus kavramından başlamaktadır. “Mikro küreselleşme” ise bireylerin davranışları ve ilişkilerine kadar çeşitlenmektedir. İletişimin makro seviyede küreselleşmesi pazardaki uluslararası ekonomik tekelleşme, finans sermayesinin egemenliği, sermaye ihracat ve ithalat akışı, büyük ekonomik sermayelerin egemenliği sonucu dünyada oluşan mekânsal tabakalaşma ve bu tabakalaşma sonucu oluşan siyasal ilişkilerin getirdiği deregülasyon politikalarını ilgilendirmektedir. Bu ilişkiler mikro iletişimi birincil seviyede ilgilendirmektedir (Erdoğan, 2011: 477).

Küreselleşme çerçevesinde uluslararası iletişimin nedenleri arasında teknolojik gelişim gösterilse de, aslında uluslararası anlamda planlı ve bilinçli olarak uygulanan

belirli siyasal ve ekonomik uygulamaların etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir (Kaya, 2009: 116). İletişim alanında teknolojik gelişmeler sınırötesi yayıncılığın hüküm sürmesini sağlamakta, bununla beraber yayınlarda uluslararası tekelleşme hâkim olmaktadır. Uluslararası tekellerin yayınları ise bir medya endüstrisi tarafından beslenmekte, iletişim süreci uluslararası tekellerin elinde şekillenmektedir (Yengin, 1994: 21).

Uluslararası iletişimde egemenlik gelişmiş ülkelerdedir. Gelişmiş ülkeler kendi pazarlarını korumakla yetinmeyip, sürekli olarak pazar payını genişletmekte, diğer ülkelerin pazarlarına da girerek egemenlik kurma eğilimindedir. Gelişmiş ülkeler, iletişim pazarındaki egemenliğini, geliştirmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler üzerinde ekonomik, siyasal ve kültürel kontrol oluşturarak gerçekleştirmektedir. Oluşturulan ekonomik kontrol sonucu bilinç ve ideoloji yaratılmakta ve sürdürülmektedir. Siyasal ve kültürel kontrol ise mevcut siyasal yapıyı şekillendirmekte, egemen kültürü belirlemektedir. Gelişmiş ülkelerin askeri alandaki üstünlüğü ile de baskı kurulmakta, şantaj ve sindirme yoluyla ekonomik, kültürel ve siyasal kontrol desteklenmektedir (Erdoğan, 2011: 478).

Uluslararası iletişimde ekonomik anlamda güçlü ülkeler daha avantajlı konumdadır. Örneğin İngiltere’de yeni bir ulusal günlük gazete çıkarılması 20 milyon sterlinin üzerinde sermaye gerektirmektedir. Yeni bir kablolu televizyon kurmak 30 milyon sterlin, yeni bir uydu televizyon tesisi ise 500 milyon sterlinden fazla maliyet gerektirmektedir. Dolayısıyla serbest pazarın medyaya çokselslilik getirdiği, medyada çokselslilik ve özgürlüğün olduğu tartışmalı bir konu olmuştur (Uluç, 2003: 274).

Humphreys’e göre (Akt. Kejanlıoğlu, 2004: 89) “iletişim devriminin uluslararası siyasal iktisadı” üç ana çerçevede belirlenir. Bunlar; neoliberal düşünce, realizm-merkantilizm ve yeni çoğulculuktur. Neoliberal görüşe göre iletişim sektöründe pazarın ve teknolojinin gelişimi için deregülasyon politikaları en uygun olandır. Buna göre deregülasyon politikalarıyla o ülkedeki tüketici kitlesi genişleyecek, uluslararası firmalarca yatırım alanı olarak tercih edilecek, küresel ekonomide yer edinecek ve sonucunda deregülasyon politikalarını uygulayan ülke askeri endüstride üstün olacaktır (Kejanlıoğlu, 2004: 89).

Deregölasyon politikaları iletişim alanında devlet kontrolünün azaltılması ve kuralların kaldırılması anlamına gelmektedir. Deregölasyon politikaları, özellikle 1970’li yıllardan itibaren ABD ve Batı Avrupa ölkelerinde, kamu yayıncılığının giderek azalması ve özel yayıncılığın güçlü bir şekilde yaygınlaştığı dönemde başlamıştır (Adaklı, 2006: 39).

Klasik ekonomi politik ve Marksist ekonomi politik yaklaşım, iletişim devrimi ve deregölasyon politikalarını farklı biçimde ele alırlar. Klasik iktisatçılara göre tüketiciler ihtiyaçları doğrultusunda istediği ürünü pazarda özgürce seşebilme serbestisine sahip olacak, bu anlamda pazar ne kadar serbest ise tüketiciler de o kadar fazla seşebme özgürlüğüne sahip olacaktır.

Marx’ın düşüncelerinden yola çıkan eleştirel ekonomi politik yaklaşım üretim, dağıtım ve tüketimin toplumsal ilişkilerde doğurduğu eşsitsizliği ele almaktadır. Eleştirel ekonomi politikçiler dört temel yaklaşımdan bahsederler. Bunlar: 1- toplumsal değişme ve tarihsel değişimin izlenmesi; 2- toplumsal ilişkilerdeki bütünlüğün önemi; 3- tarihsel analizi adalet, eşitlik ve kamu yararı gibi ilkelerle ele almak; 4- kapitalist girişim ile devlet müdahalesi arasındaki denge sorununa önem vererek, toplumsal praksis yönelimidir (Kejanlıoğlu, 2004: 84-85).

Deregölasyon politikaları, pazarda rekabeti arttıracak, tüketiciye avantajlar oluşturacak, yatırım artacak, istihdam oluşacak ve büyüme gerçekteşecek gibi nedenlerle klasik ekonomi mantık tarafından meşrulaştırılmaktadır (Kejanlıoğlu, 2004; 82).

Klasik ekonomi politik hegemonya altında şekillenen Batı’nın büyük medya şirketleri, liberal düşünce sistemi ve demokrasinin önündeki en önemli engel olarak medya üzerindeki devlet tekeli ve devlet müdahalesini görmüş; devlet tekeli ve kuralların kaldırılması, serbest piyasa sisteminin getirilmesi için mücadele etmiştir. Batı ölkelerince, devlet müdahalesinin demokrasiye ve çöksesliliğe zarar verdiği, insanların özgür seşebimini engellendiği görüşü savunulmaktadır.

Dünya Bankası’nın 97 ölkede yaptığı araştırmaya göre, geri kalmış veya gelişmekte olan ölkelerin medyası devlet temelinde şekillenmiştir. Ancak gelişmiş ölkelerde her ne kadar medya özel sektörün eline geçmiş ve devlet müdahalesi ortadan kalkmış gibi görünse de, büyük medya şirketlerinin ekonomik bağımlılıkları göz önüne

alındığında, dolaylı olarak yine devlet müdahalesiyle karşı karşıya kaldığı aşikârdır. Temelde her iki sistemde de devlet müdahalesi bulunmakta, ancak birinde doğrudan, diğerinde dolaylı olarak devlet müdahalesi gerçekleşmektedir (Adaklı, 2006: 39-42).

Medya alanında uygulanan deregülasyon politikaları, pazarda yüksek kâr oranlarının oluşumuna neden olmuştur. Büyük medya şirketlerinin büyümesine temel oluşturan deregülasyon politikaları, uluslararası üretim ve dağıtım kanalları olmuştur. Örnek olarak Time Warner medya şirketi 1998 yılında 27 milyar dolar gelir elde etmiştir. Bu gelir dünyada bulunan birçok ülkenin milli gelirinden fazladır. Dünyada çoğu ülkenin tekelleşme yönünde sahip olduğu, ulusal veya uluslararası düzeyde özel medya kuruluşları bulunmaktadır. Batılı ülkelerin yanı sıra doğu ülkelerinde de bu gözlem yapılabilmektedir. Örneğin 1996 yılı Çin ekonomisinin %12 büyüdüğü, bilgi teknolojilerinin ise %25 büyüdüğü tespit edilmiştir (Adaklı, 2006: 42-44).

Medya alanında kontrol mekanizması iki anlamda kabul edilmektedir. Birincisi gündelik, operasyonel kontrol, ikincisi de sahipliğe ilişkin kontroldür. Operasyonel kontrol gündelik, haber içerikleri bağlamında kontrol olarak görülebilir. Medyada gündelik içerik kontrolleri yönetici kadro ve editörler tarafından sağlanmaktadır. Sahiplik anlamındaki kontrol ise daha geniş anlamda yapılmaktadır. Medya alanında temel politikanın oluşumu, yönetici kadronun seçimi, şirketin büyüme momentlerinin seçimi ve gerekiyorsa şirketi elden çıkartmak veya tamamen satmak gibi kararların alındığı kontrol biçimidir. Golding ve Murdock, asıl belirleyiciliğin sahiplik anlamındaki kontrol tarafından sağlandığını belirtmektedirler (Akt. Adaklı, 2006: 72).

Bu bağlamda, “medya mülkiyeti” temel sorunsaldır. Mülkiyet, egemenlik ve mücadele alanı içerisinde zamanla oluşmuş dinamikler çerçevesinde belirlenmektedir. Medya endüstrisinde taşınabilir veya taşınamaz malların tamamı mülkiyet ilişkisi içerisinde. Satılabilen ürünlerin değerini değişim değerine dönüştürülen kullanım değeridir. Gazete için yüksek tiraj, fazla reklam geliri demektir. Televizyon için de izlenme oranı reklam gelirini doğrudan belirlemektedir. Kullanım değerinin değişim değerine dönüşmesi, medya içerisinde ücretli emek sayesinde gerçekleşmektedir. Ücretli emeği de mülkiyet yapısı istediği gibi belirlemektedir. Çalışanların işten çıkarılma riski özgürce üretim yapılmasını engellemekte, basın emekçilerinin kendi kendilerini kontrol etmesini sağlamaktadır. Böylece medya çalışanları da yüksek

okuyucu ve izleyici kitlesine ulaşmak amacıyla üretim yapmaktadır (Erdoğan, 2001: 303).

Medyada kuralsızlıkların kural olarak meşrulaştığı yasal düzenlemeler, pazardaki diğer kuralların belirlenmesini sağlamaktadır. Yasal düzenlemeler, toplumun çıkarları için konulduğu söylemiyle ortaya çıkmış ve varlığını öyle sürdürdüğü düşünülmüştür. Yasalar, özünde görüldüğü gibi olmayan, sadece belirli bir sınıf tarafından, o sınıfın çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmak için konulmuştur. Yasayı yapan güç, pazarın içinde, pazarın sahibi, pazarın çıkarlarını koruyan, pazardaki egemenliğin devamını sağlayan güçtür. Yasalar pazardaki egemen güçlerin, güçlerini pekiştirmesi için düzenlenmektedir (Erdoğan, 2001: 303-304).

Mülkiyet yapısı şekillendikten ve düzenlemelerle yerli yerine oturtulduktan sonra, yasa oluşturucuları kendi çıkarlarının ve düzenlerinin bozulmasını da engellemektedirler. Bu konuda Habermas'ın sivil toplum kuruluşları gibi kuruluşlarla oluşturulacağını düşündüğü mücadele alanları da egemen sınıfın halkla ilişkiler faaliyetinden öteye geçememektedir. Egemen sınıf sosyal sorumluluk projelerini de kendi halkla ilişkiler faaliyeti çerçevesinde sürdürmektedir¹ (Erdoğan, 2001: 305).

Kapitalist pazar yapısı üretim, dağıtım ve tüketim ilişkileri içerisinde iletişim ağını kullanmaktadır. Uluslararası iletişim ağı ile üretim faaliyetlerinin amacını, türünü, üretimin-dağıtımın nasıl ve nerede yapılacağını, uzmanlaşma biçimini-derecesini nerede ve nasıl yapılacağını, emek mal ve hizmetlerin ekonomik yapısını, teknolojik icatların ve yeniliklerin oluşumunu, kapsamını ve yerini belirlemektedir (Erdoğan, 2011: 477).

3. 1980'li Yıllarla Birlikte Deregülasyon ve Neo-liberalizm Uygulamalarının Türkiye'deki Etkileri

¹ Örneğin Bill Gates 2001 yılında Amerikan mahkemesinde yargılanmış, davayı kaybetmiş ve büyük bir imaj kaybı yaşamıştır. Mahkemenin hemen ardından sosyal sorumluluk projelerine destek vermiş, sivil toplum örgütlerine büyük yardımlar yapmış ve toplum gözünde imajını düzeltmiştir (TV2 televizyon kanalında yayınlanan belgesel "6. Bölüm: Bill Gates - Başarılı bir iş adamı hikâyesi" <http://www.tv2.com.tr/programlar/belgesel/cigir-acanlar> 'erişim 21.06.2016'). Benzer bir halkla ilişkiler faaliyeti de Facebook isimli sosyal medya kurucusu Mark Zuckerberg'in imaj düzeltmek amacıyla çeşitli sivil toplum kuruluşlarına yardım etmiş olmasıdır (TV2 televizyon kanalında yayınlanan belgesel "3. Bölüm: Mark Zuckerberg - Facebook'un ardındaki gerçek yüz" <http://www.tv2.com.tr/programlar/belgesel/cigir-acanlar> 'erişim, 21.06.2016').

Türkiye, 1980’li yıllarla birlikte yeni sağ politikalar çerçevesinde, yeni bir dünya düzenine girmiştir. Bu dönem öncesinde iki kutuplu dünya sistemi mevcuttur. İki kutuplu dünya düzeni döneminde tartışılan konular liberalizm, özel mülkiyet, piyasa ekonomisi, çoğulculuk gibi kavramlar; yeni dünya düzeninde verimlilik, büyüme, gelişme, tüketim gibi ekonomik kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Ekonominin tartışılması toplumda zihniyet değişimini de meydana getirmiştir. Yeni dünya düzeninin rekabetçi ortamında verimliliği olumsuz etkileyen her türlü sorunun ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, uluslararası malların dolaşımını engelleyen pürüzler ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren, IMF’nin sunduğu mevcut yeni dünya düzeni politikasını yeni sağ politikalar çerçevesinde uygulamaya başlamıştır (Mutlu, 1999: 62).

Türkiye’de yeni sağ politikalar döneminin ekonomiden sorumlu müsteşarı Turgut Özal, liberalleşme politikasını hayata geçirirken önce ekonomide liberalleşme, daha sonra toplumsal ve siyasal alanda liberalleşme hedeflemekteydi. Turgut Özal’ın liberalleşme politikaları Amerika’da Reagan’ın, İngiltere’de Thatcher’in önderliğinde uygulanan yeni-sağ politikalarının Türkiye’ye uyarlanmış şeklini oluşturmaktadır² (Mutlu, 1999: 62). Türkiye’de yeni sağ politikalarının yayıncılık alanındaki dönüm noktalarından birisi 24 Ocak 1980 tarihli iktisadi kararlarıdır. Bu kararlar, 1979 yılında Süleyman Demirel’in başbakanlığında kurulan hükümet döneminde, IMF ile imzalanan 3 yıllık, orta vadeli ekonomi politikaları çerçevesinde çıkarılmıştır (Adaklı, 2006: 138). 24 Ocak kararlarının genel olarak iki önemli noktası vardır; 1- Kısa bir süre içerisinde fiyat istikrarını sağlayıp, ihracata yönelik gelişme modeli yaratmak; 2- Ekonomiyi serbestleştirmek ve ihracata yönelik gelişmeyi sürdürebilmektir. Bu amaçlar çerçevesinde enflasyon tavan yapmış, fiyatlar hızla arttırılmıştır (Çelenk, 2005: 164 - 165).

² Bu politikaların önemli uygulamaları arasında özel finans kurumlarının oluşturulması, yabancılara mülk edinme izni verilmesi, ithalatta serbestlik, vergi sisteminde özel şirketler lehine yapılan uygulamalar, katma değer vergisinin konulması, tüketimi özendirici girişimler ve özelleştirme girişimleri bulunmaktadır (Mutlu, 1999: 62).

Dönemin ekonomiden sorumlu başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın³, başbakan Süleyman Demirel'e sunduğu rapora göre, yüksek ücret politikası sonucu ülkenin ihracat yapamayarak çökeceği belirtilmektedir. Bu çerçevede ücretlerin kontrol altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak 1980 yılında sol muhalefetin ücretlerin düşürülmesine tepkisiz kalmayacağı düşünülerek, 12 Eylül 1980 darbesi uygulamaya konulmuş, bu durum kapitalist mantık ile çözülmüştür. Şöyle ki; 24 Ocak kararları ile, aynı yıl gerçekleştirilen 12 Eylül askeri darbesi arasındaki ekonomik ilişki bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca IMF'in zorunlu kıldığı iktisadi politikaları seçilmiş bir hükümetin uygulamaya koyması oldukça zor görünmektedir. Seçilmiş hükümet bu tür bir politikanın uzun vadede oluşacak toplumsal bedellerini ödemekten imtina etmektedir. Bu sebeple hükümet, 24 Ocak kararları uygulamalarını hayata geçirmekte isteksiz davranmaktadır. Aynı zamanda IMF, askeri yönetim gibi hesap vermek zorunda kalmayan yönetimlerle muhattap olmayı daha uygun bulmaktadır. Bu tür uygulamalar, askeri darbe ile gelmiş bir hükümet için daha az bedel ödenecek sonuçlara neden olmaktadır (Adaklı, 2006: 141-146).

Yeni sağ politikaları uygulamaya konulurken, 24 Ocak kararları sırasında deregülasyon politikaları ortaya çıkarılmıştır. Deregülasyon; mevcut kuralların kaldırılması anlamına gelmektedir. Ancak deregülasyon ideolojik algı çerçevesinde kuralsızlaştırma gibi gösterilse de, eski kuralların kaldırılarak, yerine yeni kuralların getirilmesi durumu şeklinde söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, deregülasyon kavramı ile birlikte, kuralların yeniden düzenlenmesi (re-regulation) kavramı da ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2009: 119).

1980 iktisadi kararları ekonomik anlamda deregülasyon politikalarının izlenmesini sağlamıştır. Bu çerçevede yabancı sermayeye teşvik sağlanmış, ihracat ve ithalatı arttırıcı politikalar izlenmiştir. Yayıncılık alanında da deregülasyon politikaları hızla uygulanmaya başlamıştır. Buna paralel olarak gazete kâğıtlarına %300 zam

³ Turgut Özal uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarının yanı sıra, kişisel yaşantısıyla da toplumun kültürel ve ekonomik dönüşümüne öncülük etmiştir. Özal'ın ailesi sürekli magazin medyasının gündemine gelmekte, şortla asker denetimine gitmekte, eşiyle samimi olarak medya karşısına çıkmakta, tıpkı batılı siyasiler gibi davranışlar sergilemektedir. Özal Amerika gezilerinde ünlü zenginlerin alışveriş yaptığı Bijan Mağazasından alışveriş yapmakta, çoğu sağlık problemini Amerika'da bulunan hastanelerde gidermektedir. Böylece Türkiye'de 'Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz' geleneğinden farklı bir sosyokültürel ortam şekillenmeye başlamıştır (Çelenk, 2005: 164-167).

yapılmış⁴, ithal kâğıt üzerine konulan gümrük vergisi kaldırılmış, ithal kâğıt kullanımını teşviki arttırılmış, zamanla kâğıt üretim fabrikası SEKA kapatılmıştır (Adaklı, 2006: 140).

24 Ocak iktisadi kararları sonrası uygulamaya konulan 12 Eylül askeri darbesi ile örgütlü olan işçi sınıfı zorla sindirilmiş, basın da rızaya dayalı hegemonya oluşturulması için kendisine düşen görevi yerine getirmiştir. Türk basınının çoğu kanaat önderi darbeyi destekler nitelikte yayınlar sunmuşlardır. Gramsci anlamda hegemonya kavramı bu dönem oldukça etkili işlenmiştir. Bu dönem basına sansür uygulanmış ve darbe hükümeti, yayın yönetmenleri ile sık sık toplantılar düzenleyerek baskılar uygulamıştır⁵ (Adaklı, 2006: 138-146).

Türkiye’de 1980’lerle birlikte yaşanan toplumsal dönüşüm, ekonomik anlamda yasal liberalleşme ile pekişmiştir. Bu dönemde liberal iktisat kuramlarıyla altyapı hazırlanmış, halkın düşüncesinde meşrulaştırılarak yayıncılık kurumu özelleştirilmiş, yüksek kâr oranları sağlayan tekel medya organizasyonlarına zemin hazırlanmıştır (Erdoğan 2001: 304).

4. Türkiye Medyasında Deregülasyon Politikalarıyla Başlayan Tekelleşme

Tekel, belirli mal veya hizmetlerin üretim ve dağıtım ayağında pazarın üçte birinden fazlasını elde tutmak demektir (Uluç, 2003: 283). Tekelleşmenin bu tanımına “Yoğunlaşma”da denilmektedir. Tekelleşme, herhangi bir üretim alanında üretilen ürünün üretim, satış ve fiyatının tek elden yönetilmesini ifade etmektedir. Tekel, tam rekabet durumunun zıttıdır. Oligapol ise belirli bir üretim alanının egemenliğine az sayıda firmanın egemen olması durumudur (Dağtaş, 2013: 35). Bu bağlamda medya alanında hiçbir zaman tam tekel durumu söz konusu değildir. Ömer Özer’e göre (Akt. Dağtaş, 2013: 35) Türkiye’de tekel kavramı, yaşanan oligopolün, sürekli daralarak tekele doğru gittiği yönündeki eğilimin gösterilmesi anlamında kullanılmaktadır. Medya

⁴ 25 Ocak 1980 günü gazete kağıdına yapılan zam, Amerika’nın New York Times gazetesinde “Mali kriz Türk basınına darbe vurdu” başlığıyla tüm dünyaya duyurulmuştur (Gültaş, 2010: 85).

⁵ Örneğin 24 Ocak-18 Şubat tarihleri arasında Asil Nadir’in ‘Tuhaf Bir Tasarı’ başlıklı yazısı nedeniyle Cumhuriyet gazetesi kapatılmıştır. Bu dönemde gazeteler ekonomik ve politik konulardan uzaklaşmış, sayfalarını genellikle magazin ve polis-adliye haberlerine ayırmıştır (Adaklı, 2006: 146).

tekeli, sürekli olarak tekele doğru gidişatın yönünü belirlemek için kullanılmaktadır (Dağtaş, 2013: 35).

Tekelleşme türleri yatay, dikey ve çapraz olmak üzere üç ana kategoride tanımlanmaktadır. *Yatay tekelleşme* aynı yayın grubu içerisinde birden fazla yayın organının sahipliğidir⁶. *Dikey tekelleşme*, bir sahipliğin belli bir alanda, üretimden dağıtımına kadar tamamen söz sahibi olmasıdır⁷. *Çapraz tekelleşme* ise bir sahipliğin birden fazla, farklı endüstrilerde tekelleşmesidir⁸ (Uluç, 2003: 283-284). Tekelleşme türlerinin bir diğer getirisi ise çapraz promosyondur. *Çapraz promosyon*, bir holdingin medya dışı alanlardaki etkinlik ve sponsorluk reklamlarının, aynı holding bünyesinde sahibi olunan medya şirketlerine yaptırılması olarak açıklanabilmektedir (Dağtaş, 2013: 37).

Medyanın tekelleşme nedenleri arasında liberal ekonomik sistem ilk sebep olarak görünmektedir. Geniş kitlelere ulaşan bir yayın organına sahip olmak için büyük miktarda sermaye yatırımı yapmak gerekmektedir (Chomsky ve Herman, 2004: 43). Medya endüstrisi bilişimde ve uydu yayıncılığındaki gelişmelerden sonra ileri teknoloji gerektirdiğinden, medya alanına girmek oldukça büyük maliyetlere neden olmaktadır. Medya teknolojileri maliyetleri⁹ ancak sınırlı sayıda çokuluslu medya endüstrisi tarafından karşılanabilmektedir. Bu sebeple medya piyasası giderek tekelleşme eğiliminde bulunmaktadır (Uluç, 2003: 273 -276). Tekelleşme eğilimi mevcut büyük firmaların sermaye ve üretim anlamında büyümesi, daha az büyük olanların ise zamanla yok olarak ortadan kaybolmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeyi egemen ekonomik sistem yaratmaktadır (Dağtaş, 2013: 35).

Tekelleşmeye yol açan ekonomik nedenler içerisinde “Satın almalar, denetim altına almalar, anlaşmalar, birleşmeler, mali ilişkiler” kavramları bulunmaktadır (Dağtaş, 2013: 37).

⁶ Birden fazla televizyon kanalı sahipliği gibi aynı endüstri alanının çoğunu elinde bulundurmak şeklinde örnek verilebilir.

⁷ Sadece basılı medya alanında matbaa ve gazete sahipliği, dağıtımıcılık gibi tüm alanda faaliyet göstermek şeklindedir.

⁸ Medya alanında birçok çeşitli endüstriyi elinde tutarken, aynı zamanda finans, petrol, otomotiv gibi alanlarda da faaliyet yürütülmesi şeklindeki oluşumlardır.

⁹ Matbaa malzemesi, kayıt stüdyoları, yayın sistemi; yazı işleri, idari işler, teknik işler ve ticari işler ile ilgili gereçlerin oluşturulması; reklam kampanyaları yapılması zorunludur (Desmoulin, 1993: 15-16).

1- Satın alma: Kâr getiren bir medya şirketinin satın alınmasının yanı sıra, zarar etme eşiğine gelmiş bir medya kuruluşunun da satın alınarak, yayın politikasının değiştirilmesi yoluyla tekelleşmeye gidilebilir. Satın alma, en çok kullanılan tekelleşme yöntemlerinden birisidir.

2- Anlaşmalar: Medya organları ortak haber havuzu, ortak dağıtım şirketi ya da ortak reklam anlaşması yaparak tekelleşme çerçevesinde güçlenebilmektedir.

3- Birleşmeler: Ekonomik anlamda eşit ya da birbirinden farklı medya kurumlarının birleşmesi durumudur. Birleşmeler her zaman şirket içi yönetim ve karar organlarının azalmasına neden olmaktadır.

4- Mali İlişkiler: Medya alanında birbirine ortak olan kuruluşlar, uzun vadeli ya da dolaylı olarak tekelleşmektedir (Görgülü, 1991: 16).

Medyada tekelleşme, medyanın egemen ideoloji çerçevesinde toplumu yönlendirme görevini daha güçlü bir şekilde yerine getirmesini sağlarken, aynı zamanda kârlılığında artmasını sağlamaktadır (Kaya, 2009: 140).

Dünyadaki örnekleri gibi Türkiye’de de medyanın kâr etme gerekliliği, bu çerçevede reklam gelirlerine bağımlılığı, kitle iletişim araçlarının varlığını sürdürmesi açısından zorunluluktur. Ayrıca kitle iletişiminin, kapitalist sistemin sürdürülmesi açısından bir diğer görevi ideoloji ve hegemonya üretimi ve bu üretimin kitlelere tüketirilerek sürdürülmesidir. Bu sebeple medya sermayesi doğrudan kâr etmese bile, dolaylı olarak ekonomi-politik güç ilişkisinin içerisinde yer almaktadır (Dağtaş ve Okuroğlu, 2012: 235).

Medya tekelleşmesinin kâr elde etmenin dışında, politik işlevleri çerçevesinde, medya sahiplerinin hükümetin kararları doğrultusunda zor durumda bırakılabilmesi durumu söz konusu olmalıdır. Medya şirketleri, çapraz tekelleşme bağlamında, holdingler bünyesinde farklı iş kollarında bulunmaktadır. Bu iş kolları çerçevesinde hükümetler ekonomik baskı oluşturmanın yanı sıra, hukuki yaptırım düzeyinde de baskı oluşturmaktadır. Medya kurumları bu baskılardan korunmak amacıyla siyasal harcamalar yapmakta, dikkatli politikalar izlemektedir (Chomsky ve Herman, 2004: 61-62).

Siyasal alanın baskısı dolayısıyla, politika ve medya arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki medyanın ekonomisi üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler

doğurmaktadır. Ancak siyasi müdahale doğrudan ekonomik değil, nitelik olarak siyasal yapılmaktadır. Bununla birlikte müdahalenin siyasal olması ekonomi ile arasındaki ilişkiyi değiştirmemekte, ekonomik sonuçlar doğurmaktadır (Desmoulins, 1993: 23-24). Dolayısıyla medya tekelleşmesinin ekonomi-politikten ayrılmaz, ekonomi-politik ile bir bütün olarak görülmesi kaçınılmazdır.

Bu çerçevede incelendiğinde medya tekellerinin, diğer üretim alanlarındaki tekellerden ekonomik anlamda bir farkı bulunmamakla birlikte, diğer üretim alanlarından farkı, medyanın ürettiği ürünlerin geniş kitleler tarafından tüketilmesi sonucu, kitleler üzerinde algısal, ideolojik ve kültürel hegemonya oluşturmasıdır (Okuroğlu, 2012: 31).

Türkiye’de medya alanının tekelleşmesi, tıpkı dünyadaki örnekleri gibi başta ekonomi-politik sebepler çerçevesinde olmuştur. Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte basında ekonomik bağımlılıklar rol oynamıştır. 1980 sonrası sermaye gücünün medya alanına girmesi çeşitli çıkar ilişkileri çerçevesinde gerçekleşmiştir (Dağtaş, 2013: 46-47).

Medya, Türk ekonomi hayatı için rant sağlama, siyasi güç elde etme amacıyla saldırı ve savunma silahı olarak kullanma, devlet bankası kredilerinden yararlanma, ihale alma, özelleştirme fırsatlarından yararlanma, medya dışı sahip olunan banka ve şirketlerin reklamını yapma, finans sektöründe itibar oluşturma amaçlı kullanılmış ve kullanılmaktadır (Sönmez, 2003: 35).

Tekelleşme başta ülke içerisinde gelişmekte, ileri aşamada küçük firmalarla arasındaki rekabeti ortadan kaldırarak, serbest pazar işleyişinde bozukluklar meydana getirmekte ve ülke sınırlarını aşarak çokuluslu medyalarla birleşip, medya şirketlerinin sayısının azalmasına yol açmaktadır. Medyada tekeller güçlendikçe, paralel olarak izler kitle üzerindeki etkisi artmaktadır (Uluç, 2003: 271).

Türkiye’de medya alanının tekelleşmesine yol açan nedenler şöyle sıralanmaktadır;

1. Siyasal alanda medya desteğine duyulan ihtiyaç,
2. Promosyon ile büyüme,
3. Özel radyo ve televizyonlara geçiş,
4. 1989-1993 ve 1995-2000 döneminin hızlı büyüme konjonktürü,

5. Dağıtım ve reklam alanında gerçekleştirilen kartel anlaşmaları,
6. Medya alanında gerçekleştirilen sendikasılaştırma hareketleri (Dağtaş, 2013: 47).

Tekelleşme sonucu, ürünün tüketiciye sunulması sırasında kitleler üzerinde egemenlik kurulmaktadır. Tekelin, ürün üzerinde kurduğu bu egemenlik tüketicinin alternatifsiz bırakılmasına neden olmaktadır. Bu durum medya alanında egemenlik kuran tekelin reklam pastasından daha büyük pay almasına neden olmaktadır¹⁰. Bu doğrultuda, küçük ölçekli yayıncılar alternatif gelir kaynakları aramakta, medya alanına girmesi daha da zorlaşmaktadır (Okuroğlu, 2012: 44-45).

Medya alanındaki tekelleşmenin sonuçları hakkında tüm bilgiyi elde etmek oldukça zordur. Ancak medya tekelleşmesinin yakın dönem etkileri arasında medya çalışanlarının işten çıkarılması hususu bulunmaktadır. Yine bu doğrultuda düşünüldüğünde uzak dönem etkileri arasında medya çalışanlarının, medya sahipleri doğrultusunda üretim yapma zorunluluğu olmasıdır. Bu da medyada çalışma koşullarının zorlaşmasına neden olmaktadır (Dağtaş, 2013: 40).

Tekelleşmenin uzun dönem etkilerinden en önemlisi ise yayın içeriklerinin tektipleşmesidir. Tekelleşme, kültürel ürünlerin tektipleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde tekelleşmiş bir televizyonun yayın içerikleri farklı gibi görünse de, özünde birbirine benzer, birbirinin aynısı programlar üretilmektedir. Bunun sonucu da, tekelleşmiş medyanın az sayıdaki yöneticileri toplumun siyasal ve kültürel düşünceleri üzerinde hegemonya oluşturmaktadır (Dağtaş, 2013: 41).

Tekelleşmiş medyada bilginin tek bir el tarafından üretilip, tükettirilmesi medya içeriklerinde türdeşleşmeye neden olmaktadır. Yayın içeriklerindeki türdeşleşme, tekelleşmiş ortamda, farklı seslerin tek bir sese dönüşmesine yol açmaktadır (Dağtaş, 2013: 41). Tekelde toplanan medya sistemleri çoksesliliklerini kaybederek, tekelin dünya görüşü çerçevesinde yayın yapmak durumunda kalmaktadır. Bu durum liberal felsefenin düşünce özgürlüğü, demokrasi ve çokseslilik kavramlarıyla çelişmektedir (Yengin, 1994: 31).

¹⁰ Örneğin, 2009 yılında televizyon reklam gelirleri incelendiğinde tekeli yapı kendini göstermektedir. RTÜK'e beyan edilen reklam gelirlerinde Doğan Grubu %41,02 ile pazarda lider konumdadır. %17,25 ile Çalık Grubu onu takip ederken, %15,91 ile Çukurova Grubu üçüncü sıradadır. Doğuş Grubu Pazarda %9,30 pay alırken Murdoch %8,65, Samanyolu %2,70, Kanal 7 %2,26 ve Ciner Grubu %1,53 ile takip etmektedir. Bu oranlar televizyonda yüksek yoğunlaşma olduğunu göstermektedir (Kuyucu, 2012: 271-273).

5. Türkiye’de 1990’lı Yıllarla Birlikte Özel Televizyon Yayıncılığının Gelişim Süreçleri

Türkiye’de özel yayıncılığın gerekliliğini savunanlar, çoğunlukla teknolojinin sınır tanımadığını, teknolojik gelişmenin durdurulamayacağı konusunda argüman kurarak özel yayıncılığı desteklemişlerdir. Birçok Avrupa ülkesi gibi Türkiye’de de özel televizyonun meşrulaşmasını sağlayan argüman ‘teknoloji’ olmuştur (Mutlu, 1999: 56). Teknoloji argümanları çerçevesinde, Türkiye’de özel yayıncılığa geçiş¹¹ ile birlikte demokrasinin güçleneceği, nitelikli olunacağı, yayınlara ve izleyici seçimlerine zenginlik geleceği öngörülmüştür. Bu inanca “çokseslilik, çoğulculuk, çok renklilik, özgürlük” gibi sloganlarla destek verilmiştir (Mutlu, 1999: 68).

Türkiye’de ilk özel televizyon yayıncılığı Anayasa kurallarına aykırı yapılmıştır. İlk özel televizyon¹² kanalı Magic Box¹³⁻¹⁴, yurt dışından, uydu yolu ile, Uzan Grubu bünyesinde yayına başlamıştır¹⁵ (Adaklı, 2006: 231). Türkiye’de ikinci özel televizyon kanalı 1 Ekim 1990 tarihinde kurulan Mega-10 kanalıdır. Mega 10 kanalı, 6 Ekim

¹¹ Turgut Özal Türkiye’de medya alanını yaratırken 19 Temmuz 1990 tarihinde “Yabancıların Türkiye’de gazete almasından korkmayın” sözünü söylemiştir. Bu cümleden kısa bir süre sonra küresel medya imparatoru Rupert Murdoch Türkiye’de Özal ile görüşecektir. Ocak 1989’da Turgut Özal “Yarın birisi kalkar, Türkiye’de TV yayını yasaksa ben de yurt dışında kurarım, uydu ile Türkçe yayını Türkiye’ye veririm diyebilir” demiştir. Bu sözlerden kısa bir süre sonra Cem Cengiz Uzan ve Ahmet Özal ortaklığında Almanya’da, Türkçe yayın yapan televizyon kanalı kurulmuştur (Adaklı, 2006: 233).

¹² Türkiye’nin 1980 yılları atmosferinde ilk özel yayıncılık hayali kuran kişi, bankerliği ile popüler banker olan, ‘Banker Kastelli’ ismi ile bilinen Abidin Cevher Özden’dir. Özden, ‘Banker Kastelli’ reklamları için medya şirketlerine milyarlarca lira reklam bedeli ödemiştir. Abidin Cevher Özden 1981 yılında yaptığı bir açıklamada, yasalar izin verirse televizyon kanalı açacağını, bir yıldır bunun planlarını yaptığını söylemiştir. Kastelli medya alanına girememiştir. Banker Kastelli’ye umut bağlayan insanlar, 18 Haziran 1982 yılında Abidin Cevher Özden’in yurt dışına kaçmasıyla mağdur olmuşlardır (Adaklı, 2006: 229).

¹³ Türkiye’de ilk özel televizyon kanalı Uzan grubu bünyesinde, 3 Ağustos 1989’da İsviçre’nin Liechtenstien Prensligi Vuduz’da kurulmuş olan Magic Box isimli şirkettir. Şirket, 7 Şubat 1990’da Almanya’da yayın yapmak için Eutelsat uydusundan iki kanal kiralamıştır. 1 Mart 1990 tarihinde Star1 kanalı ile deneme yayınına başlayan Magic Box, 7 Mayıs 1990 günü 5 saat yayına başlamıştır. Star1 kanalı 1990 yılının Eylül ayından itibaren haftada 92 saat yayın yapan bir konuma gelmiştir. İlk özel televizyon yayını Türkiye medya ekonomisinin dönüm noktası olmuştur (Kuyucu, 2012: 114).

¹⁴ Magic Box kanalının ilk yayınlarında futbol maçları, ev kadınlarına, çocuklara ve gençlere yönelik programlar, ödüllü çekilişler, Birinci Körfez Savaşı’nda CNN’e bağlanarak yaptığı yayınlar, erotik gece yarısı programları ile büyük oranda izleyici kitlesi çekmiştir. Vergi gibi yaptırımlardan muaf yayın yapan Star1, TRT’nin reklamlarını ve çalışanlarını kendi bünyesine çekmiş, hızla kazancını arttırmıştır. TRT ise büyük gelir kaybına uğramıştır (Adaklı, 2006: 233-234).

¹⁵ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın oğlunun Magic Box kanalına ortak olduğunu kamuoyu yayından 9 ay sonra öğrenmiştir (Adaklı, 2006: 232).

tarihinde yayına başlamış, 20 Ekim 1990 tarihindeki seçimlerden sonra yayın hayatını durdurmuştur¹⁶.

Star1 kanalının kurucusu Uzan grubu, 1992 yılında Magic Box isimli şirket aracılığıyla Teleon isimli kanalı kurmuştur. 19 Ocak 1992 tarihinde yayına başlayan kanal, genellikle müzik ve eğlence yayını yapmıştır. Aynı günlerde Erol Aksoy tarafından kurulan Show TV yayına başlamıştır. Erol Aksoy, Show TV'nin çok izlenmesinden dolayı ilk paralı kanal olan Cine5'i kurmuştur. 1992 yılının ikinci yarısında Has Holding bünyesinde HBB, Nisan 1993'te Enver Ören tarafından TGRT, 20 Eylül 1993 tarihinde Doğan ve Doğu Holding bünyesinde Kanal D, aynı yıl Dinç Bilgin, Hüsnü Özyeğin ve Mehmet Emin Karamehmet ortaklığıyla ATV, Zaman gazetesi bünyesinde kurulan STV yayına başlamıştır (Kuyucu, 2012: 115-117).

Türkiye'de bu döneme kadar, diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi, özel televizyonların kurulması ve yaygınlaşması yasa dışı bir şekilde yapılmıştır (Erdoğan, 2001: 304). Ancak özel televizyon kanallarının çoğalması, anayasada özel televizyon yayıncılığını düzenleyen 133. maddenin değişmesine zemin hazırlamıştır. 8 Temmuz 1993'te anayasanın ilgili maddesi değiştirilmiş, bununla birlikte 13 Nisan 1994 tarihinde 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Böylece özel televizyon kanallarının önünde yasal engel kalmamıştır (Mutlu, 1999: 67). Türkiye'de 1994 sonrası, yazılı medya ile birlikte televizyon yayıncılığı tamamen işadamlarının himayesinde şekillenmiştir. Erol Simavi medyadan elini çekmiş, pazar, Babıâli'den-İkitelli'ye, dev holding binalarına taşınmıştır¹⁷. 2000'li yıllara gelindiğinde medya alanı tamamen holdinglerin kontrolüne bırakılmıştır (Kuyucu, 2012: 254-255).

2000'li yıllarda medya alanına Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu da girmiştir. TMSF'nin görevi devlete borcu olan medya şirketlerini kendi bünyesine alarak bir süre yönetip, ihale usulü ile satmaktır¹⁸ (Kuyucu, 2012: 260). IMF ve Dünya Bankası

¹⁶ Bu kanal SHP'nin seçim kampanyalarını yürütmek için kurduğu siyasi televizyon kanalıdır. Seçimler sonrası yayını durdurması siyasal amacını göstermektedir (Kuyucu, 2012: 115-116).

¹⁷ 1990'lı yıllarda Türk medyasının mülkiyet ve kontrolü Hürriyet Grubu, Medya Holding, İhlas Gazetecilik Holding, Doğan Grubu, Asil Nadir Grubu, Ilıcak Grubu olarak 6 büyük medya şirketinin elinde yoğunlaşmıştır. 1990'lı yılların ortalarından sonra Asil Nadir Grubu küçülerek yok olmuşlardır (Koloğlu, 2006: 147-148).

¹⁸ Ek-1

politikalarını izlemeye devam eden Türkiye ekonomisi, 1994 yılı krizinden ders çıkarmamış, 2001 yılına gelindiğinde %9.4 küçülerek yine bir krize girmiş, yaklaşık 1.5 milyon kişi işsiz kalmıştır. Krizin faturası yine işçi sınıfına çıkartılmıştır. Çalışan nüfusun milli gelirden aldığı pay %30 azalmıştır (Adaklı, 2006: 142-144).

Türkiye’de birçok sektör gibi medya alanında tekelleşmeler oluşmuştur. Bu çerçevede 2010 yılı verilerine göre Türkiye’nin en zengin 10 ailesinin 3’ünün, 100 ailesinin 8’inin medya alanında sahipliği bulunmaktadır. Bu ailelerin Türkiye’de toplam 20 televizyon, 21 radyo, 13 gazete, 2 dijital televizyon istasyonu mevcuttur. Toplam 56 büyük medya şirketini 8 aile yönetmektedir (Kuyucu, 2012: 301). İletişim tekellerinin artması, aynı holding bünyesinde bulunan diğer metaların tanıtımının da ücretsiz yapılmasına neden olmakta, piyasaya birbirine bağlantılı ürünler çıkmasına sebep olmaktadır (Uluç, 2003: 274).

Türkiye’de özel televizyon yayıncılığında kilit noktalardan birini reklamlar oluşturmaktadır. Reklamlar sayesinde kitleler özel televizyon izleme karşılığında bir bedel ödeme gerekliliğini öğrenmişlerdir¹⁹ (Mutlu, 1999: 68). Türkiye’de medya alanındaki reklam yarışları tekellerin paralelinde ilerlemektedir. Güçlenen medya grupları, küçük ölçekli medya şirketlerinin reklamlarını almakta, pay büyüdükçe, küçük ölçekli medya gruplarının piyasadan çekilmesine neden olmaktadır (Görgülü, 1991: 76).

Medya tekelleri üretim sırasında maliyetlerini düşürmekte, buna paralel olarak yapay bir kıtlık oluşturmakta ve yüksek fiyattan reklam almaktadır. Firmaların reklam harcamalarına yüksek fiyat ödemesi maliyetlerin artmasına, maliyetlerin artması da tüketicinin ürünü daha yüksek fiyattan almasına neden olmaktadır. Bu durumda orta ölçekli firmalar bile reklam harcamalarına yüksek fiyat ödemek zorunda kalmakta ve piyasada güçlkle tutunabilmektedir²⁰ (Okuroğlu, 2012: 46). Böylece medya tekellerinin kendini güçlendirmesi, reklama ödenen ücretin yükselmesi aracılığıyla,

¹⁹ Özel televizyon yayıncılığında önce reklamlar program bitiminde verilmiştir. Medyada herhangi bir ticari kaygı duyulmadığı için, insanlar bu reklam sırasında ihtiyaçlarını gidermekteydi. Ancak özel yayıncılığa geçişle birlikte reklamlar programın ortasında, özellikle en heyecanlı yerinde kesilmekte, reklamın ne zaman biteceği ise bilinmemektedir. İzleyiciler de programı kaçırmamak için reklamların tamamını izlemek zorunda bırakılmaktadır (Mutlu, 1999: 68).

²⁰ Reklam harcamaları da her geçen yıl televizyon alanına yapılmaktadır. 2008 yılında televizyon medyası reklam pastasından %52,37 oranında pay alırken, her geçen yıl kademeli olarak yükselerek 2011 yılına gelindiğinde payını %57,81’e çıkarmıştır. Gazete ise 2008 yılında %29,73 olan pazar payını her geçen yıl düşürerek %22,04 seviyesine inmiştir. İnternet medyası da 2008’de %2,62 olan pazar payını 2011 yılında %7,18’e çıkarmıştır (Kuyucu, 2012: 278).

diğer üretim alanlardaki tekellerin de kendisini güçlendirmesini sağlamaktadır. Medya tekelleri ile gelişen bu durum, ekonominin her alanında tekeller yaratmaktadır. Televizyon kanallarının reklam gelirleri izlenme oranlarına paralel olarak artış göstermektedir²¹. Bu çerçevede daha çok reklam alabilmek için yayın içeriklerinde birbirine benzer, tektip ürünler üretmekte ve tüketirilmektedir (Kuyucu, 2012: 127). Tekelleşmiş medyada izler kitle, reklamı yapılan metalara artı fiyat ödemektedir. Programın izler kitleye satılması durumunda izleyici de bir meta olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklam gelirleri karşılığında izler kitle satılmaktadır. Böylece, kendisi de bir meta olan izler kitle dolaylı olarak kültür endüstrisinin masraflarına katkıda bulunmaktadır. Reklam gelirlerine ödenen fiyat programın izleyici kitlesine göre değişmektedir. Kültür endüstrisi üreticileri ise, program yapımlarını en çok izleyici kitlesine ulaşmak amacıyla üretmekte, ticari kaygı gütmekte, yenilik ve alternatif yayıncılıktan uzaklaşmakta, birbirine benzer kültür ürünleri üreterek toplumu tektip, egemen çıkarları benimseyen bir düşünce sistemi içerisine sokmaktadır (Golding ve Murdock, 2014: 57-58).

6. Medyada Standartlaşma, Yöndeşme ve Televizyon Yayın Kuşaklarında Tektipleşme

İletişim alanında standartlaşma, yöndeşme süreci çerçevesinde oluşmuştur. *Yöndeşme (convergence)*, iletişim sürecindeki yapısal değişimlerin açıklanmasında kullanılan bir terim olarak üç temel çerçevede karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla teknolojik, ekonomik ve politik yöndeşme olarak adlandırılabilir (Taş, 2006: 35-36).

Teknolojik yöndeşme, tüm iletişim şebekelerinin aynı içerikleri taşıyabilme yeteneği; telefon, televizyon ve kişisel bilgisayarların çeşitli fonksiyonlara sahip, farklı hizmetler sunabilen yeni ev içi cihazlar yaratmak için bir araya gelmesi şeklinde tanımlanabilir (Avrupa Komisyonu, 1997: 1). Teknolojik yöndeşmenin temelinde “sayısallaşma” (digitalization) kavramı etrafında toplanan, iletişim

²¹ Televizyon izlenme oranlarını 1990 yılından 2011 yılına kadar AGB Anadolu isimli bağımsız olarak görülen araştırma şirketi tarafından yapılmıştır. Bu ölçümler elektronik yöntemle yapılmış, Türkiye’deki tüm haneleri temsil eden belli sayıda evlere yerleştirdiği cihazla gerçekleştirmiştir. Ancak zamanla AGB isimli araştırma şirketi hakkında bazı yayın kuruluşları basında demeç vermiş ve ölçümlerin güvensiz olduğunu belirtmişlerdir. Uzan grubu ve TRT ölçümlerden çekilmiştir. TRT kendi ölçümünü yapmaya başlamıştır. 2010 yılında Televizyon İzleme Araştırma Komitesi tarafından yeni bir ihale yapılarak televizyon rating ölçümleri 2011 yılından itibaren TNS Piar isimli İngiliz araştırma firmasına verilmiştir (Kuyucu, 2012: 128-134).

içeriğinin üretimi, dağıtım ve depolanmasında kullanılan yeni yöntemler yatmaktadır. Yöndeşmenin teknolojik düzeyde yarattığı en önemli değişiklik, iletişim endüstrisindeki temel iletim modelleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmasıdır. Teknolojik yöndeşmeyle birlikte telekomünikasyon ve yayıncılık şebekeleri her türden içeriği iletebilir hale gelmektedir (Taş, 2006: 37).

Ekonomik yöndeşme, neoliberal mantık çerçevesinde iletişim alanının tamamında serbestleştirme politikalarıyla uyum içerisinde gelişmiştir. Kamu tekellerinin kaldırılması, tek ve tümleşik bir pazar yapısına geçişi ifade eden ekonomik yöndeşme, telekomünikasyon ve enformasyon sektörleri arasındaki sınırların kaldırılması; üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde sektörel geçişgenliğin sağlanmasına neden olmuştur. Ekonomik yöndeşme, işbirliği, rekabet ve yoğunlaşma çerçevesinde serbest pazar koşullarında rekabet etmenin yanı sıra, dikey ve yatay olarak tekelleşerek rekabet avantajı sağlamaktadır (Taş, 2006: 43-45).

Pazardaki yöndeşme eğilimleri sonucu, pazarın yeniden düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda politik yöndeşme devreye girerek “iletişim özgürlüğü” sloganıyla reregülasyon politikalarını devreye sokmuştur. Bu çerçevede yayıncılık politikaları ifade özgürlüğü, kültürel çeşitlilik, çoğulculuk, çokseslilik gibi sosyo-kültürel değerleri desteklenmiş, sektöre özgü hukuki düzenlemeler ortaya çıkartılmıştır (Taş, 2006: 49-50).

Medyanın yöndeşmesi tekelleşmeye, tekelleşmesi ise *kültürel metaların tektipleşmesine* yol açmıştır. Televizyon ve gazeteler egemenliğin devamını sağlamak amacıyla, belirli standartlarda yayın yapmak durumunda kalmıştır. Sermaye yatırımının güçlü olduğu medya sektöründe, sadece büyük kapitalist kuruluşlar ayakta kalabilmektedir. Böylece alternatif yayın yapan yayıncılar da alandan çekilmek durumunda kalmıştır (Okuroğlu 2012: 33).

Dünyadaki örnekleri gibi Türkiye’de de medya yöndeşmeleri, yayın içeriklerine “magazinleşme eğilimi” kazandırmıştır. Bu bağlamda yayın içeriklerinin standartlaşma, tektipleşme, metalaşma gibi başat özelliklere büründüğü görünmektedir (Dağtaş ve Okuroğlu, 2012: 245). Golding ve Murdock’a göre (Akt. Dağtaş ve Okuroğlu, 2012: 245), dolaşımda daha fazla meta olmasına karşın, bunların aynı temel temaların ve imgelerin değişkeleri olması durumu Türkiye medyası için de geçerlidir (Dağtaş ve Okuroğlu, 2012: 245).

Medya içeriklerinin üretim aşaması, ilk aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, tekelleşmiş ekonomi içerisindeki ürün çoklaşması anlamına gelen tektipleşme karşısında, aynı içeriğe sahip popüler kültür ürünlerinin farklı formatlarda tükettilmesine, üretilen magazin şöhretlerinin yaşam tarzı sunumu ve reklam haberlerde kullanımı sağlanması ve bu çerçevede yaşam tarzlarının oluşturulması²² söz konusu olmaktadır (Okuroğlu, 2012: 45).

²² Örneğin İngiltere’de en çok satan Sun gazetesi, kamusal haberlere %15 oranından daha az yer vermekte, ideolojik olarak birbirinden farklı 10 milyon üzerinde bir kitleye satılmaktadır. Bu gazete okuyucuların politik görüşünü yansıtmamaktadır (Uluç, 2003: 276).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL BAĞLAMDA AİLE VE EVLİLİK KAVRAMLARININ EKONOMİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ

1. İlk Topumlardan Yerleşik Tarım Toplumuna Aile ve Evliliklerin Tarihsel Gelişimi

Tarihin bilinmeyen dönemlerinde insanlar sürüler halinde yaşamaktaydı. Bu döneme ulaşılan bilimsel bilgiler yeterli olmamakla birlikte, bulunan bulgular neticesinde bir takım çıkarımlarda bulunmaktadır. Durkheim'in "Horde" olarak adlandırdığı bu ilk dönemde toplumsal kurallar bulunmamaktadır. Bu dönemin insanların davranışını doğa yasaları ve iç güdüler belirlemiştir (Sayın, 1990: 75).

Aile tarihini araştıran Morgan (Akt. Engels, 2013: 37) henüz bilinmeyen bu döneme atfederek, ailenin kökeninin bir toplumda tüm kadınlar ve tüm erkeklerin birbiriyle evli olduğu, tamamen özgür olarak "bütün kurallardan yoksun cinsel ilişki²³"de bulunduğu bu çok eski döneme kadar dayandırmaktadır (Engels, 2013: 37). İnsanların henüz hiçbir örgüte sahip olmadan sürüler halinde yaşadığı devirlerde evlilik konusunda herhangi bir sınır, yasak veya düzenleme bulunmamaktadır. Ancak ilk örgütlü toplum modeli olarak bilinen "gens"lerin oluşmasıyla birlikte bu konuda ilk yasağın ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu ilk yasak, düz çizgi kan hısımları arasındaki evlenme yasağı olarak ortaya çıkmıştır. İkinci yasak ise kardeşler arasında evlilikler olmuştur (Köteli, 1991: 51-52).

Sosyologlar ailenin köklerini genellikle üç veya dört döneme ayırmıştır. Bu dönemlerin dayanağı insanların topluluk halinde yaşadığı, toplumsal kuralların belirlendiği, insanlığın bugüne doğru gelişim gösterdiği zamanlardır. Antropoloji biliminde insanlığın gelişim aşaması; 1- "yabanıllık", 2- "barbarlık", 3- "uygarlık" olarak üç ana döneme ayrılmıştır. Bu antropolojik sınıflandırma temelde ekonomik

²³ Morgan'a göre (Akt. Engels 2013: 42) bütün kurallardan yoksun cinsel ilişki anne-baba, kardeşler ve yakın akrabalar arası ensest olarak tabir edilen cinsel ilişkiyi kapsamaktadır. Kıskançlığın evrimsel anlamda gelişmediği, toplumun ve törelerin kurallarının olmadığı, insanların çok eski çağlarına dayanmaktadır. Bu dönem henüz tam olarak saptanamayacak kadar gerilerdedir.

ölçütlere dayanmaktadır (Şenel, 1995: 21). Ailenin ekonomik temelde iki tür yaşam biçimi bulunmaktadır. İlki, daha gerilerde olan, kadınların egemen olduğu, toplulukların komünal toplum biçiminde şekillenmiş yaşam tarzlarının olduğu dönemdir. İkincisi ise erkek egemenliğinin geliştiği, mülk sahipliği ile birlikte bireysel yaşama işaret edilen dönemdir. Bu dönem, ilk insan topluluklarının olduğu zamana dayanmaktadır. Bu dönemde soy zinciri ve bireylerin topluluktaki yeri anneye göre belirlenmekte, aynı zamanda yönetimi kadınlar elinde bulundurmaktadır (Sayın, 1990: 75-76).

İlk dönem evlilikleri, bütün erkeklerin bütün kadınlarla ilişki kurduğu grup evliliği olgusunda tek kuralın “gens” dışında evlenmek olduğu biçimde dolayımlanmıştı. Bu tür evlilikte kadının bir “gens”ten öbürüne geçmesiyle, kadının geldiği nüfusun artması amaçlanmaktadır. Böylece, aralarında hiçbir bağ bulunmayan sosyal bir doku birbirine bağlanmış olmaktadır. Bu mekanizmada kadın, iki dokuyu birleştiren doğal bir bağ görevi görmektedir. Kadın bu bağ ile dolayımlanmış, paranın gördüğü işlevi yerine getiren bir eşyanın yerini almaktadır. Araştırmacıların ulaştığı bir başka sonuç ise, “gens” dışı evlilik yapan toplulukların diğer “gens”lere göre daha hızlı gelişim gösterdiğidir. En ilkel toplumlardan günümüze, cinsler arasındaki beraberlik grupların çıkarları doğrultusunda grup içi otorite tarafından belirli kurallar çerçevesinde yönlendirilmiş, başka bir ifadeyle kurumsallaştırılmıştır (Köteli, 1991: 52-53).

Grup içi evlilikten karı koca evliliğine doğru geçişin ilk adımı “gens”ler içerisinde tarım ve hayvancılığın gelişimi, savaş esirlerinin çalıştırılması, üretim aletlerinin ve savaş aletlerinin çoğalması sonrası “gens” reisinin, daha sonra bu aletleri üreten, sağlayan erkeklerin bunlar üzerinde mülkiyet kurması karı koca hayatının geçişinin temellerini oluşturmuştur. Erkek cinsi, elde ettiği birikimleri kendisinden sonra gelecek erkek çocuğuna bırakmak istediğinden babanın belirlenmesi zorunlu olmuştur (Köteli, 1991: 64).

Bazı etnologlara göre “Avcı ve Toplayıcı” olarak da adlandırılan bu dönemin toplumlarında bireyler komün halinde ve göçebe olarak yaşamaktadır. Geçimlerini hayvan avlayarak, yabani bitki, bal, meyve gibi yiyecekler toplayarak sağlamaktadır. Bu tür toplumda erkekler avlanmakta, kadınlar yiyecek toplamaktadır. Toplanan yiyecekler eşit bir biçimde paylaşılmaktadır. Avcı ve Toplayıcı toplumun beslenme biçimleri de bu ortak yaşamda belirlenmektedir. Bu dönemde avlanan hayvanlar ve

toplanan bitkiler paylaşılmak üzere belirli yerlere getirilmektedir. Paylaşılan besinler neticesinde ya tüm toplum üyeleri aç kalmakta, ya da tüm toplum üyeleri eşit bir biçimde doymaktadır. Toplulukların beslenmek amacıyla bir araya gelmesi geçici kamp yerlerinin kurulmasını gerektirmiştir. Bu kamp yerleri, yerleşik hayatın ilk adımını oluşturmuştur (Şenel, 1995: 61; Köse, 2012: 17).

Bu eski dönemin topluluklarında özel mülkiyet ilişkileri gelişmemiştir. Birçok alanda neredeyse tamamen ortak bir yaşamın varlığından bahsedilmektedir (Sayın, 1990: 79). Topluluklardaki bu eşitlikçi yaklaşım ilişkisi, avcı ve toplayıcı toplulukların cinsel yaşamında da kendini göstermiştir. Başlangıçta bu tür topluluklarda cinsel yaşamın yaş ve kan bağı gibi herhangi bir sınırlaması bulunmamaktadır²⁴. Bu tür bir aile yapısı çocuğun bakımının da toplulukça yapılmasını, bir kişiye yüklenmemesini sağlamıştır (Köse, 2012: 18-19).

Zamanla avcı ve toplayıcı topluluk, av tekniklerinin gelişmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın işlenmesiyle yerleşik hayata geçmiştir. Topluluklar mağaralardan çıkmış, araç-gereçlerin gelişimiyle birlikte barınaklar yapmışlardır. Erkekler av tekniklerini geliştirmiş, evrimsel anlamda fiziksel olarak kadınlara göre daha güçlü konuma geçmişlerdir. Cinsiyete dayalı iş bölümü keskinleşmiş, kadınlar tarla işlerinde, erkekler av işlerinde gelişim göstermiştir. Ev yönetimi kadınlara bırakılmış ve bu durum kadınların farklı bir konuma geçmesine yol açmıştır. Bu çerçevede kadınlar üretim alanında ikincil bir konuma itilmeye başlanmıştır. Ancak kadının doğurganlığı, insan kaynağının üretimi açısından, kadının saygın konumunu korumasını sağlamıştır (Köse, 2012: 19-20).

Yerleşik tarımsal yaşam biçimi, besin depolama ihtiyacı ve karma hiyerarşik yapının oluşturduğu toplumlarda sosyalleşme, çocuklarda itaat davranışını geliştirmektedir. Ancak daha basit sosyal yapıya sahip, besinin az depolandığı avcı-toplayıcı ve göçebe toplumlarda ise çocukların sosyalleşmesinde bireysel özgürlükler daha fazladır. Başka bir deyişle, “sıkı” toplumlarda alana bağımlılık, “gevşek” toplumlarda ise alandan bağımsızlık söz konusudur (Kağıtçıbaşı, 1990: 78). Yerleşik tarım topluluklarının yeni yaşam biçimi “Bütün kurallardan yoksun” cinsel ilişkiyi

²⁴ Ek-2

ortadan kaldırmış, bir takım kuralların gelmesini sağlamıştır. Bu kurallar, ilk ailenin temelini oluşturmuştur (Köse, 2012: 20).

Yerleşik toplum döneminin ilk evlilik biçimi kuşaklar arası evlenmedir (Sayın, 1990: 80). *Kandaş aile* olarak da adlandırılabilir kuşaklar arası evlilik, büyük-baba ve büyük-annelerin, onların çocukları olan anne-babaların, bu anne-babaların çocuklarının ve onların da çocuklarının kendi aralarında olmak üzere toplam dört kuşakta, birbirine yaşıt olarak yakın insanlar grup içerisinde yapılan evlilik biçimidir. Burada kardeşler arası evlilik mevcut olmakla birlikte, anne-babalar ile evlilik mevcut değildir²⁵. *Hawai tipi* akrabalık sistemi böyle bir ailenin varlığına işaret etmektedir (Engels, 2013:44-45). Başka bir deyişle kandaş tipi aile (Engels'ten akt. köse, 2012: 20) birinci ve ikinci dereceden kardeşler ile kuzenlerin tamamının kız ve erkek kardeş olarak birbirleri ile evliliğini kapsamaktadır.

Kadın egemenliğinin devam ettiği, komünal ekonomi ile yaşanan toplulukların ikinci tip aile yapısı kardeşler arası ilişkinin yasaklandığı, çaprazlama kuzenler arası evliliklerin meşrulaştığı *ortaklaşa*²⁶ *aile* olarak tanımlanmaktadır (Köse, 2012: 21). Bu dönemde anne-baba ile cinsel ilişki kural²⁷ olarak yasaklanmıştır. Bu dönem içerisinde zamanla aynı anneden doğan kardeşler arasındaki ilişkiler de yasaklanmıştır. Ortaklaşa aile döneminde erkek ve kız kardeşlerin çocuk, torun ve torunlarının çocukları arasındaki evlenme de yasaklanmıştır. Soy zincirinin anneden geçtiği bu tür evliliklerden doğan çocukların babalarının kim olduğu bilinmemektedir. Anne ise net olarak bilinmektedir²⁸ (Engels, 2013: 49-50).

Toplumsal gelişmeler neticesinde aile biçimleri de dönüşüm gerçekleştirmiştir. Morgan'a göre (Akt. Engels 2013: 35) aile hareketlidir. Toplum geliştikçe, aile de gelişir. Akrabalık ise dolaylı olarak hareketlidir. Ailenin zamanla köklü bir şekilde

²⁵ Mısır'da Firavun, Peru'da ise kral ailesinde yakın aile bireyleriyle evlilik görülmüştür. Bu aileler kanlarının kutsallığı nedeniyle, halkın kanı ile karışmaması gerektiği düşüncesi çerçevesinde böyle bir evlilik biçimini tercih etmişlerdir. Bu sebeple çok yakınlarıyla evliliği meşru görmüşlerdir. Her iki ülke toplumlarında böyle bir evlilik ilişkisi halk kitleleri içerisinde görülmemiştir (Sayın, 1990: 81).

²⁶ Ortaklaşa ailede evli olan kişiler değil, gruplardır. Bir gruptaki tüm kadınlar doğuştan diğer gruptaki erkeklerin karısı, tüm erkekler de diğer gruptaki kadınların kocasıdır. Soy anneden geçmektedir. Anneden doğan çocuk, diğer grup ile evlidir. Bu tür evlilikte baba belirsizdir (Engels, 2012: 49-50).

²⁷ Kandaş ailede bazı topluluklarda kuşaklar arası evlilik mevcuttur. Henüz kural olarak keskin bir yasak bulunmamaktadır. Ortaklaşa aile yapısında ise anne-baba ile oluşan kuşaklar arası cinsel ilişkinin yasak olması toplum tarafından kural haline getirilmiştir.

²⁸ Kastedilen dönem G.Childe'den aktaran Sayın: 1990'a göre M.Ö. 6000-3000 yılları arasındadır.

gelişmesi ve dönüşüme uğraması sonucu akrabalık sistemleri de değişmektedir. Akrabalık sisteminin dönüşmesi, ancak ailenin dönüşümüne bağlıdır.

Özetle, ortak ekonomi ile yaşayan toplulukların evlilikleri de ortaktır. Eşler bireysel olarak aranmamakla birlikte, romantik cinsel aşk durumu da söz konusu değildir. Evlilik grupla bağlantılıdır. Bu toplumlarda insanlar sadece bir eş almazlar. Tüm grubun birbiri üzerinde evlilik hakkı mevcuttur (Kottak, 2001: 426-427).

2. Yerleşik Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Sürecinde Ailede Ekonomik İlişkiler ve Kadın Emeği

Ortaçağ döneminde Londra’da evlilik; eşlerin ve ailelerinin, ailevi ve ekonomik karakterli bir birimi oluşturmak üzere ayrılan sermaye ve mülkün ortaklığa intikalini kapsamaktaydı (Goody, 2004: 104). Laurence Stone’a (1977) göre (Akt. Gittins, 2012: 18) ailenin sürekli değiştiği kabul edilerek 1500 ve 1800 yılları arasında Batı Avrupa’da üç çeşit aile biçimine rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Ortaçağdan 16. yüzyılın başlarına kadar süregelen özel yaşamın olmadığı, sıkı akraba bağları, eşler arası, ebeveyn ve çocuklar arasında yakın ilişkinin bulunmadığı “Açık Nesil Aile” tipidir. İkincisi Avrupa’da 1530 ve 1640 tarihleri arasında yaygın olan soya, akrabalığa ve topluluğa bağlılığın azalarak, devlete ve kiliseye bağlılığın arttığı, koca ve baba otoritesine herkesin hizmet etmesi ve ailenin sorgulanamaz reisinin koca/baba olduğu “Sınırlanmış Çekirdek Aile”dir. Son olarak 1640 yılları sonrası özel hayata, ebeveynler ve çocuklar arasında yakın duygusal bağların olduğu bireyciliğe önem verilmesi sonucu oluşan ‘duygusal bireycilik’ akımıyla çerçevelenen “Kapalı Geliştirilmiş Çekirdek Aile”dir (Gittins, 2012: 18).

Sanayi devrimi öncesi Avrupa’da tarım kesiminde genel kural olarak erkekler tarlada çalışmaktadır. Kadınlar ise süt ürünleri yapımı, kümes hayvancılığı, meyvecilik, pazarda alım satım işleri, bira yapımı ve yemek pişirme işleriyle ilgilenmektedir (Gittins, 2012: 24). Avrupa’da Ortaçağ döneminde yaşayan kız çocukları çalışmak için evden 12-14 yaşları arasında ayrılmaktadır. Özellikle hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde, süt üretimi ve dağıtımını için kız çocuklarına talep fazla olmuştur. 17. yüzyılın

sonlarında fabrikaların gelişimiyle birlikte, işverenler ucuz işgücü aramak ve hammadde kaynaklarına yakın olmak amacıyla kırsal alanlara gitmişlerdir (Goody, 2004: 110).

Ortaçağ'ın sonlarında Batı Avrupa'da iki tip çiftlik sistemi görülmüştür. Bu çiftliklerden birincisi dar arazi alanlarına sahipken, diğeri geniş ovalara yayılmış arazileri barındırmaktadır. Birinci tipte aileler çekirdek biçiminde, köylerde yaşamakta ve tek kişilik arazileri işlemekteydiler. Bu küçük çiftliklerde çocuklar yeni alanlara açılarak göçmen işçi vasfıyla çalışmak için yöreden ayrılmayı amaçlamışlardır. Bu şartlarda hane çekirdek yapısını korumakta, aile yakınları dağılmaktadır. Ovalık alanlara yayılmış olan hanelerdeki aileler ise, daha fazla aile yakını barındırabilmektedir. Bu iki sistemin aile yapısı üzerindeki etkileri uzun vadeli olmuştur. Bu tür geniş ailelerde miras sistemi bölünebilir olmuşken, diğeri tiplerde genellikle tek çocuk mirasın tamamına sahip olmuştur (Goody, 2004: 138).

Ücretli işçiliğin daha az yaygın olduğu dönemde evlenmek için toprak sahibi olmak veya para biriktirmek gerekmektedir. Ancak ücretli işçilik yaygınlaştıkça evlenmek için toprak sahibi olma gereksinimi ortadan kalkmıştır. Fakat ücretler o kadar düşüktür ki, bir kişinin emeği karşılığı aldığı ücretle tek başına yaşaması olanaksızdır. Özellikle kadın emeği ücretleri, erkek emeğine göre çok daha düşük seviyelerde kalmıştır. Bu sebeple kadınlar bazı durumlarda birden fazla erkekle beraber yaşamak zorunda kalmıştır (Gittins, 2012: 29-30).

Sanayi öncesi Avrupa'da çocuk bakımının kadınların işi olması kesin olarak geçerlidir. Ancak bu işi üstlenen her zaman anne değildir. Annenin bira yapımı gibi daha önemli işi bulunmaktadır. Birçok anne çocuklarının bakımını üstlenmişse de, bu işi sıklıkla hizmetkârlar, kız çocukları, diğeri kadın akrabalar veya komşular yapmaktadır (Gittins, 2012: 25). Çocuk bakımını kadınların üstlenmesiyle birlikte 'annelik görevi' bağlamında patriarka kendisini göstermiştir (Gittins, 2012: 46).

Ortaçağ'da kadın doğası gereği sapkın olarak görülmüştür. Adem ile Havva mitolojisi bağlamında günahın kadın tarafından dünyaya sokulduğuna inanılmaktadır. Kadının sinsi silahlarla, kötü büyüyle, zehirle donandığı söylentileri yaygındır. Bir koca anlaşılabilir biçimde öldüğünde ilk şüpheli karısı olarak düşünülmektedir. Kadının taşkın, doyumsuz ve yok edici olduğuna inanılmaktadır. Kadınların tüm bu kötü özelliklerini yok eden ve kadını düzene sokan ise evlilik kurumu olarak belirlenmiştir.

Evlilik sayesinde şehvet giderilmekte, kadının anne olması sonrası ise onun yıkıcı silahları elinden alındığı düşünülmüştür (Duby, 2015: 231).

16. yüzyıl İngiltere’inde devlet, ataerkil otoriteyi pekiştirmek amacıyla evliliklere müdahale etmiştir. Ataerkil ideoloji anne-baba otoritesini monarşik otorite için gerekli gördüğünden, ebeveynlerin çocukları üzerindeki hakları arttırılmıştır (Poster, 1989: 216). Evlilikler genç kadının “efendisi”nin (*dominus*) eve girmesi, orada boyunduruk altında yaşaması biçiminde düzenlenmiştir. Soylu sınıf kendi içerisinde evlilik gerçekleştirmektedir. Soyluların kardeş çocuklarıyla evlenmesi mülkün parçalanmasını engellemektedir. Ancak bu durumda her türlü ensest ilişkiyi yasaklayan Kilise’yle anlaşmazlık yaşanmaktadır (Duby, 2015: 229).

Protestan anlayışa göre aile, erkeğin yönetiminde küçük bir ulus olarak görülmektedir. Ailenin bu tür bir ulus anlayışı derebeyinden ziyade aile reisi ve baba otoritesi bağlamında dolayım lanmıştır. Ortaçağda iyi olarak tanımlanan derebeyi vesayeti altındaki tüm akrabalarına karşı ataerkil bir sorumluluk taşımaktadır. Ancak zamanla bu tür bir birlik devlet otoritesine tehdit oluşturmaya başlamıştır. Devlet, otoriteyi aile içerisinde erkek egemen hâkimiyeti biçiminde yeniden tanımlamıştır. Ordu yönetebilen derebeyinin politik gücü gitmiş, ideolojik olarak erkeklik, babalık ve aile idealleri biçiminde sağlam olarak yeniden biçimlenmiştir. Protestan anlayış aynı zamanda hane içerisinde dua edip, incil okumanın önemini ortaya koymuştur. Bu çerçevede okuryazarlık ve eğitimin değeri artmıştır. Ancak inanç liderlerinin din adamı olması erkekleri tinsel açıdan da liderlik konumuna getirmiştir. Matbaanın yaygınlaşması sonrası eğitim de yaygınlaşmıştır. Ancak yoksullar bu eğitime çok az, kadınlar ise neredeyse hiç bu eğitim fırsatından yararlanamamıştır. Genellikle zengin erkeklerin ve din adamlarının ulaşabildiği eğitim olanakları sınıflar ve cinsler arasındaki ayrımı daha da keskin hale getirmiştir (Gittins, 2012: 49-51).

Mülk sahibi erkekler için evlilik tam bağımsızlık ve otorite kazanmanın yolu olmuştur. Ancak mülk sahibi bir babanın kızı için kabul edeceği evlilik farklı olmuştur. Kocasının gelirine göre hayat standardı yükselebilmekte veya düşebilmektedir. Gelir ne olursa olsun evlilik sonrası kadın için bağımlılık babadan kocaya geçerek devam etmektedir. Ancak kadınların kız çocuk statüsünden eş konumuna geçmesi, sosyal statü ve ev içindeki konumlarını arttırmaktadır. Kadın çocuk sahibi olduktan sonra hane içi

otoritesi artmaktadır. Fakat erkek karşısında ekonomik, sosyal ve politik olarak bağımlı kalmaktadır. Kadının kendi çocukları ve tüm mülkiyeti kocasına aittir (Gittins, 2012: 79).

3. Sanayi Topluluklarında Ailede Ekonomik İlişkiler ve Kadın Emeginin Değişimi

Tarım toplumu ve yerleşik hayatın gelişimiyle birlikte özel mülkiyet hızla güçlenmiştir. Üretim araçları gelişmiş, gelişen üretim araçları erkeklerin egemenliğinde kalmıştır. Bu dönemde emek verimliliği önem kazanmış, emek gücüne ihtiyaç hızla artmıştır. Emek gücüne duyulan ihtiyaç, köleci toplum modelinin oluşmasını sağlamıştır. Köleci toplumlar, tarımsal üretimin yanı sıra, artan nüfusla birlikte yeni toprakların edinilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Savaşlar sonucu elde edilen topraklar, savaşta ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesiyle işlenmiştir. Böylece özgür üreticinin yanı sıra, köle emeginin de yeniden üretilmesi sağlanmıştır. Bu durum toplumsal ilişkileri etkilemiştir. Toplumlar da üretim araçlarına sahip olanlar ve üretim araçlarına sahip olmayanlar biçiminde sınıflar oluşmuştur. Ortaya çıkan bu sınıfsal üretim ilişkileri, üretim araçlarını elinde tutan sınıfın çıkarını koruyan üstyapıların oluşmasını sağlamıştır. Bu üstyapılar devlet, hukuk, din gibi toplumsal örgütlenmeler biçiminde içerik kazanmaya başlamıştır (Tayanç ve Tayanç, 1981: 29).

Ataerkil toplumun bu düzeninde özel mülkiyet ilişkisi bağlamında bulunan miras babadan oğula geçmeye başlamıştır. Üretim araçlarına ve dolayısıyla servete sahip olan sınıf erkleri, servetlerini korumak için bir takım yasalar çerçevesinde aile ve evlilik biçimlerini düzenlemeye başlamıştır. Bu düzenleme *tek-eşli*²⁹ evlilik biçiminde kendini göstermiştir (Köse, 2012: 25).

Orta sınıfın gelişmesiyle beraber, 18. yüzyılın sonunda tek gelir sahibi erkek kavramı ortaya atılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında daha çok beceri ve zanaat gerektiren mesleklerle uğraşan erkekler sendikalar kurmuştur. Bu sendikalar genellikle bir erkeğe bağımlı eş ve çocukları geçindirebilecek kadar ücret almayı amaçlayarak

²⁹ *Tek eşli aile*, barbarlık çağının orta ve üst aşamalarında doğmuş bir aile modelidir. İki başlı aileden gelişmiştir. Bu aile, babanın kesin olarak bilinmesi ihtiyacından doğmuştur. Tamamen erkek egemenliği üzerine kurulmuştur. Çocuklar doğrudan babanın mirasçısıdır. Sadakatsizlik, töre tarafından sadece erkeğe özgü olarak bırakılmıştır. Bu tür ailede erkek, dışarıda birlikte olduğu kadını evine getirmiyorsa sorun olmamaktadır. Bu yeni aile biçimi ilk olarak Yunanlılarda görünmüştür (Engels, 2013: 75).

mücadele etmiştir. Aile ücreti ideali diyebileceğimiz bu düşünce, kocaya bağımlı kadın ve çocuklardan oluşan aile ideolojisine uyum sağlamaktadır. Ailede tek gelir sahibinin erkek olması gerektiği inancı erkeklik, annelik, dişilik, aile yaşamı ve aile politikası gibi kavramları önemli ölçüde etkilemiştir (Gittins, 2012: 36). Bu çerçevede modern kapitalist toplumlarda toplumsal alanlar cinsiyet farklılıklarıyla biçimlenmektedir. Hane içi ücretsiz işgücü kadınların gönüllü yaptığı işlere dayanmaktadır. Kadınlara ev içi işler karşılığında evlilik, kocanın ekonomik geçim sağlama sorumluluğu ve duygusal destek sunulması sağlanmaktadır. Fabrikada makinenin işleyişi ise erkek kas gücüne dayanmaktadır. Bunun karşılığında ise erkeğe para, kendine bağımlı bir kadın ve aile hayatı, toplumsal hoşgörü ve ayrıcalıklar sunulmaktadır (Sancar, 2014: 24).

19. yüzyıl boyunca köyden kentlere göçle birlikte fabrikasyon işçilik artmıştır. Ancak halen nüfusun büyük bir bölümü tarım, madencilik, seyyar satıcılık gibi işlerle uğraşmaktadır. Birçok kadın ve çocuk kibrit kutusu yapımı, kamış boyaması, eldiven yapımı, tığ işleri gibi çok ucuz, organizasyonu mümkün olmayan, sömürüye açık bir biçimde evden dışarıya iş yapma şeklide çalışmıştır. Evden çalışılan işler kadınlar için çocuklarına da bakmakta kolaylık sağlamıştır. İşçi sınıfının yoksul kesimleri için çocukların bakımı işini anne, kadın akrabalar veya kadın komşular üstlenmiştir (Gittins, 2012: 37).

Ücretli işçilik yaygınlaşmasına rağmen pek çok aile eski yaşam biçimini değiştirmemiştir. Ailenin birçok üyesi birden çalışmaya devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru nüfusun büyük bölümü ücretli işçiliğe bağımlı hale gelmiştir. Ancak çeşitli davranış kalıpları eski biçiminde devam etmiştir. Örneğin işçi sınıfında evlilik öncesi cinsel ilişki yaygınlığını korumuştur. Ancak 1830'lu yıllardan itibaren yeni orta sınıf siyasal güç kazanmıştır. Bu çerçevede parlamenter güç yoluyla bir takım hukuki değişiklikler meydana getirmişlerdir. Yasalara dayanan bu değişikliklerin temel ideolojik dayanağı orta sınıf aile ideali, ahlâk ve saygınlık anlayışları üzerine inşa

edilmiştir³⁰. Ancak patriarkal aile ideolojisinin daha derinlerde yatan tarihi kökenleri bulunmaktadır. Bu bağlamda aile kavramının daha detaylı ve çok yönlü ele alınması gerekmektedir (Gittins, 2012: 41).

19. yüzyılın başlarında kadın ve erkek arasındaki işbölümü artık neredeyse tamamen ayrılmış, kadın ve erkek arasındaki işbölümü tartışılmaya başlanmıştır. İşçi sınıfı ve orta sınıf kadınlar, kadın oldukları için eşit mi sayılmalıydı, yoksa ayırım işçi sınıfının kadın ve erkekleri ile orta sınıfın kadın ve erkekleri arasında mı olmalıydı? Orta sınıf kadınlar ilk kez ev dışında çalışma yeteneğinden yoksun görüldüğü sıralarda işçi sınıfı kadınlar fabrikalarda, madenlerde, dökümhanelerde ve çiftliklerde çalışmıştır. Orta sınıf erkeğinin eş ve çocuklarına tek başına çalışarak bağımlı tutulmasını sağlayan çok ucuza sömürülen işçi sınıfı kadınların emeği olmuştur (Gittins, 2012: 54).

Erken endüstrileşen toplumlarda toplumsal cinsiyet ilişkileri belirli özgün koşullar çerçevesinde oluşmuştur. Erkeğin tam gün çalışması ve aile reisliğini üstlenmesi, kadınların ev içi işleri ve çocukların bakımını üstlenmesi şeklinde koşullar yaratılmıştır. Kadın emeği, kapitalist işgücü piyasasında ucuz işgücü kullanımı bağlamında gelişmiş ve modern ailenin temelleri atılmıştır (Sancar, 2014: 19). Makineleşmeyle birlikte kırsal işçi sınıfının durumu daha da değişmiştir. İngiltere’de ilk oluşturulan iplik fabrikalarında 7-12 yaş arası çocuklar çalıştırılmıştır. Bunun nedeni, küçük çocukların parmaklarının, kopmuş ipleri bağlama yeteneğinin daha iyi olması düşüncesidir. Ucuz işgücünün çocuklar üzerinde kullanımı, ilk girişimcilerin fabrikalarını daha kârlı işletmelerini sağlamıştır. Bu dönem sonrası pek çok kadın, sadece ev içerisindeki işlerden sorumlu tutulmuşlardır. Kadınlar hane dışı denetleme de dahil olmak üzere, çocukların yetiştirilmesi işine ve skolastik eğitime yoğunlaşmışlardır. 1870 yılında İngiltere’de zorunlu hale getirilen eğitim, çalışan

³⁰ Leach’e (1955) göre (Akt. Kottak, 2001: 396), evrensel bir evlilik ve aile tanımı yapmak oldukça zordur. Ancak evliliğin kişilere bir takım haklar getirdiğini öne sürmektedir. Bu hakların kültürden kültüre değişmekle birlikte temelinde altı hakkın evlilikle varolduğunu belirtmektedir. Buna göre;

- 1- Bir kadın ve erkek, çocuğunun yasal anne ve babası olarak belirlenmektedir.
- 2- Eşlerden biri veya ikisine, diğerinin cinselliğine tek başına sahip olma hakkı vermektedir.
- 3- Eşlerden birine veya ikisine, diğerinin emeği üstünde haklar vermektedir.
- 4- Eşlerden birine veya ikisine, diğerinin sahip olduğu maddi üretim araçları üzerinde haklar vermektedir.
- 5- Çocukların yararı için mal-mülk üzerinde ortaklık oluşturmaktadır.
- 6- Eşler ve akrabaları üzerinde sosyal olarak anlamlı bir hısımlık ilişkisi kurmaktadır (Kottak, 2001: 396-397).

sınıflar bağlamında gittikçe artan bir yönelim olarak olanaklı hale gelmiştir (Goody, 2004: 154-158).

Endüstrileşme sonucu kırsal alanda çalışan kadınların durumu değişim göstermiştir. 18. yüzyıldaki Tarım Devrimi, çiftliklerde kadın emeği kullanımını arttırmıştır. 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü on yıllarında kadınlar daha hafif tarımsal işlerde çalışmışlardır. Bu dönem şehirlerde daha büyük emek talebi olmuştur. Yüzyılın sonuna gelindiğinde kadınlar tarımda ücretli işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Erkeklerin tarımsal alandaki işçilik ücretleri ise, özellikle 1870'lerde Tarımsal Emekçiler Birliği'nin kurulması sonrası yükselmiştir (Goody, 2004: 162-163).

1870'li yılların Avrupa'sında tam zamanlı annelik bağlamında çocuk eğitim ve öğretimi genelleşmiştir. Bu gelişme sonrası çocukların emek pazarına girişleri kesin olarak son bulmuştur. Bu durumun sonucunda kadınlar da, erkekler gibi eğitilmiş hale gelmişlerdir. Bu dönüşüm kadınların endüstri ve devlet bürokrasisini içeren büro işlerinde çalışmasını sağlamıştır. Aynı zamanda çocuk bakıcılığı ve öğretmenlik gibi işler de kadınlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Kazandıkları bağımsız gelirler sayesinde kadınlar ve erkekler, mutlak beraberlik sürdürecekleri bireyleri bağımsız olarak seçmeye başlamışlardır.

Endüstri Devrimi, fabrika üretiminin içerdiği ev çalışmasının büyük bir kısmına son vermiştir. Özellikle bekâr kadınlar fabrikalarda iş aramaya yönelmişlerdir. Fabrika çalışanları, önceki üretim biçimine göre daha yüksek ücret almaktaydı. Fabrika işçileri daha iyi giyinebilmekte ve daha iyi beslenebilmekteydi. İşçiler, eskiye nazaran daha yüksek bir hayat standardına ulaşmışlardır. Böylece Endüstri Devrimi'nin gerçek bir ilerlemeyi temsil ettiği düşünülmüştür. Erkek, artık aile ücreti temelinde ücret almaktadır. Bu durum, evli kadınların gerek çocuk yetiştirmede gerekse aile yaşamı üretimine uygun bir ekonomik katkı sunacağı bağlamında, daha "modern" bir kavrayışın temellerini atmıştır (Goody, 2004: 158-159).

Tam endüstrileşme çağının gelişimiyle birlikte 18. ve 19. yüzyıllarda küçük ve orta boy toprak sahipleri giderek yoksullaşmış, büyük toprak sahipleri ise daha çok zenginleşmeye başlamıştır. Benzer biçimde sanayi üretimine geçen üreticiler de giderek zenginleşmiştir. Oluşan yeni üst sınıf ekonomik olduğu kadar, siyasal alana da hükmetmiştir. Alt sınıfların hayvan otlatmak ve yakacak toplamak için kullandığı

araziler parlamento kararlarıyla kapatılmıştır. Bu şekilde kapatılan arazilerin sayısı 19. yüzyıla gelindiğinde büyük oranda artmıştır. Böylece ücretli işçilik daha çok yaygınlaşmıştır.

Yeni gelişen “modern aile modeli” kapitalist piyasada çelişkiler meydana getirmiştir. Bu bağlamda çatışma zemini ortaya çıkmıştır. Yeni kentli aile, çalışıp para kazanan erkek ve ev işleri yapan kadın ikilisinden oluşan yeni bir işbölümü modeline dayanmaktadır. Bu model, aynı zamanda düşük ücretle çalışan kadınların piyasaya işgücü olarak katılmasıyla dolayımınmıştır. Ancak kadınların düşük ücretle çalışmaktansa evde kalıp çocuklarının bakımını üstlenmesi daha anlamlı hale gelmiştir. Bu çerçevede kadınlar kamusal alandan dışlanmış, özel alanın içerisine hapsedilmiş, erkeklere bağımlı olarak ev kadınlığı ve annelik işlerinden sorumlu olmuşlardır (Sancar, 2014: 31).

Ev, artık “üretim yeri” olmaktan çıkmış boş vaktin, iş dünyasından arta kalan zamanı geçirmek üzere bulunan bir yer olmuştur. İkinci olarak, geçmişte pazardaki etkinlik yazılı antlaşmalar temelinde “mesafeli” gerçekleştirilmekteydi. İnsanların her biri kendi çıkarını hesaplayarak diğerlerine “şeyler” olarak muamele etmekteydi. Ancak rekabetçi kapitalizmin vahşi tarafı, aileyi aksine bir zıtlıkla yakın, sıcak, duygusal ilişkilerin mekânı olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede dışarıdaki rekabetçi *pazar* ‘akıl ve eylemin’, *ev* ise ‘duygunun’ mekânı olmuştur. Birinden diğerine gelmek ise bölünmüş kişiliği gerektirmektedir (Poster, 1989: 201).

Ev işleri ideolojik olarak kadının işi biçiminde evlilik kontratına eklenmiş bir görev olarak görülmesinden dolayı, takas değeri olmadığı ve organize iş dünyasında gerçek bir yeri olmadığı düşünülmektedir. Zenginler çocuklarına bakmaları için dadıları ve ev işlerini yaptırmak için aşçı ve hizmetçileri çalıştırmıştır. Bu durum takas olarak görülmekte ve nakit olarak karşılığı ödenmektedir. Tüm sınıftan erkekler bu işleri yapmaları için bir kadına ihtiyaç duymaktadır. Eğer parası varsa ücretli kadın işçi, parası yoksa kız kardeşten, anneden veya kız çocuktan bu işleri yapması için destek almaktadır. Ancak kocasız kadınlar tanım gereği koşullar ne olursa olsun ev işleri için genellikle yardımcıya ihtiyaç duymamaktadır (Gittins, 2012: 115).

Orta sınıf ve aristokrasinin özel eğitim sisteminden farklı olan devlet eğitim sistemi işçi sınıfı ailesinin çocuklarına akademik kariyer vermeyi amaçlamıştır. Ancak

gerçekte işçi sınıfı çocuklarını itaatkâr, dakik, temiz ve otoriteye boyun eğeyecek şekilde yetiştirmeyi amaçlayan bir sistem olduğu görülebilmektedir. Her ne kadar okuma-yazma ve aritmetiğin temel ilkeleri öğretilse de; asıl amaçlanan toplumsal ahlaki eğitim ve disiplin sağlanmasıdır. Erkekler bahçıvanlık, marangozluk gibi beceriler verilirken, kadınlara tığ işi, yemek pişirme ve diğer ev işleri öğretilmiştir. Bunun ardında kurulu olan amaç hem daha vasıflı ve uysal erkek emek ordusu oluşturmak hem de bir grup evcil anne, eş ve hizmetkâr yetiştirmektir.

Eğitim kurumlarının organizasyonu orta sınıf patriarkal aile fikriyle paralel olmuştur. Eğitim, otoriteye itaat ve sınıf konumuna göre bağımlılık ve saygı göstermeyi öğreten bir kurumdur (Gittins, 2012: 138). Kuşaklar boyunca kadınlar için ideal olan evde oturmak ve ev işleriyle uğraşmak olmuştur. Kadınlar için hane dışında çalışmak büyük bir yoksulluk göstergesiydi. Ancak bu durum 20. yüzyılla birlikte değişmiştir. Bu dönem sonrası kadınların ev işi yapması bir yabancılaşma ve erkeğe kölelik yapmak olarak görülmeye başlamıştır. Öte yandan hane dışında çalışmak kadınlar için özgürleşme göstergesi olmuştur (Prost, 2008: 40).

Kadınlar, modern toplum çerçevesinde toplumsal iktidar ve mülkiyet sahipliğinin dışında tutulmuştur. Bunun meşrulaştırılmasına dayanak ise, kadınların özel alandaki etkinlikleri olmuştur. Cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde kadınlar, yeniden üretim işlevleriyle sınırlandırıldıklarından dolayı “kamusal” olanın uzağında bulunmuşlardır. Bir taraftan çocukların bakımı, ev içi işlerin yürütülmesi türü etkinliklere ayırdıkları zaman kadınları politik alandan uzak tutmuştur. Aynı zamanda, politikanın ve genel olarak “kamusal” olanın kadınları dışlayan yapısından dolayı kadınlar daha çok özel alana hapsolmuşlardır. Bu bağlamda *feminist hareket*, temel mücadele alanını “kişisel olan politiktir” sloganıyla belirginleştirmiştir (Dağtaş, 2013: 62).

Dünyanın erken endüstrileşen toplumları toplum-devlet, aile-toplum, özel-kamusal, sivil-siyasal, kişisel-toplumsal gibi alanları bölmüş, bu alanlar çerçevesinde insanların yaşam biçimleri düzenlenmiş ve bu alanlara farklı nitelikler atfederek güçlü bir düzenleme iktidarı kurmuşlardır. Bu iktidar bağlamında gelişen modernite, insan yaşamını aile yaşamı ve toplumsal yaşam olarak ikiye ayırmaktadır. Aile yaşamı biyolojik ve manevi gereksinimlerin alanı olarak tanımlanmış, toplum yaşamı da

çıkarm, çatışmanın ve gücün, başka bir deyişle maddi kültürel süreçlerin alanı olarak belirlenmiştir. Birbirinden farklı olan bu iki alan cinsiyetleştirilmiştir. Aile alanı dışıl, toplumsal alan ise eril olarak pratikleştirilmiştir (Sancar, 2014: 196).

4. Modernleşen Toplumlarda ‘Aşk İdeolojisiyle Dolaymlanan’ Aile ve Evlilik

4.1. Batı Tarihinde Aşk ve Cinsellik

Yaşadığımız çağ yüzlerce yıllık aşk ideolojisini devam ettirmektedir. Bu bağlamda gerçek aşk koşulsuz, kalıcı ve özgeci kabul edilmektedir. İnsani aşkı, tarihte vücut bulan Tanrısal sevgi ile biçimlendirmek, gerçek aşkın doğasında sonsuza dek sürececek bir şeylerin bulunduğu yanılsamasını ortaya çıkarmıştır. Gerçek insani aşk, sadece aşığın o kişide aşkının esin kaynağı olan iyiliği görmesiyle devam etmektedir. Ancak bu iyilik kişiye göre değişmektedir. Örneğin Aquinalı Thomas insanın tanrıya duyduğu sevgi için şöyle söylemiştir: “Eğer Tanrı iyi olmasaydı, onu sevmek için hiçbir gerekçemiz olmazdı” (May, 2014: 339).

Aşk, insanın içinde kök salma hali deneyimini veya umudunu uyandıran nesnelere beslenen esrimedir (May, 2014: 343). Bireyin varlığı ve aşık oldukları arasında yaşayan bir ilişki kurma yolundaki arayışını tetikleyen ve devamlı kılan bu duygulardır. Aşık olunan nesnelere varlığı kişiye dair en temel gerçeklikler olduğu düşünülerek kabul edilmekte, tanınmakta, yansıtılmakta ve güvenli bir liman hissi uyandırmaktadır. Ancak ebeveynlerden, toplumdan ve türdeşlerden alarak içselleştirilen temel gerçeklikler, kökler ve bu köklerin verdiği güçlü yönler, kırılabilirlikler, duyarlılıklar ve yazgılar aşkta etken olarak bulunmaktadır (May, 2014: 343). Aşık olan kişilerin klişe olarak söylediği “sırf kendisi olduğu için sevmek” durumu söz konusu olmamaktadır. Çünkü aşkın içerisinde birey aşık olduğu kişinin de kendisine ontolojik kök salma bağlamında vaade bulunması gerekmektedir. Partnerinin ona sunduğu ontolojik kök salma vaadi ortadan kalktığı takdirde o kişinin vasıflarına sert biçimde direniş gösterilmektedir (May, 2014: 346).

Batı anlayışında sevgi ve aşk kavramları, 12. ve 13. yüzyıl sonrası Tanrı’nın ve doğanın dışında, insana da adanmaya başlamıştır. Önceleri ilahi olan aşk, bu dönem

sonrası doğal dünyayı Tanrı için sevme biçiminde yeniden şekillenmeye başlamıştır (May, 2014: 192). Yunan-Latin antik dönemlerinde cinsellik bedensel zevkin olumlu gereği olarak görülmüştür. Bu dönem içerisinde büyük bir cinsel özgürlük yaşanmıştır. Ancak Batı'da Hıristiyanlık sonrası cinsellik uygulaması çok sıkı kurallara bağlanmıştır (Goff, 2015: 187). Ortaçağ'da başlayan salgın hastalıklar korku/hastalık ilişkisi inancına yol açmıştır. Cüzzam salgınıyla başlayan bu ilişki, 14. yüzyıla gelindiğinde veba salgını olarak devam etmiştir. Bu çerçevede çocuk doğurmayı amaçlamayan, günahkâr kabul edilen cinsellik, bedende yapılan zina lekesinin beden yüzeyine çıktığı inancını doğurmuştur. Hıristiyanlık inancına göre temel günah kuşaktan kuşağa aktarıldığına göre, çocuklar da ebeveynlerinin suçunun bedelini ödemektedir (Goff, 2015: 199).

Yeni Ahitte cinsel iffet, İsa'nın örnek bekârlığı ve Meryem'in bekâretiyle fiilen yüceltilmiştir (Sot, 2015: 206). Hıristiyan öğretilerde esas problem evlilikte cinselliğin yeridir. İnsanlığın devamının sağlanması bakımından evlilikte cinsellik iyi olarak görülmektedir. Fakat içerisinde şehvet barındıran cinsellik kirliliğin ve kutsallığın karşısında duran kötü bir şeydir. Bu açıdan Hıristiyan öğretilere göre evli bireylerin zevk arayışından kaçınması gerekmektedir (Sot, 2015: 206-207).

Aşk, yüzyıllar boyunca yaşandığı coğrafyaya ve zamana göre değişik anlamlar ve temsiller kazandırmıştır. Modern öncesi olarak tanımlanan toplumlarda insan yaşamının ve doğanın tanrısal bir yorumunu sağlayan inanç ve ayinle ilgili uygulama tarzları olarak dinsel kozmolojilerden beslenen aşk, giderek dünyevileşmiş ve günümüzde, ulaşılabilir somut temsilleri olan bir duyguya dönüşmüştür. Bu somut temsiller, Batı kökenli tüketim toplumunda, değişen moda uygun olarak evliliği de işaret eden tektaş yüzük, gelinlik gibi birtakım tüketim nesneleriyle özdeşleştirilmiştir. Günümüzde medya, aşkın toplumsal temsillerini yaratması ve yeniden üretmesi açısından söz konusu tüketim zihniyetinin aşka nasıl yansıdığını dönemin ekonomik parametrelerine uygun biçimde göstermektedir. Örneğin reklam filmlerinde kadın karakter, partnerine "Beni şu kadarlık sevmiyor musun?" derken, vitrindeki tek taş yüzüğü kastetmektedir. Böylece, kadın karakterin el hareketi bir yandan aşkın maddi sembolü olan tek taş yüzüğü, diğer yandan ise yüzüğün maddi değerini, yani parayı ve dolayısıyla toplumsal sınıfı imgelemektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 31).

4.2. Modern Evlilik ve Ailede ‘Aşk İdeasıyla’ Dolayımlanmış Eş Seçimini Etkileyen Faktörler

Modern toplumlarda evliliğin aşık olmuş iki bireyin tamamen özgür seçimi olduğu iddia edilse de, geçmişte de tıpkı şimdi olduğu gibi insanları evlenmeye yönlendiren bir takım hegemonik baskılar bulunmaktadır. Ancak en güçlü baskı, tarihte olduğu gibi ekonomik baskıdır. Tarihçiler ve sosyologlar geçmişte evliliklerin ekonomik alışveriş olduğunu kabul etmektedirler. Engels’e göre, (2013) özel mülkiyetin olmadığı dönemde evlilik sözleşmesi de bulunmamaktadır. Engels, özel mülkiyet kaldırılırsa yine evliliğin ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Mal değiş tokuşunun evliliklerde önemli olduğu açık bir gerçektir. Ancak mülkiyet sahibi olmayanların neden evliliği seçtiği ise kültürel bağlamda açıklanmaktadır (Gittins, 2012: 76-77).

Batı Avrupa’da 19. yüzyılda evlilikler genellikle ekonomik olarak birbirine denk aileler arasında gerçekleşmiştir. Evlilik, özellikle aile ve firma çıkarlarınınca belirlenmiş ve yazılı olmayan bir kural haline gelmiştir. Evlilik kurumu içerisinde malların, çeyizlerin ve kadınların dolaşımını ekonomi belirlemiştir. Burjuva çevreleri gibi işçi çevreleri de bu alışveriş ekonomisinin dışında kalmamaktadır. Örneğin Lyon bölgesinin camcıları, kurdelecileri veya madencileri birbirleri arasında ve aynı meslek grubundan şahitlerin huzurunda evlenmektedir. Bu bağlamda iş hayatı ve özel hayat teknik olarak evlilik ile birlikte iç içe geçmiştir. Bu tür evliliklerde meslek, aile ve yöre üst üste binen katmanlar halinde bulunmaktadır (Perrot, 2008: 143).

Bir kadının yaşam standartlarını koruması veya yükseltmesinin tek yolu iyi bir evlilik yapmasından geçmektedir. Bir kadın evlenmemişse, işsiz kocasını ya da bağımlı çocuklarını geçindirmek için çalışmak zorundaysa, ayrılmış, boşanmış veya dul ise halen ekonominin en güvensiz, organize olmamış ve en az ücret ödenen sektörlerinde çalışmak zorundadır. Buna ek olarak, hane içerisinde ücretsiz işçi olarak ev işlerini yapmakla yükümlüdür (Gittins, 2012: 118-119). Kentleşme ile birlikte eğitim seviyesinin yükselmesi, ekonomik bağımsızlıkların kazanılması toplumsal değerlerde değişikliklere neden olmuştur. Evlenmede eş seçimi de bu değişikliklerden etkilenmiştir. Özellikle erkeklerde aranan kriterler çerçevesinde; hali vaktinin iyi

olması, kuracağı aileyi refah içinde yaşatabilmesi ve eğitimi olması hususları yer almaya başlamıştır (Üskül Engin, 2008: 113).

Kadınların evlilik oranları ve yaşları genellikle yaşadıkları bölgedeki iş olanaklarına bağlıdır. Örneğin maden veya tersane bölgeleri gibi kadınların iş olanaklarının az olduğu yerlerde, kadınların iş olanaklarının fazla olduğu bölgelere göre evlenme yaşı daha küçüktür (Gittins, 2012: 81). Eş seçimi çerçevesinde dolayımlanan bireysel cinsel aşk, esas olarak evlilik yaşı ve ekonomik niteliğin fonksiyonudur. Eş seçimindeki ekonomik ve yaş kriterleri değiştiği takdirde eş seçme biçimi de değişmektedir (Goody, 2004: 123).

Geleneksel topluluklarda kadınlar 24 veya 25 yaşına kadar hiç evlenmemişse “kenara atılmış”, “tuhaf” veya homoseksüel bir kişi olarak görülmektedir (Gittins, 2012: 88). Geleneksel tarım topluluklarında evlilikler her ne kadar erken yaşlarda yapılsa da, bu evlilikler genellikle “anlaşmalı” evliliklerdir. Sanayi topluluklarında ise erkek ve kadınların çalışmaya gittikleri bilinmektedir. Eşler ev kurmak amacıyla birikim yapmakta, böylece bu tür toplumlarda gerçekleştirilen evlilikler daha ileri yaşlarda gerçekleştirilmektedir. Yine bu toplumlarda eş seçimi, tarımsal topluluklara göre bireysel özgürlüklerin daha çok içerildiğini göstermektedir (Goody, 2004: 128).

20. yüzyıl evlilikleri eşlerin birbirine duygusal destek sağladığı, birbirlerinin zevk ve uğraşlarını paylaştığı ve çocuk sahibi olduğu bir kooperatif olarak görülmektedir. Ancak böyle bir ideal çok nadir gerçekleşmektedir. Ev kredisi almanın zorlukları, kiraların yüksekliği nedeniyle evli çiftler bazı durumlarda ailelerinin yanında yaşamaktadır. Çiftler kendi evlerini kurduklarında ise bir çocukları olabilir ve yaşamlarının “düzenli ev” idealiyle uyuşmadığını görebilirler. Kadın, çocuğunun doğumu sonrasında çalıştığı işi bırakabilir. Bu durumda hane geliri de azalmaktadır. Uykusuz geceler, romansı ve tatmin edici cinsel hayatı kabusu çevirebilir. Kadın, kocası erkek arkadaşlarıyla dışarı çıkarken çocuğa bakmak durumunda kalmaktan bıkebilir. Sonuç olarak, eşlere sunulan evlilik ideali o kadar gerçek dışıdır ki, çok fazla sayıda boşanma oranlarına rastlanması doğal görülmelidir. Ayrıca kadın ve erkeğin kaynaklara ve yaşam standartlarına ulaşmaları arasında çok fark olması nedeniyle evlilik birliği içerisinde eşitlik olması neredeyse imkânsızdır (Gittins, 2012: 88-89).

5. Batılı Modern Toplumlarda Ortaya Çıkan ‘İdeal’ Aile Biçimi

Modernleşme, toplumların giderek farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Avrupa’da feodalizmin ve skolastik düşüncenin ortadan kalkmasıyla başlamıştır. Burjuva sınıfının doğması, sanayileşme ve siyasi halkların nüfusunun yayılması modernleşmenin temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Mardin, 1991:27-28). Modern toplum iki farklı bağlamda açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki; piyasa ve parasal sistemin akışı çerçevesinde anlaşılan Batılı kapitalist toplumlar temelinde bürokratik devlet, ikincisi; devlete bağlı güçlü bir yönetim biçimiyle tanımlanan Sovyet sosyalizmi ya da devlet güdümlü sosyalizm modelidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde siyasal modernliğin iki temel ögesi akılcılık ve özerkliliktir. Siyasal modernizmin ideolojik yapısını liberalizm, ekonomik yapısını ise politik ekonomi düşüncesi oluşturmaktadır (Habermas, 1992: 112-118). Habermas’ın tanımlaması modernliğin birçok farklı yönleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde modernlik Batı dünyası ile anlamlandırılmaktadır. Modernleşebilmek için tüm dünyanın Batı’nın yolunu izlemesi, özellikle Avrupa’ya benzemesi gerektiği düşüncesi egemenleşmiştir. Ancak modernleşme tek bir doğrultuda ilerleyen bir gelişim süreci göstermemiştir. Tarihte birçok modernleşme deneyimi kendi özgünlükleriyle ortaya çıkmıştır. Buna rağmen tüm modernleşme sürecinin temel sorunsalı Avrupa olmuş ve tarihsel bağlamını Avrupa belirlemiştir (Aytaç, 2012: 117-118).

Batılı siyasal modernleşme, aileyi sivil toplumun kurulması sürecine dönüştürmüştür. Bu açıdan modernliğin siyasal boyutu ailenin sosyal ve siyasal anlamda dönüştürülmesiyle ilgilidir. Aile, modernleşmenin siyasal amaçları çerçevesinde dönüştürülmüştür. Modernliğin toplumda yaygınlaşması ve toplumsal ilişkiler ağı içine girmesi aile aracılığıyla gerçekleşmektedir (Aytaç, 2012: 122). Bu açıdan bakıldığında Batı dünyası, egemen aile yapısını yeniden üretmekte, modernleşme sürecindeki ülkeler ise, geleneksel aile yapısını dönüştürmekle birlikte, modern aile kavramını yeniden üretmektedir. Türkiye gibi modernleşme sürecindeki ülkeler bu ikilemin arasında bulunmaktadır. Modernleşme sürecinde ulaşım ve haberleşme araçları düzenlenmekte, yeni yollar yapılmakta, posta ve telgraf sistemi dönüştürülmektedir. Bu çerçevede iletişim ve haberleşmenin gelişimi modernleşmenin

doğurduğu ortak çalışma becerilerinin gelişimiyle paralel ilerlemektedir (Mardin, 1991: 28). Bu bağlamda kapitalist üretim anlayışının geleneksel toplumu ortadan kaldırdığı söylenebilmektedir. Modern toplum; özel mülkiyet sahiplerinin malları ve karşısında konumlanmış mülkiyetsiz tekil bireylerin emek güçleri çerçevesinde bulunan, pazar kurumunun meşrulaştırılmış ismidir. Modern pazar ekonomisi olarak adlandırılacak modernizm, siyasal tahakkümün kültürel üstyapısını oluşturmaktadır (Habermas, 1992: 116).

5.1. Batı'da 19. Yüzyılda Biçimlenen Burjuva Aile Modeli

18. yüzyılda gelişerek, özellikle İngiltere'de ortaya çıktığı iddia edilen Avrupa evlilik modeli, Kuzeybatı Avrupa'yı karakterize etmiş ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu küçük, tecrit edilmiş ve doğum oranlarını kontrol altında tutan çekirdek aile sistemini olumlamıştır. Bu aile modeli, bağımsız bir aile yaşamı için gençlerin ev dışında erken yaşta çalışma deneyimini içermektedir. Geç evlenmenin daha deneyimli ebeveynler, bağımsız evler ve duygusal aileyi oluşturan çiftler sağladığı öğretilmiştir. Ancak birçok tarihçi, önceki dönemlerin ve başka yerlerin çekirdek aile içerisindeki ev içi ilişkilerinin zıtlık içerisinde olduğunu belirtmiştir. Çekirdek aile eşler arası ve ebeveynler ile çocuklar arasında yakın duygusal bağları teşvik eden olgu olarak düşünülmüştür (Goody, 2004: 181).

Bilimin gelişmesiyle birlikte rasyonel düşünce egemen olmuştur. 18. yüzyılda toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ardalanı sorgulanmaya başlamıştır. Voltaire gibi aydınlanma dönemi yazarları 18. yüzyıl Avrupa'sındaki eşitsizliği araştırmaya başlamıştır. Ancak onun yazıları da erkeğin kadından üstün olduğu fikirleriyle doludur. Örneğin *Candide*'deki erkek kahraman naif, saf, dürüst, iyi kalpli ve rasyonel bir kişidir. Haksızlıkların farkına varması akıllı, adil ve mantıklı bir insan haline gelmesine neden olur. Kadın kahraman ise başta temiz bir insan olmasına rağmen cinsel maceraların, servet ve lüksün cazibesine kapılarak sonu gelmeyen cinsel maceraların ve fahişeliğin batağına düşer. Sonunda *Candide* ona aklın yolunu gösterir ve yaşamın anlamının *Candide*'nin karısı olarak "*koruyucuna itaat et*" prensibini kabul etmek olduğunu anlar. Sonuç olarak özgürlük ve deneyim erkekleri daha akıllı bireylere dönüştürmekteyken

kadınları ise dejenere etmekte ve bir erkeğin kontrolüne muhtaç hale getirmektedir (Gittins, 2012: 52).

Yazılarıyla Fransız ihtilalinin oluşumuna büyük etkisi olmuş Jean Jack Rousseau'da “erkekler özgür doğdu ama her yerde zincire vuruldu” sözleriyle erkeklerin iyi, dürüst ve rasyonel olduklarını ancak adaletsiz toplum tarafından bozulduklarını ifade etmektedir. Rousseau *Emile* isimli eserinde çocuk yetiştirme konusunda radikal düşünceler getirmiştir. Çocukların dövülmesine karşı çıkmış, onların sevgi ile, eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak *Emile*'nin eğitimi için ön gördüğü ideal ile *Sophie*'deki kızlar için oluşturduğu anlayış birbirinden farklıdır. Buradaki kızlar dünyadaki *Emile*'lere şefkatli, sevgi dolu, itaatkâr eşler ve anneler olmayı öğrenmektedir (Gittins, 2012: 52-53).

Ailenin ve toplumun başı olarak görülen “baba”, 19. yüzyılda özel hayat bağlamında egemenliğini sürdürmüştür. Hukuk, felsefe, politika gibi alanlar baba yetkisinde gerçekleştirilmiştir. Devlet kuramcısı Hegel'den, anarşinin öncüsü Proudhon'a kadar birçok düşünür baba otoritesinin gücünü sağlamlaştırmıştır. Baba soy ismini vermektedir. Kant'a göre tek gerçek doğum hukuki olandır. Bu çerçevede baba gerçek zürriyeti sağlamaktadır Medeni hukuk, doğa adına kocanın evde, babanın ailede mutlak üstünlüğünü tesis etmektedir. Buna paralel olarak hem kadın, hem de annenin ehliyetsizliği yine medeni hukuk tarafından tanımlanmaktadır (Perrot, 2008: 127-128). Aile, tanımı gereği baba otoritesine dayanan ve eşitsizlik içeren bir kurumdur. Bu tanım içerisinde baba/kocanın, ata yani bir aile veya kabilenin yöneticisi olduğu görüşü bulunmaktadır. Bu bağlamda patriarka güç kavramı üzerine kurulu toplumsal cinsiyet ve yaş ile ilişkilidir. Juliet Mitchell daha net bir ifadeyle şöyle açıklamıştır: “Karar verme gücü erkekler değil babalardır... Patriarka evrensel bir kültürdür. Ancak her ekonomik üretim modu bunu değişik bir ideoloji ile açıklar.” (Akt. Gittins, 2012: 43).

Babanın yetkileri çift yönlü olarak bulunmaktadır. Baba, kamusal haklara tamamen egemen durumdadır. Siyasal haklardan tek başına yararlanmaktadır. 19. yüzyılda siyaset sadece erkeğe özgü bir alan olarak belirlenmiştir. Örneğin 19. yüzyıl sonunda Gambetta, Cumhuriyetçileri salonunda ağırlayan Kontes Arconati-Visconti'den ciddiyeti arttırmak için kadınların salona alınmamasını istemiştir. Kontes de bu isteği yerinde bularak kabul etmiştir. Başka bir yönüyle babanın yetkileri özel alanda kendini

göstermektedir. Kadınların evdeki fiili yetkileri büyümüş gibi görünse de, hane içinde erkeğin yetkileri yürürlükte geçerli olmaktadır. Erkeğin ev içi iktidarının ilk dayanağı ekonomi, başka bir deyişle paradır. Burjuva çevrelerinde erkek evin harcamalarını karşılamaktadır. Bu sebeple hane içerisinde asıl karar sahibi baba otoritesidir (Perrot, 2008: 130). Erkek egemen toplumlarda evlenme bireylerden ziyade aileleri birbirine bağlamaktadır. Bu tür toplumlarda evlenmede karar organı babalardır (Balaman, 1982: 27). 19. yüzyılla birlikte erkekler eşlerinden edilgin bir itaat yerine, rızaya dayalı bir itaati beklemektedir (Perrot, 2008: 146).

19. yüzyılın yoksulluk ve kötü sağlık koşullarının ekonomik kökenleri bağlamında orta burjuva sınıf çocuklarının yerlerinin aile içinde bulunduğu ve kendilerinden annelerinin sorumluluğu olduğu görüşü yaygındır. Bu durumda eğer çocuklarının yaşamı tehlikedeysen bundan baba değil, anne sorumludur. Bu çerçevede kamu sağlığı ve politikaları sorununun çözümü anne ve aile sırtına yüklenmiştir. Böylece annelik ulusal bir vatanseverlik görevi olarak sunulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine orta sınıf gönüllü kuruluşlar işçi sınıfı kadınlarını eğitime programlarını ortaya atmışlardır. Bu kuruluşlar kötü alışkanlıkları, kötü ev yönetimini, bilgisizliği ve gereksiz yere para harcamayı önleyecek hayır işlerine yönelmişlerdir. Böylece kadınlara iyi eş, iyi anne olmayı ve az parayla geçinmeyi öğretme görevi üstlenmişlerdir (Gittins, 2012: 139).

19. yüzyılın sonlarında burjuva sınıfı, alt sınıflar üzerinde kendi ahlaki değerlerini kabul ettirerek işçi sınıfının da yaşam tarzlarını düzenlemeye çalışmıştır. Liberaller kısmen çocuklar için uygun bir ev ortamı sağlama amacıyla kadın ve çocukların çalışma saatlerini düzenlemek istemişlerdir. Örneğin İngiltere’de orta sınıf kadınlar, işçi sınıfı kadınlarını çağdaş çocuk yetiştirme teknikleri konusunda eğitmek amacıyla ziyaret etmiştir (Poster, 1989: 224).

Fransa’da çocuk odası geç dönemde bulunmuş bir yeniliktir. Büyük kentlerde çocuk oyuncakları önemli bir tüketim ürünüdür. Büyük mağazalarda oyuncak reyonu açılmasıyla birlikte sanayi ürünü haline gelmiştir. Kırsal kesimlerde ise oyuncak bilinmemektedir. Ancak kırsal çevrelerde oyuncak üretme görevini baba üstlenmiştir. El emeği ile yaratıcı bir biçimde çocuklarına oyuncak üreten babalar bulunmuştur. Örneğin küçük Vingtras-Vallés babasının bir köknar parçasını yontarken yaralandığı oyuncak

arabasını uzun süre unutamayacaktır (Perrot, 2008: 163). Burjuva ailesinde çocuk bütün sevgi ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını elde edebilmek için iki yetişkinle yaşamak zorundadır. Çocuk, kendisinden çok güçlü görünen bu insanları sevmeyi öğrenmelidir. Aynı zamanda özdeşleşme kaynaklarını biri erkek, diğeri dişi olan sınırlı bir yetişkin alanında araştırmak zorundadır. Cinsel kalıplaşma ve içselleştirilmiş otorite burjuva aile yapısının içine katı bir biçimde inşa edilmiştir (Poster, 1989: 232).

Ebeveynlerle çocuklar arasındaki gündelik ilişkiler, şefkat göstergelerinin hiç hoş karşılanmadığı kır ve kent arasındaki farklılaşma toplumsal çevrelere, dinsel hatta siyasal çevrelere göre de değişkenlik göstermektedir. Yetke ve benlik takdimi konularında sahip olunan anlayış gündelik sözcükleri ve davranışları etkilemektedir. Bu çerçevede aile çelişkili bir evrime sahne olmuştur. Bir taraftan duyguların ifade edilmesi ve beden üzerindeki denetim güçlenmekte, diğer taraftan ebeveynler ve çocuklar arasındaki sevgi alışverişi hoş görülmemekte, hatta bu durum burjuva ailesinde aranan bir nitelik haline gelmektedir (Perrot, 2008: 167-168).

Ancak, ‘romantik aşk ideolojisi’ tatmin edilmesi zor beklentilerden oluşmaktadır. ‘Aile hayatı ideolojisi’, çiftleri topluluktan gelen gerekli destekten yoksun bırakmakta ve kadınları ev işlerine mahkum etmektedir. ‘Annelik sevgisi ideolojisi’, kadınları kendi ihtiyaçlarını tatminden vazgeçirerek çocuklarına hizmet etmeye zorlamaktadır. Bu durum erkekleri çocuk yetiştirmenin insaniliğinden uzaklaştırmakta ve çocukları bir otorite örüntüsüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Burjuva ailesi modeliyle bireyler, kendini aileye adanmak veya tam bir yalnızlık içinde kalmak seçenekleri arasında sıkışmış durumdadır (Poster, 1989: 233).

5.2. Batı’da 20. Yüzyılda Şekillenen Aile Yapısı

1900’lü yıllara kadar Doğu Londra’nın işçi sınıfı gettolarında tüm kadınlar birbirini tanımaktaydı. Bu ailelerin günlük yaşamı yalıtılmış burjuva yaşamının aksine, eski köy topluluklarına benzer biçimde kendini göstermiştir. Ancak ailelerin banliyölere taşındığı üçüncü evre olan 1950’lere doğru proleter aile yapısı, burjuva aile biçimine doğru evrilmiştir. Bu durumun belirtisi proleter kadının evde yalıtılmış olması, erkeklerin ailesi için publara gitmemesi ve çocukların ilgi odağı haline gelmiş olmasıdır.

Bu dönem sonrası çocukların geleceği ebeveynlerin en büyük kaygısı olmuştur. 20. yüzyıldaki proletarya muhafazakârlığı burjuva aile modelinin çekiciliğine atfedilebilmektedir. Aristokrasiye karşı ayaklanan işçi sınıfı ailesi, burjuva aile yapısını benimsemiş, burjuvazinin ahlaki meşruluğunun doğruluğunu kabul etmiştir. Bu çerçevede işçi sınıfı aile yapısının dönüşümü, burjuva demokrasisinin politik başarısının yazılmamış özelliğidir (Poster, 1989: 225-226).

Eski topluluklarda ailenin ekonomik faaliyeti genellikle üretime yönelik yapılmaktaydı. Ancak sanayileşme ve kentleşme sonucu ekonomik faaliyetlerin amacı tüketime doğru yönelmiştir (Merter, 1990: 23). Yeni boş zaman ideolojisi aileyi giderek daha çok tüketime teşvik etmektedir. Medya ise aileyi yalıtıma, hatta aile içerisindeki üyeleri birbirinden yalıtıma hizmet etmiştir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) babaların çocuklarıyla günde ortalama 20 dakikadan az zaman geçirdiği belirlenmiştir. “Anne baba boşluğu” olarak tanımlanan ve çocuklara karşı yeni bir kayıtsızlığın bazı ailelerde başlamış olduğu belirlenmiştir. Tüketiciliğin itkisel alımla anında doyum öğretisi, itkisel cinselliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda cinsel özgürleşmenin psikolojik yönelimlere uyduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Tüketicilik ve yeni cinsellikle birlikte “serbest” çocuk yetiştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. İleri kapitalizm evresinde ebeveynler çocukların bedensel hazları üzerindeki Viktoryen kısıtlamalara karşı koymuşlardır (Poster, 1989: 228-229).

20. yüzyılın ortalarına doğru cinsellik artık sadece evlilikle yaşanan bir durum olmaktan çıkmış, cinselliği yaşamak için aşkın yeterli olduğu görüşü hâkim olmaya başlamıştır. 1950 yıllarında basın yayın faaliyetleri cinselliğin sadece aşkın varlığıyla yaşanması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Örneğin 17 Mart 1950 yılında Fransa'da yayımlanan “*la femme de mabre*” dergisi “mermerden bir kadının” öyküsünü yayımlamıştır. Buna göre “evlilik angaryasına” geri dönmeden zevki başka birisinin kollarında keşfeden kocanın, “gerçek bir kadın” yapamadığı anlatılmaktadır. *Femmes françaises*'de 12 Ağustos 1950 yılında bir kadın yazar şöyle belirtmiştir: “Birbirinin yanında aşksız yaşamak, ayrı yaşamaktan daha ahlak dışıydı”. 20. yüzyıla kadar cinsel ilişkiyi soyun çoğalmasında gören Katolik çevrelerde ise değişimi ilk olarak Başrahip Oraison “*eşlerin birleşmesi*” başlıklı yazısında kaleme almıştır (Prost, 2008: 93).

Cinselliğin, doğumdan (üremeden) tamamen ayrılması 1968 yılında güçlenen Feminist hareket ile olmuştur. Bu dönemi izleyen yıllarda aile planlaması, doğum kontrolü, kürtaj hakları gelişmiş ve 1975 yılında *Veil Yasası* ile kadınların kendi bedenlerine sahip olma hakkı ortaya çıkmıştır. Böylece “bu benim bedenim, onunla istediğimi yaparım” söylemi geliştirilmiştir. Bu çerçevede cinsellik doğurganlıktan neredeyse tamamen ayrılmıştır. Bu ayrışma evliliği bir kurum olmaktan çıkarmış, resmi bir işleme dönüştürmüştür. Eğitimin gelişmesiyle beraber genç kesim aile içerisinde daha geniş bir bağımsızlık elde etmeye başlamıştır. Yeni genç kesim ailelerinden ayrı yaşamak için evlenmeye ihtiyaç duymamaya başlamıştır. Bunun sonucu evlilik kurumunu derinden sarsan evlilik dışı birliktelikler çoğalmıştır. Toplumbilimciler bu durumu kibar bir biçimde “gençlerin birlikte yaşaması” olarak söylemleştirmiştir (Prost, 2008: 94).

20. yüzyılda özellikle kadınlar için meşrulaşan “cezbedici olmak” eğilimi basın yayın faaliyetlerinde egemen olmuştur. Özellikle 1937’de yayımlanmaya başlayan *Marie-Claire* dergisi kadınlara, kocalarını ellerinde tutmak istiyorlarsa çekici olmalarını salık vermiştir. Dönemin medya faaliyetleri sonrası güzellik bakımı, makyaj, dudak boyası artık süslü kadınlara ve fahişelere özgü olmaktan çıkmış, kadının çekiciliğini arttırmasının meşru yolu haline gelmiştir. Bu durum başlangıçta sık sık deniz kıyısına, kaplıcalara giden ve lüks zevkleri olan Paris burjuvazisinde yayılmıştır. İlerleyen dönemde memurlar, işçiler ve köylülere de bu durum empoze edilmiş ve reklam patlamalarına yol açmıştır. Şampuanlar, deodorantlar, güneş yağları ve kremleri piyasaya sürmek amacıyla birçok firma reklam kampanyalarına girişmiştir. Doktorların ve burjuva ahlakçılarının övgüyle bahsettiği beden üzerindeki uygulamalar nüfusun bütünü tarafından birden ve hızlı bir biçimde benimsenmiştir (Prost, 2008: 101).

20. yüzyılda kadınlara yönelik basın türü gelişmiştir. Bu çerçevede moda gazeteleri ortaya çıkmıştır. İkinci dünya savaşı öncesinde, kısa süre içerisinde her biri bir milyondan fazla satan *Marie Claire* (1937), *Confidences* (1938) dergileriyle beraber, *Elle* (1954) dergisi yeni bir dergi yayıncılığı türü oluşturmuştur. Bu kadın dergileri yemek tarifleri ve dikiş veya örgü modelleri konusunda tavsiyede bulunmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu dergiler, dostane ve kendinden emin bir tavırla kadın okurlarına nasıl yıkanılacağını, nasıl makyaj yapılacağını, evlerini nasıl düzenleyeceklerini,

kocalarını nasıl baştan çıkaracaklarını ve çocuklarına nasıl bakacaklarını açıklamaktadır (Prost, 2008: 153).

İletişim araçlarını elinde bulunduran burjuva sınıfı, yaratıcı edebiyat yoluyla, özellikle roman ve daha sonra sinemayı kullanarak, kendi aile yaşamı düşüncelerini diğer sınıflara empoze etmiştir. Bu düşünceler işçi sınıfının davranışını benimseyen karakteristiklerle yeniden biçimlenmiştir. Eş seçimi özgürleşmiş, evlilik daha az bağlayıcı olmaya başlamıştır. Aynı zamanda, orta sınıf burjuva davranışlarının bazı özellikleri daha aşağı sınıflar tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Doğum oranlarının düşüşü, tüketim kültürü ve eğitime yatırım bu özelliklerden bazılarıdır. Gazetelerin yaygın dağıtımı ile kolayca ulaşabilen kitle medyasının gelişimi, romanların yayımlanması, sinemanın yaygınlaşması ve elektronik medyanın hane içine girmesi sonucu okur-yazar kesim ve eğitimsiz kesim kültürü arasındaki “büyük bölünme” görece ortadan kalkmıştır. Bu çerçevede orta sınıf ve liyakat sisteminin genişlemesi, kısmen sınıflar arası kültürel ve ekonomik farklılıkların kapanması görünümüne yol açmıştır. Bu genişleme “ideal ev” ve “orta sınıf ahlakı” açısından gerçekleşmiştir. Ancak sınıflar arası mesafe tamamen ortadan kaldırılamamıştır (Goody, 2004: 174-175).

Neo-burjuva ailesi belirli baskı alma biçimlerini de korumaktadır. Kadınların ve çocukların baskı altına alınması, çocuklar için sınırlı özdeşleşme kaynakları oluşturulması, tüm aile üyelerinin sevgi nesnelere kaynağının sınırlılığı, anne baba otoritesinin çocuklara yönelik yoğun sevgiyle kendine has bileşimi, topluluk bağımlılığıyla toplumculuğun bulunmaması burjuva ailesinin yapısal çelişkileridir. Bu yapısal çelişik özellikler, yaş ve cinsiyet hiyerarşisine bağımlı olan toplumsal çatışmaların unsurlarını oluşturmaktadır (Poster, 1989: 232).

Evlilikten eskisinden olduğundan daha çok şey beklenmektedir. Son 150 yıldır ‘aile ideolojisi’ romantik ve müşterek evlilik idealine önem vererek temeldeki ekonomik ve eşitsiz yönünü gizlemiştir. Yakın geçmişe kadar evlilik, temel amacı çocuk sahibi olmak olan kocanın, yönetimindeki bir iş ortaklığı olarak görülürken günümüzde; iki eşit partnerin dayanışma, karşılıklı cinsel tatmin ve iki ya da üç çocuğu özenle ve sevgiyle yetiştirerek uyum yaratmak amacıyla girdikleri bir sevgi ilişkisi olarak görülmektedir. Buna ek olarak evlilik artık özel bir ilişki olarak tanımlanmaktadır.

Böyle bir aile idealinin ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Aile ideolojisi üstü kapalı bir biçimde görece güvenilir bir ekonomik durumu şart koşmaktadır. Koca yalnız kendi geliriyle aileyi geçindirebilmelidir. Ailenin geliri yeterli miktarda barınak, yiyecek, konfor, yer ve tüketici malı alınmasına yetmelidir. Kadın, çocukları olunca ücretli işini bırakabilmelidir. Aile yoksullaştıkça, aile ideali ve gerçekler arasındaki fark büyümektedir. Sonuç olarak ekonomik eşitsizlikler burjuva ailesinin standartlara ulaşmasını sağlarken yoksulların bu ideale ulaşmasını olanaksızlaştırmaktadır (Gittins, 2012: 152-153).

Evlilik toplumsal ve ailevi sürekliliğin temeli olarak görülmektedir. Bu sebeple insan hayatının özel alanda geçen zamanı “evlilikten öncesi” ve “sonrası” diye bölünmektedir. Evlilik sonrası çocuk doğumu yer almaktadır. Bu aşamadan sonra ise özel alanda geçen zaman, ölüm vakti gelene kadar tekdüze bir biçimde, çocukların eğitimi ve kendi hayatlarını kurmasıyla uğraşarak, aile içi şenlik ve bayramların birinden diğerine sıçrayarak akıp gitmektedir (Fugier, 2008: 249). Ancak günümüzde burjuva aile biçimi sallantılı bir zeminde yer almaktadır. Boşanma oranları ve evlilik dışı cinsellikteki artış, evli çiftlerin yaşam boyu birlikte oturmaya ve sadık kalmaya yönelik istekli olmadığını göstermektedir. Sevgi nesnelere çeşitliliği, burjuva ailesinin oldukça sınırlayıcı yapısını ortaya çıkarmaktadır (Poster, 1989: 229). Bu sebeple evlilik günümüzde benzersiz bir ilişki ve yaşam boyu süren bir ortaklık olamamaktadır. Bu durum, evlilikte tatminsizliğe ve hayal kırıklığına uğramış olanları büyük bir mutsuzluğa sürüklemektedir (Poster, 1989: 231).

Buna karşın, ABD’de eskisinden daha fazla insan evlenmektedir. Giderek artan boşanmış insanlar yeniden evlenmektedir. Romantik sevgi evliliğinin tek meşru zemini olarak düşünülmektedir. Sanayi devrinin aşıladığı “mutlu son” ideolojisi, hâlâ kitlelere çekici gelmektedir. İnsanlar, bireyleri yabancılaştıran meta ilişkileri dışında, duygusal bir tatmin aramaktadır. 1960’lı yılların gençlik hareketleri, kurdukları komünlerde burjuva ailesine alternatif aramış olmasına ve birçok insanın burjuva dışı aile çeşitlerini denemesine rağmen burjuva ailesinin egemenliği halen devam etmektedir (Poster, 1989: 230).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞMEYLE BİRLİKTE OSMANLI/TÜRK GELENEKSEL AİLE YAPISININ DÖNÜŞÜMÜ

1. Osmanlı-Türk Geleneksel Aile Yapısının Kültürel ve Ekonomik Boyutu

Osmanlı geleneksel ailesinde bir fert doğumuyla birlikte bir cemaatin içinde bulunmaktadır ve cemaat dışı evlilik hoş karşılanmamaktadır. Bu nedenle Osmanlı toplumunda cemaat dışı evlilik 19. yüzyıla kadar çok nadir yaşanmıştır. Bu bakımdan geleneksel toplumda fert cemaatin denetimine ve hukukuna tabidir. Bu çerçevede aile kişinin hayatında bağlarının hiç gevşemediği tek kurumdur. Her sorun aile içerisinde çözülmekte ve her destek ailede bulunmaktadır. Bu bakımdan geleneksel aile yapısında ailenin korunması ve parçalanmaması en çok dikkat edilen husustur (Ortaylı, 2009: 17). *Geleneksel aile*, geniş akrabalık ilişkilerinin olduğu, evlilik sonrası çocukların birarada yaşamasını içeren bir aile biçimidir. Aile bağları oldukça güçlüdür. Aile üyeleri zamanının büyük kısmını birarada geçirmektedir. Geleneksel ailede dayanışma duygusu ön plandadır. Ailenin ekonomisi ortaklaşa bir işletme sistemi tarzında kurulmuştur. Mülk ailenin en yaşlı erkeğinin denetimi altındadır. Aile içinde üretim ve tüketim birarada yapılmaktadır (Zeybekoğlu Dündar, 2012: 49-50).

Geleneksel ailenin üretimi yıllık tüketim stoklarının hazırlanması, kırsal alandaki işbölümü, ailenin güvenliğinin sağlanması bakımında üç kuşağın birarada yaşamasını gerektirmektedir. Bu tür bir yaşam tarzı ailenin kültürel mirasının da aktarılmasını sağlamaktadır. Geleneksel aile tipinin inşa ettiği yapılar üç kuşağın birarada barındırılması üzerine tasarlanmıştır³¹. Aile bireyleri içerisinde yaşlıların otoritesi bulunmakta ve çocukların eğitimi tüm kuşaklar tarafından yerine getirilmektedir (Ortaylı, 2009: 4). Birarada yaşayan ailenin yaşlıları, geleneksel Türk yaşlılık ve otorite

³¹ Geleneksel ailenin yaşadığı ev biçimi avlulu yapıdadır. Avlulu evler ortada bir avlu yeri ve çevresine yerleşmiş odalardan oluşmaktadır. Odaların kapı ve pencereleri sokak yerine avluya bakmaktadır. Sokakta evlerin kapıları birbirine doğrudan bakmazlar. Bu evlerin tasarlanma şekli, hane yaşamının tamamen sokaktan yalıtılması üzerine kurulmuştur. Ailenin mahremiyeti en üst seviyede korunacak bir fiziksel düzenlemeyle oluşturulmuştur. Genellikle evin sokağa açılan tek kapısından başka bir kapı ya da pencere bulunmamaktadır. Evlerin avlusu iki farklı işlev görmektedir. Birincisi eve gelen yabancıların eve girmeden önce bir tampon bölge oluşturması, ikincisi kadınların hava alıp, güneşlenebileceği bir alan görevi görmesidir (Aytaç, 2012: 132).

kalıpları bağlamında çocukların yetişmesine yardım etmenin yanı sıra, ebeveynler üzerinde de söz sahibi olmaktadır. Yaşlıların ayrı yaşadığı çekirdek tipi ailelerde bile hafif bir şekilde aynı durum görülmektedir (Duben ve Behar, 1996: 68).

Türk hanesinde otoriteyi belirleyen şey “yaş” olarak büyük olmaktır. Yaşça büyük kadın ve erkekler hanedeki çok farklı faaliyet alanında otorite sahibi olmaktadır. Duben’e (2012: 125-126) göre, Türk aile yapısında kesin bir ataerkil yapıdan söz edilmemektedir. Ancak hane arazisinin denetimi yaşça büyük olan erkeğin elinde bulunmaktadır. Temel üretim araçları üzerindeki denetimin babada olmasının yanı sıra, erkek çocukların erken yaşta evlenmesi de kuşaklar arasındaki farkı arttırmış, baba otoritesini güçlendirmiştir. Oğullar, babaları ölene kadar onun otoritesinden çıkmamaktadır. Geleneksel ailelerde karı koca ilişkileri “otoriteryan” olarak biçimlenmektedir. Kadın, kocasının her istediğini yapmakla yükümlüdür. Erkek tam yetki ile evin reisidir. Kadın, erkeğin işlerine karışmamaktadır. Bu bağlamda geleneksel ailelerde kadın, erkeğe kayıtsız şartsız bağlanmakta, kocalarına karşı gelmekten çekinmektedir (Merter, 1990: 65-66).

Türkiye’de geleneksel ailenin mahalle biçimi³² kültürel gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre mahalle, idari birim olmaktan çok sosyal bir birimdir. Tıpkı ailede olduğu gibi mahallede de dayanışma mevcuttur. İtfaiye, temizlik, zabıta gibi görevler komşularca hep beraber yerine getirilmektedir. Mahalle halkı birbirini tanır ve birbirine kefieldir. Mahalle imamı cemaati temsil etmektedir. Mahallede farklı dinden bir aile bulunmamaktadır. Bu durum yazılı olmayan bir kural biçiminde büyük oranda uygulanmaktadır. Aynı mahallede en fakir ile en zengin birarada yaşamaktadır ve yardımlaşma bakımından ilişki içindedirler. Ancak 19. yüzyıl sonlarında şehirlerin ekonomik dönüşümü neticesinde bu durum değişmeye başlamış ve sınıfsal yerleşmeler egemen olmuştur. Bu bakımdan geleneksel aile ve modern ailenin mahalle biçimi keskin bir biçimde ekonomi temelli ayrılmıştır (Ortaylı, 2009: 24-25). Ekonomik ayırım kültürel ayrımla iç içe gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde, iki farklı kültürün birbiriyle ilişkileri çok az olmuştur. Bunlardan birisi sözlü olarak nakledilmiş edebi geleneklerin

³² Geleneksel mahallelerde çok fazla miktarda çıkmaz sokak bulunmaktadır. Çıkmaz sokakların varlığı mahremiyet ile ilişkilidir. Çıkmaz sokaklar sayesinde bir yabancıya sokağa girmesi önlenmektedir. Geleneksel ailelerin mahalle biçimi sokakların akışını değil, güvenliğini ve mahremiyetini sağlamaktadır. Sokaklar bir başka yere bağlanmadığı için mahalle sakinleri ve tanıdıkları dışında kimsenin girmesi doğrudan engellenmektedir (Aytaç, 2012: 132).

ve folk kültürün sürdürüldüğü toplum, diğeri yüksek kültür olarak belirlenen eğitimli toplumdur. Bu iki kültür birbirinden güçlü bir şekilde ayrılmaktadır (Mardin, 1991: 145-146).

Geleneksel ailenin yaşam biçiminde evlilik konusunda resmi bir kayıt tutulmamıştır. Evlilik gerçekleştiren çiftler tüm mahallenin gözü önünde evlenmekte ve evlilikleri imam nikâhıyla tescillenmiştir. Evlilik ve boşanma gibi durumlarda ahâlinin şahitliği ve kabulü yeterli olmuştur. Erkek egemenliği olmasına rağmen kadının talebi doğrultusunda da boşanma davaları geleneksel aile içerisinde görülmüştür. Ancak Osmanlı müslüman kızı yabancı bir koca ile evlenememiştir (Ortaylı, 2009: 25).

Türk geleneksel sisteminde evlilik, gelinin kocanın hanesine girmesi ve yeni bir ailenin oluşumu bağlamında gerçekleşmektedir. Bu durum mülkiyet haklarının el değiştirmesine neden olmamakla birlikte, ailenin üretim ve tüketim biçimini de etkilememektedir. Batı Avrupa'sında evlenen kişi mirastan önemli ölçüde pay alırken, Türk aile yapısında miras ancak otorite olan en yaşlının ölümü sonrası devredilmektedir. Ancak hanedeki yaşlı erkek haneye gelen yeni aileye ya aynı çatı altında ya da baba evine yakın bir yerde oturacak yer sağlamakla yükümlüdür (Duben, 2012: 117).

Geleneksel ailede erkek tarafı, kız tarafına “mehr” adı altında bir para ödemektedir. Ancak bu mehr İslami mehr hükümleriyle uyuşmamaktadır. Bu adetin nedeni iktisadidir. Ziraat ile uğraşan toplumda işgücü yeteneğini kazanmış olan kız çocuğu, evlendiğinde erkek tarafına bir işgücü katkısı sağlamaktadır. Bu nedenle erkek tarafı iktisadi tazminat olarak mehr adı altında ödeme yapmaktadır (Ortaylı, 2009: 55). Mehr, bazı durumlarda kız tarafının ailesine başlık parası olarak ödenmektedir. Bunun temel sebebi evlenen kızın ailesinden ayrılması sonucu ailenin bir işgücü kaybına uğramasıdır. Başlık parası, kaybedilen işgücünün telafisi olarak ortaya çıkmıştır (Tezcan, 1998: 21-23). Gerçekte mehr İslâm evlilik hukukunun temel özelliğinden biridir (Duben ve Behar, 1996: 128). Ancak zaman içerisinde mehr kültürel çerçevede değişerek farklı biçimlere bürünmüştür. Geleneksel ekonomilerde insan emeği ile sağlanan işgücü oldukça önemlidir. Evlenen kadının ebeveynlerinin evinden ayrılarak kocasının bulunduğu eve yerleşmesi önemli bir işgücü kaybına neden olmaktadır. Diğer taraftan kocanın ailesine de ek iş gücü sağlamaktadır. Böylece başlık parası üretim

biriminin “kayıp” ve “kazanç” bedelinin karşılığı olarak düşünülmüştür (Balaman, 1982: 29-30).

Geleneksel ailenin cemaat yaşamının fiziksel düzeni cinselliği de denetim altına almaktadır. Kadın ve erkeğin her türlü cinsel ilişki faaliyeti sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Bu sebeple evlilik, cinselliğin sosyal denetimden kaçmasını önleyecek kadar geniş tutulmuştur. Bu çerçevede Türk geleneksel ailesinde erkek dört kadınla nikâh yapabilmekte, bunun yanı sıra ekonomik gücü yettiği kadar, sınırsız sayıda cariyeyle birlikte olabilmektedir (Aytaç, 2012: 133). Ancak Osmanlı ailesinin çokeşli olduğu fikri yaygın olsa da İlber Ortaylı'ya (2009: 75) ve Alan Duben ve Cem Behar'a (1996: 161-162) göre bu doğru değildir. Osmanlı topluluğunda çokeşlilik meşru olmasına rağmen hoş karşılanmamaktadır. Çağdaş seyyahların bu konudaki gözlemine göre Osmanlı toplumunda çokeşlilik geçerli bir aile düzeni ve saygıyla karşılanan bir durum değildir. Kuzey Türkleri ve Rumeli'de hemen hiç görülmemekle birlikte, Anadolu'da da sadece kendine has, dar bir zümre ile sınırlıdır³³ (Ortaylı, 2009: 75-76). 19. yüzyılda çıkarılan fermanlar aile ve evlilik kurumunun modernleştirilme çabalarını güçlendirmiştir. Bu dönemde şehir nüfusu arasında ekonomik ve sosyal zorunluluklarla eski gelenek ve çokeşli evliliğin azaldığı, toplum tarafından hoş karşılanmadığı bilinmektedir (Ortaylı, 2009: 130).

Geleneksel toplumda cinselliğin doğrudan kontrol altına alınması evlenme oranı, evlenme yaşı, üreme sıklığı ve aynı cinsle olan birliktelik gibi durumların da kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır (Kart, 2012: 133). Cinsel davranış gelenek ve göreneklerle belirlenmektedir. Örneğin “namus” kavramının ana kuralı ‘cinsel saflık’ ve ‘sakınma’dan oluşmaktadır. Cinsel saflığı korumak kadına düşen görev, sakınma ise hem kadın hem erkeğe düşen görev olarak yüklenmektedir. Kadının namusu, cinsel saflığını evlenmeden önce herkese karşı korumak biçiminde şekillenmiştir. Kadın sadece evlendiği erkek ile cinsel eylem gerçekleştirebilmektedir. Bunun dışındaki her eylem namussuzluk sayılmakta ve namus cinayeti şeklinde sonuçlanabilmektedir (Tezcan, 2000: 237-238).

³³ İstanbul'da evli erkeklerin sadece %2.29'u çok eşlidir. Bu oran 1885 sayımında 2.51, 1907'de ise 2.16 olarak belirlenmiştir (Duben ve Behar, 1996: 161-162). Duben ve Behar'ın 1996 yılında yaptıkları çalışmaya göre nüfus sayımı formunda erkeklerin kaç karısı olduğuna dair bilgi bölümü de vardır. Ancak bu bölüm genellikle doldurulmamaktadır. Ayrıca ayrı evlerde yaşayan kumalar da tek eşlilik çerçevesinde kayıt altına alınmıştır. Ancak Duben ve Behar bu durumun analiz verilerini ciddi biçimde etkilemediğini düşünmektedir (Duben ve Behar, 1996: 162).

20. yüzyıl öncesi Türk ailesinde evlilik yaşı erkeklerde 20-22'yi geçmemekte, kız çocuklarında ise 14-18 yaş arası bulunmaktadır. Türkiye gibi kadın cinselliğini ailenin namusu olarak düşünen toplumlar, kız çocuklarını erken yaşta evlendirerek “güvenlik tedbiri” almaktadır. Geleneksel aile yapısında evlilik mülkün devredilmesinde rol oynamadığından ve çiftlerin kendi geçimini bireysel olarak sağlaması gerekmediğinden dolayı genç yaşta evlilik yapılması mantıklı bulunmaktadır (Duben, 2012: 124).

Türk geleneksel ailesinde evlilik dışı ilişki toplum tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Babasız çocuk doğuran ya da nikâhsız yaşayan kadınlar toplum tarafından hoş karşılanmamakta, şehrin asayiş amirinin denetimine tabi tutulmaktadır. Geleneksel toplum, ailelerin yaşadığı hanelerin bulunduğu bölgelerde bekâr nüfusun bulundurulmamasına dikkat etmektedir. Bu nedenle çalışmak için büyük kentlere gelen genç erkekler iş merkezlerinin yakınlarında bulunan bekâr hanlarında barınmışlardır. Mahallelerde bulunan münferit bekârlar ayrı ayrı kaydedilmiştir. Böylece geleneksel aile yapısı, toplum içinde bulunan bekâr bireyleri de gözetim altında tutmuştur (Ortaylı, 2009: 68-69).

Özetle geleneksel aile, geniş aile biçiminde yaşamakta, düğün, cenaze, çocuk sahibi olma gibi durumlar bütün mahalle sakinlerinin katılımıyla gerçekleşmekte, üretim ve tüketimi birlikte yapmaktadır. Bünyesinde üç kuşağı aynı anda barındıran geleneksel geniş ailenin kadınları kışlık yiyeceği birlikte hazırlamakta, kışlık giyeceği birlikte dikmektedir. Erkekler geniş aile için erzak alımını birlikte gerçekleştirmektedir (Ortaylı, 2009: 62). Geleneksel ailede ekonomik yapının bu durumu evliliklerin ekonomik hareketliliğinden çok, kültürel hareketliliğinin ön planda olduğunu göstermektedir (Aytaç, 2012: 134). Geleneksel ailenin kültürel miras olarak bıraktığı genç yaşta evlenme, patriarkal düzen, çok eşlilik ve evlendikten sonra baba evinde yaşamak olarak tanımlanabilmektedir (Kaya, 2014: 94).

2. Modernleşme ve Kentleşmenin Geleneksel Osmanlı-Türk Aile Yapısına Etkileri

“Modernite” Batı Avrupa’da Rönesans, Aydınlanma ve Reform hareketleriyle başlamıştır. Ticaretin gelişmesi, modern şehirlerin ortaya çıkışı, burjuva sınıfının yükselişi, sanayileşme, kapitalizm, ulus-devlet, demokrasi, sekülerleşme ve insan

haklarının ortaya çıkması modernizmin ana omurgasını oluşturmuştur. Buna ek olarak modernizm döneminde feodalizm, aristokrasi, imparatorluklar ve skolastik düşünce çözülmüştür (Dağtaş, 2015: 9).

Sanayileşmeyle birlikte toplumlar yoğun bir biçimde kapitalistleşme sürecine girmiştir. Bu kapitalistleşme aileyi de etkilemiştir. Sanayi öncesi toplumlarda aile, bireyin psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılarken, sanayileşme sonrası ailede ev idaresinde yerine getirilen görevlerin çoğu tasfiye edilmiş, bu görevleri kapitalist endüstri kurumları yerine getirmeye çalışmıştır. Sanayileşme sonrası ailenin temel fonksiyonları arasında değişimler meydana gelmiştir. Bunların başında ailenin bağımsız bir ekonomik birim olmaktan çıkması, üretime katılan aile emeğinin farklılaşması, ailenin geçimini aile dışındaki işletmelere emek satarak sağlaması gibi temel ekonomik dönüşümler bulunmaktadır (Merter, 1990: 78-79).

Sanayi toplumunun oluşması ve şehirleşme faaliyetlerinin yaygınlaşması geleneksel ailelerin azalmasına, çekirdek ailelerin oluşmasına olanak sağlamıştır (Merter, 1990: 11). Merter'e göre küçük aileler diğer aileler bakımından birtakım özelliklerle ayrılmaktadır. Bunlar;

- 1- Küçük aile, yardım için akrabalarına güvenmez, akrabalar da aileden yardım beklemez.
- 2- Aile ve ailenin akrabaları birbirlerine karşı hak sahibi değildir. Bu nedenle karşılıklı zorunlulukları azdır.
- 3- Aile ve akrabaların birbirleri üzerindeki değer ve ahlak denetimleri çok azdır.
- 4- Akrabalar ailenin konut ve yerleşme yerine seçemezler. Böylece ailenin konut yeri akrabaların oturduğu yerle bağımlı değildir. Bu ise, akrabalarla olan toplumsal etkileşimin derecesini azaltarak ailenin bağımsızlığını destekler.
- 5- Eşler, birbirlerini akrabaların haklarına ya da çıkarlarına bağlı olmadan sadece kendi kararlarıyla seçerler. Evliliğe uyum ise yalnızca karı-koca arasında yapılır.
- 6- Çekirde ailede evlenme yaşı da geleneksel aileden farklıdır. Fakat evlenme yaşının hangi yönde değiştiği henüz belli değildir.
- 7- Evlilik "omlineal"dir, yani ana tarafının veya baba tarafının özel bir ağırlığı yoktur.
- 8- Doğurganlık eşlerin ihtiyaçlarına göre kendi kararlarıyla tespit edilir.
- 9- Ayrılma oranı yüksek olmakla beraber, bu oranın artma veya azaltma eğilimi henüz kestirilemez.
- 10- Eşlerin biri öldüğü zaman veya ayrıldığı zaman yeniden evlenme eğilimi yüksektir (Merter, 1990: 13).

19. yüzyılda 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'yla birlikte, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin liman

kentlerinde ticaretin ve bürokrasinin yükseldiği ve ücretin maaşa bağlı olduğu bir sistem gelişmiştir. Bu değişimin kültürel ve sosyal hayat üstüne olan etkileriyle birlikte, İstanbul'da evlilikler Türkiye'nin kırsal bölgelerine göre daha farklı bir hal almaya başlamıştır. İstanbul'da evlenen bireyler genellikle bağımsız bir ev kurmuştur. Örneğin 1907 yılında evlenen 30-39 yaş arası erkeklerin üçte ikisi evliliğe kendi hanelerinin reisi olarak başlamıştır. Dönemin gazete mecmualarında evlilik ilanları yayımlanmıştır. Bu ilanlara göre hane kurmak isteyen bireyler genellikle ekonomik zorluklardan şikâyet etmektedir. Ahmed Midhat, Felatun Bey'de (Ahmed Midhat'dan akt. Duben, 2012: 146) ideal damat tanımını şöyle yapmıştır: “Otuz yaşında, akli başında, mektepten çıkmış, âlemin her köşe ve bucağını öğrenmiş bir asker yüzbaşısı...” (Duben, 2012: 146).

Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan mecmualarda görücü usulü evlenme ve aşk evliliği gibi konular birçok insanın zihninde bulunmaktaydı. Gençlerin büyük bir çoğunluğu ebeveynlerinin bilgisi ve izni dışında flört etme hakkına sahip değildir. Ancak 1920 ve 1930'lu yıllarda özellikle orta ve üst sınıflarda aileden bağımsız evliliğin daha doğru olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede karı koca ilişkileri yeni beklentiler doğrultusunda, daha arkadaşça bir tutum içerisinde gelişmeye başlamıştır. Fakat aile içerisinde kadın ve erkek arasındaki geleneksel işbölümü bağlamında önemli bir değişim söz konusu olmamıştır. Karı koca arasındaki arkadaşça sürdürülen ilişki ve bu ilişki çerçevesinde dolayımlanan geleneksel işbölümü, o dönemde pek çok kişinin kendine örnek aldığı Batı'da yaşanan durumun benzeri olmuştur (Duben, 2012: 152).

Türkiye'de şehirleşmenin yaygınlaştığı, köyden büyük kentlere göçün artarak devam ettiği 1950 ve 1988 yılları arasında köylerden gelen halk, şehirlerin kenar semtlerine “gecekondu” yapılar biçiminde yerleşmiş ve yeni bir tür köy ailesi meydana getirmiştir. Bu tür aileler çekirdek aile yapısına sahip olmasına rağmen, köylerinden de ekonomik destek almaktadır. Bu nedenle gecekondu aileleri köylerinden henüz tam olarak kopamadıklarından köy ailesi özelliklerini taşımaktadırlar. Ancak kent aileleriyle iç içe yaşadıkları için aynı zamanda kent ailesi özelliklerini de taşımaktadırlar. Bu nedenle gecekondu aileleri kent ve köy arasında kalan, geçiş sürecindeki aileler olarak tanımlanabilmektedir. Gecekondu ailelerinde evlenme yaşı köy ailesiyle hemen hemen aynıdır. Kadın ve çocuklar köy ailesine göre daha özgürdür. Ancak baba otoritesi

oldukça baskındır. İmam nikâhı yerine medeni nikâh yapılmasına rağmen, imam nikâhından da vazgeçilmemiştir. Bu aileler şehrin onlara sunduğu eğitim, iş gibi olanaklardan dolayı köylerine dönmek istememekte, fakat aynı zamanda köylerinden de bağlarını koparmamaktadır (Merter, 1990: 30).

1980 sonrası Türkiye'nin gündeminde olan bir başka konu ise Avrupa Birliği üyeliği olmuştur. Özellikle 2000'li yıllar sonrası Türkiye bu konuda atak yapmış, birçok müzakere anlaşmasını yerine getirmiş, ancak Avrupa Birliği her seferinde yeni şartlar öne sürerek Türk halkına çifte standart uyguladığı fikrinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin AB üyeliğinin aile yapısını ne yönde etkileyeceği ile ilgili düşünceler de dalgalı olmuştur. 2006 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de erkeklerin %33,8'i AB üyeliğinin Türk aile yapısını olumsuz etkileyeceğini, %25,3'ü olumlu yönde etkileyeceğini belirtmiştir. Kadınların %24,3'ü AB üyeliğinin Türk aile yapısını olumsuz etkileyeceğini, %21,4'ü ise olumlu yönde etkileyeceğini düşünmektedir. Yaş gruplarına göre konu ele alındığında ise 18-24 yaş arasında %28,4 AB üyeliğinin Türk aile yapısına olumlu etkileri olacağını düşünmekte, yaş ilerledikçe yönelim ters oranlı olarak devam etmektedir (Yılmaz, 2012: 48-49).

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, Osmanlı ve Türkiye'de kendisini "Batılılaşma" olarak hissettiren, modernleşme ile birlikte yazın hayatına da yansıyan Batı tipi, geleneksel evlilikle sentezlemeye çalışan modernleştirici olgular işlenecektir.

2.1. 19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi: Tanzimat ve Batılılaşma

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi, şu tarihsel gelişmelerle özetlenebilmektedir: Orduda modernleşme (1826), Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması (1838), Tanzimat'ın ilanı (1839), Islahat Fermanı'nın kabul edilmesi (1856), I. Meşrutiyet'in ilanı (1876) ve II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) (Dağtaş, 2015: 12). "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi" (1993, 2014) çalışmasıyla alanda yetkin bir yere sahip olan Erik Jan Zürcher, başta İngiltere olmak üzere Osmanlı modernleşmesinin "Avrupa nüfuzunun", birbiriyle etkileşim halinde bulunan üç farklı alanda ortaya çıktığını savunur. Bunlar, Osmanlı ekonomisinin gittikçe büyüyen bir bölümünün kapitalist dünya sisteminin bir parçası

haline gelişi; Avrupa'nın büyük güçlerinin artan siyasal nüfuzu³⁴ ve son olarak da milliyetçilik, liberalizm, laiklik ve pozitivizm gibi Avrupa ideolojilerinin etkisidir (Akt. Dağtaş, 2015: 12).

Zürcher (2014), 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa ile etkileşimli olarak yaşadığı değişimleri şöyle özetlemektedir: İlk dönem, Fransız Devrimi'nin yol açtığı savaşlar döneminden, 1830'ların sonuna kadarki yıllar, yani özellikle Sultan II. Mahmut dönemidir³⁵. Bu dönem, Balkan eyaletlerinin artan ekonomik bütünleşmesi ve Rum tüccarlarının hâkim bir etken olarak ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Yine bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz ve Rus siyasetleriyle içli-dışlı olmuş, ilk milliyetçilik hareketleri başlamış ve Batı tarzında ilk ıslahat girişimleri gerçekleşmiştir (Akt. Dağtaş, 2015: 12).

1830'ların sonlarından 1870'lere kadar olan, yani yönetimde “Tanzimat Paşaları”nın söz sahibi olduğu dönem ise; 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile serbest ticaret rejimine geçiş, artan ticaret hacmi ve borçlanma, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayarak hukuk, eğitim, maliye alanlarında ve devlet kurumlarında geniş kapsamlı ıslahatlar, bürokrasinin iktidar merkezi olarak sarayın yerini alması, Osmanlı meşrutiyet hareketinin başlaması, Hıristiyanların ayrıcalıklı konumlarına karşı bir Müslüman tepkisinin oluşması ve dönemin 1873-1878 yıllarındaki ağır ekonomik ve siyasal bunalımla son buluşu ile özdeşleşmiştir (Akt. Dağtaş, 2015: 12).

Zürcher'e (2014: 16) göre, 1870'lerin ortalarından II. Meşrutiyet'in (1908) ilanına kadar olan Sultan Abdülhamit dönemi ise; çok daha yavaş ekonomik büyüme ve aynı zamanda ilk ciddi doğrudan yatırımların başlamasına, devam eden idari ve teknik reformlar, milliyetçi ve liberal ideolojilerin bastırılmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nun

³⁴ Zürcher'e (2014) göre bu siyasal nüfuz, “hem Avrupa'da bir savaşa yol açmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama gayretiyle ve hem de onu ayrı bir siyasal varlık olarak muhafaza ederken, ona egemen olma girişimleriyle açığa çıkıyordu” (Akt. Dağtaş, 2015: 12)

³⁵ 1839'da Tanzimat'ın ilanından önce, II. Mahmut döneminde kılık-kıyafet devrimi, posta teşkilatının kurulması, ilk nüfus sayımının yapılması, sivil memurların yetiştirilmesi için ilkokul düzeyinde “Mekteb-i Maarif-i Adliye”nin (1838) açılması, ilk modern tıp eğitimi veren “Mekteb-i Tıbbiye” (1827) ve yine modern askerlik eğitimi veren “Mekteb-i Harbiye”nin (1834) açılması, ilk devlet gazetesi Takvim-i Vekâyi'nin çıkarılması gibi reformların yanı sıra; Tercüme Odası'nın (1833) kurulması ve bazı devlet memurlarının diplomat olarak Batı'ya gönderilmesi gibi, ileriki yılların düşün hayatını etkileyecek önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar (2010: 124-125), bunlar arasından özellikle Mustafa Sami ve Sadık Rıfat Paşa'nın Avrupa medeniyeti üstüne yaptıkları gözlemleri kitap haline getirerek, daha sonraki reformist hareketleri etkilediğini öne sürmüştür. Yine II. Mahmut döneminde yapılan eğitim reformlarının, “merkeziyetçi devlet”i destekleyecek reformlar olduğu görülmektedir (Akt. Dağtaş, 2015: 15).

İslami mirasına yeniden yönelmesine ve sarayın yeniden esas iktidar merkezi olarak bürokrasinin yerini almasına sahne olunmuştur. Bu dönemin sonlarına doğru hem uluslararası sermayeyle bütünleşme, hem de iç siyasal muhalefet (İttihat ve Terakki hareketi) hız kazanmıştır. Banu Dağtaş (2015: 16), 19 yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi'yle ilgili şu vurguyu yapmaktadır:

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile kapitalist pazar dinamiklerine açılma, diğer yandan ise Tanzimat'la birlikte yönetimde merkezileşme; biri ekonomik, diğeri politik formasyonda olmak üzere, “modern devlete” doğru atılan adımlardır. Modern merkezi devlet aygıtını yürütmesi gereken bürokratların, buna uygun bilgi ve kültür birikimine sahip olması için, II. Mahmut Dönemi'nden itibaren, modern Batı'lı okullar açılmaya başlamıştır. Bu okullar bir yandan modern devlet bürokrasisi yetiştirirken; diğer yandan da modern tıp, biyoloji, fizik gibi konular üstünde eğitim verilmesi, aydınlar arasında “akılcı ve pozitivist”, bir zihniyetin (Göle, 2008: 66; Zürcher, 2014: 74) yerleşmesine neden olmuştur (Dağtaş, 2015: 16).

1839'da ilan edilen “Tanzimat Fermanı”, “tebaanın can ve mal güvenliğini ve dini inancını” güvence altına alan bir metin olarak, “hukuk devletinin” başlangıç metni olarak kabul edilmektedir (Ortaylı'dan akt. Dağtaş, 2015: 16). 1856 yılında, ilan edilen “Islahat Fermanı” ise, hem Tanzimat Fermanı'nda vaat edilenlerin hayata geçirilmesi, hem de gayrimüslim tebaaya, kanun önünde eşitlik tanıdığı için “modern vatandaşlık” olgusunun hayata geçirilmesi anlamında çok önemli bir reform olarak kabul edilmektedir (Dağtaş, 2015: 17). Düşünsel anlamda bu dönemde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi ve ardından İttihat ve Terakki oluşumu, bu reformları daha ileri düzeylere taşıyarak; siyasal sistemi “meşruti monarşi”ye taşımışlardır.

Tüm bu reformlar, Batı'nın günlük kültürel ürünlerinin de Osmanlı İmparatorluğuna girmesine sebep olmuştur. Giyim, ev eşyası, paranın kullanımı, evlerin dizaynı ve insan ilişkileri “Avrupai” olmuştur (Mardin, 1991: 12-15). Tanzimat sonrası gündelik yaşamdaki değişiklikleri Banu Dağtaş (2015: 25), şöyle tasvir etmiştir.

Tanzimat'tan sonra özellikle başkent İstanbul başta olmak üzere, Selanik, İzmir, Beyrut gibi zengin liman kentlerinde Avrupa'dan gelen tüketim metalarının, tüketim mekânlarının, eğlence mekânlarının arttığı; bürokrat ve azınlık burjuvazisi (gayrimüslim) gibi toplumun geliri yüksek kesimleri için, yeni bir hayat tarzının olduğu genel kabul gören bir saptamadır. Bu değişim tarihçiler ve edebiyatçılar tarafından “Beyoğlu/Pera” özelinde incelenmiştir. Tanzimat'tan sonra Beyoğlu'nda Avrupa tarzı kafeler, mağazalar, eğlence mekânları, restoranlar ve tiyatrolar açılmıştır. Yine gündelik hayatta İngiliz ve Fransız mobilyalarının kullanımı, alafrağa sofraya geçiş ve Fransız şarabı, Fransız mürebbiye, piyano çalmak gibi göstergelerle temsil olunan, “alafrağa” yaşam tarzı doğmuştur. Ayrıca gazete reklamları, magazin ekleri de bu yaşam tarzının tanıtılmasında etkili olmuştur. Bu yaşam tarzı değişimiyle

beraber, kadınların kamusal mekânlarda görünürlükleri de artmıştır. Toplumsal yaşamdaki bir diğer değişim, gelir seviyesi yüksek olan ve alafranga yaşayan toplumsal gruplarla, böyle yaşamayan/yaşamayan grupların oturdukları semtlerin ayrışmaya başlamasıdır (Dağtaş, 2015: 25).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan Batıcılık anlayışı, Cumhuriyet döneminde yeni boyutlar kazanmıştır. Bu açıdan Türk Modernleşmesi, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrî bileşiminin erişilmesi gereken bir hedef olarak görülmesi olarak tanımlanmaktadır (Mardin, 1991: 11). Atatürk, Batı'nın temel değerlerini ve Batılılığı ilerleme olarak gören bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, 1923 devrimi neredeyse tamamen Batı uygarlığı rol model alınarak yapılmıştır³⁶ (Mardin, 1991: 21). Türk modernizmine rehber olan Batı modernizmi, Aydınlanma Çağı ve sanayi medeniyetinin uzantısı olarak tasarlanmış, bireye dayalı liberal düşünce sistemi içerisinde dinsel ve geleneksel inançların yoğurduğu cemaat ilişkilerini dönüştürerek daha heterojen, farklılaşmış ve çoğulcu bir toplumsal yapıya yerleşmiştir (Göle, 1991: 130).

Askeri kahramanlık ve yeniden-üleşim üzerine kurulu Osmanlı toplumundaki geleneksel kültürün değişmesi alt sınıflarca istenmemiştir. 19. yüzyıl geleneklerine bağlı olanlar, Batı tipi tüketim sistemine yabancı olmuşlardır. Tanzimatla birlikte gelen büyük şehir merkezleri ekonomisinin getirdiği gösterişçi tüketim, toplumu ideolojik olarak dönüştürmüş, bunun yanı sıra ekonomik alanda da birtakım sorunların oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun temel sebebi Osmanlı toplumunun henüz kapitalizm öncesi evreyi tamamlamadan, sanayi kapitalizmine geçmeye çalışması olarak düşünülmektedir (Mardin, 1991: 66-69).

2.2. Tanzimat Dönemi Basın Yayın Faaliyetlerinde Dolayımlanan Aile İdeası

Tanzimat dönemi düşünürleri en çok Batı ve Doğu arasında ortak noktaların bulunup bulunmayacağı konusunu tartışmıştır. Bu bağlamda, gerçekleştirilen reformların İslam dini tarafından desteklenip desteklenmeyeceği meselesi sürekli gündemde olmuştur. Tanzimat döneminde yazılan edebiyat eserlerinde, Osmanlı toplumunda varolan birçok uygulama eleştirilmektedir. Bunlar arasında en sık tartışılan

³⁶ Atatürk'ün kitaplarını okuduğu Montesquie ve Rousseau siyasi kişiliğinin gelişmesinde katkı sağlamıştır (Mardin, 1991: 21).

“çok eşlilik”, “görücü usulü”, “örtünme”, “kadınların dışarı çıkması”, “cinsiyet ayrımı” ve “eğitim özgürlüğü” gibi konular yer almıştır (Yılmaz, 2012: 35).

Batı yanlısı Osmanlı aydınları, kadınların Avrupalı kadınlar gibi eğitimi, kendilerine güvenen bireyler biçiminde yetişmelerini istemekte, toplumun ilerlemesini engellediğini düşündükleri örf ve adetlerin bilim ve fen aracılığıyla yıkılarak gelişebileceğini savunmaktadır. Batılılaşma hareketiyle birlikte, özellikle burjuva ailelerinde, aile ile ilgili sorunların çözümü dini kitaplarda değil, Batılıların bakış açısı çerçevesinde yeni yollarda aranmaktadır. Tanzimat döneminde oluşturulan edebiyat eserlerinin bir kısmı, evlenme, boşanma gibi konuları dikkatli biçimde ele almıştır. Batı dünyası anlayışına ters düşen görücü usulü evlenme, gençleri hane içerisine hapseden egemen namus anlayışı, geleneklerin oluşturduğu baskı, evliliklerde gözetilmeyen yaş farkı gibi konular Batı’yı benimseyen tiyatro ve roman yazarları tarafından ele alınmış, sanat yoluyla halka Batılı fikirlerin empoze edilmesine çalışılmıştır (Üskül Engin, 2008: 39-41).

Banu Dağtaş (2015: 93-94) çeşitli yazarların Tanzimat romanlarının tezleri hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Mardin’e (1992c: 31) göre, Tanzimat romanlarının tezi; “kadının toplumdaki yeri”, diğer bir deyişle, “özgürleşimi” ve “üst sınıf erkeklerin Batılılaşma problemleri”dir. Yazar bu dönemin metinlerinde, mutlak manada bir kahramanının hemen yanı başından kendi sesini duyurmaya çalışır. Bu kaynaklar ayrıca, Osmanlı aydınlarının sosyal değişmelerin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler. İlk romanların büyük çoğunluğu, toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen romanlardır. Türk romanının 19. yüzyılda ortaya çıkması, Osmanlı toplumunun yapısında beliren, anlam taşıyan değişikliklerden bir tanesidir... Koçak (2002), Tanzimat romanlarının esas amacının, “siyaset yapmak” olduğunu savunur. Cahit Kavcar (1995: 12-26), Tanzimat romanlarında işlenen temaların başlıklarının şunlar olduğunu tespit etmiştir: Yeni insan görüşü, hürriyet, kadın hakları ve sosyal adalet, zevk, giyim ve kuşam ve güzel sanatlar, müebbiye, yabancı dil (Fransızca), eğitim ve öğretim, Avrupa’da öğrenim, yanlış Batılılaşma. Robert P. Finn’e (1984: 13) göre, bu ilk romanların belli başlı konuları aile ilişkileri, kadınlara bakış, İstanbul toplumunda Avrupalılaşma anlayışı ve eriştiği boyutlar, özellikle üst sınıflardan gelme gençlerin Avrupalılaşması ve “birey” kavramı sayılabilir... Berna Moran’a (1998: 19) göre, Tanzimat romanının tezi “Batılılaşma”dır: “1950'lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirler... Jale Parla (1993: 20), Tanzimat romanında; Batı’lı formlarla beraber, İslami kültürün, geleneğin –‘baba’nın devamlılığının üretildiğini savunur (Dağtaş, 2015: 92-93).

Moran (1998: 24), geleneksel edebiyattaki aşık hikâyelerinin (*Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber gibi*), romans grubuna giren bir anlatı türü olduğunu ve ilk romanlarımızda romansa özgü yapılarıyla varlıklarını belli ettiklerini vurgular. İlk

romanlarda karşılaşılan aşık hikâyelerinin olay örgüsü kalıbı (romans kalıbı) şu şekildedir:

1. Genç kız ile erkeğin arasında aşkın doğuşu,
2. Sevgililerin ayrı düşürülmesi,
3. Sevgililerin birbirlerine kavuşmak için verdikleri savaşım,
4. Evlilik ve ölümlle bitiş.

Moran (1998), ilk romanlar olan Tanzimat romanlarından “*Hasan Mellah* (Ahmet Mithat), *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (Şemseddin Sami), *İntibah* (Namık Kemal), *Sergüzeşt* (Samipaşazade Sami) ve *Zehra*’nın (Nabizade Nazım) gerek roman örgüsü, gerek roman kişileri bakımından geleneksel aşık hikâyeleri arasındaki göbek bağları saptamak ilginç olacaktır” demektedir (Akt. Dağtaş, 2015: 100). Banu Dağtaş (2015: 100-101), Moran’ın (1998), bu bağla ilgili örneklerini “kurban kadın” ve “ölümcül kadın” (femme fatal) üzerinden verdiğini şöyle aktarır:

‘Kurban kadın’ tiplerini, anne-baba sözünden çıkmayan, erdemli, masum, edilgen ve yumuşak başlı bakire genç kızlardır. Bunlar, “otoriteye başkaldırmaktansa, sevgililerine sadakatlerini kanıtlamak için ölümü tercih ederler” (Moran, 1998: 33). Kurban kadın tiplerini ilk Tanzimat romanlarında yer alırlar. Bunlar geleneksel aşık hikâyelerindeki, “aşık olduğu gence kavuşamayınca ölümü seçen” genç kadınlar gibidir. Bu ilk romans türü romanlarda, iki genç birbirini sever, fakat genellikle başkalarıyla evlendirilirler ve aşık oldukları gence kavuşamayınca, kendilerini öldürürler. Moran (1998: 34), Tanzimat romanında yer alan “kurban kadın” tiplerinin işlevini şöyle açıklamaktadır: “Ana baba tarafından düzenlenen ve görücü usulü ile gerçekleştirilen evliliklerin acı sonuçlarına örnekler vermek amacıyla yazıldıklarına kuşku olmayan bu romanlarda, çatışma, bireysel aşkla toplum gelenekleri arasında yer alır ve toplumu temsil eden ana baba öykünün kötü kişisi işlevini üstlenir (Dağtaş (2015: 100-101).

Banu Dağtaş, (2015: 117-118), Berkes (2013) ve Mardin’den (1992) hareketle, Tanzimat romancılarından Ahmet Mithat’ın ‘kadınlığın toplumdaki konumunu’ bağlamında geleneksel inançları sorguya çeken romanlar yazdığını ifade etmiştir. Berkes (2013) Ahmet Mithat’ın, kadın sorununu somut koşullar çerçevesinde belirlediğini ve böylece dönemin yazarlarına göre daha geniş ve kalıcı etki oluşturduğunu belirtmiştir. Ahmet Mithat romanlarında kadınların eğitime sıklıkla değinmiştir. Kadınların her mesleğe gireceğini önceden bildirmiş ve kadınların düşük toplumsal statülere sahip olduğunu, erkeklerle aynı haklara sahip olmadığını ve kadınların toplumsal alanda çektikleri sıkıntı ve yaşadıkları sorunları işlemiştir (Akt. Dağtaş, 2015: 117).

Fransız Devrimi'nin liberalizm düşüncesi Osmanlı toplumunun eğitimli kesimlerinde etkili olmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Türk yazarlarınca edebi eserlerde aşk ve özgür eş seçimi konusu sıklıkla işlenmiştir. 1920'li yılların ortalarına kadar Türk aydınları bu konuların üzerinde durmuşlardır. Türk yazarlarının çoğu edebiyat alanının Türkiye'yi modern uygarlık yoluna koyacağını düşünmüştür. Aşk ve özgürlüğün yüceltildiği edebiyat ürünleri 1860'lı yıllarda başlamış, 1920'lerde doruk noktasına ulaşmıştır (Duben ve Behar, 1996: 103). Aşk ve özgürlük düşüncesi zamanla toplumun ahlaki temellerini dönüştürmeye başlamıştır. Geleneğe karşı tehdit oluşturan yenilikçi hareket aile namusunu, bütünlüğünü ve kültürel kimliği dönüştürmekle beraber, toplumsal düzenin dönüşümünün de temellerini atmıştır (Duben ve Behar, 1996: 106).

Geleneksel yaklaşımda evlilikleri belirleyen aileler ve ailenin bulunduğu toplumsal sınıftır. Geleneksel aile yapısında evliliğin amacı aşk değil, cinselliğin ve üremenin toplumsal açıdan meşrutiye kazanması gerekçesiyle yapılmaktadır. Gerçekte aşk, kişinin sosyal yaşamdan tamamen çıkması ile olanaklı olabilmektedir. Bu açıdan aşk, toplum düzenine ve mevcut uygarlığın ilkelerine karşı gelişmiş bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda aşk efsanelerinin büyük çoğunluğu birleşme girişimlerinin olumsuz sonuçlanmasıyla bitmektedir. Sözlü gelenek aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan efsanevi aşk öyküleri içerisinde birleşme başarısıyla sonuçlanmış bir tek öykü bulunmamaktadır. Bu efsanelerin bilinçaltına verdiği mesajın asıl amacı aşkın engellenmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, "aşk ile evliliğin birarada olması", başka bir deyişle biriyle evlenmek için önce sevgi olması fikri, modernlikle birlikte oluşmaya başlamıştır. Geleneksel ailenin modern kılıfa bürünmesi Türk toplumunda "aşk evliliklerinin" yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir (Aytaç, 2012: 155). Toplumdaki cemaat yapısının güçlü olduğu düşünüldüğünde, bireyleri ön plana çıkaracak bir sosyal dönüşümün bulunmadığı görünmektedir. Bu bakımdan aşk evliliği, zihin ve duygu dünyasına yapılmış müdahale ile ideolojik bir yeniden yapılandırma girişimi olarak görülmektedir. Bu girişim yeni dünya düzenine verilen ahlak anlayışının işaretidir (Aytaç, 2012: 158).

Aşk evliliğinin Türkiye'de egemen olması, başlarda orta ve üst sınıf için geçerlidir. Ancak toplumda geleneksel evlilik anlayışından tamamen bir kopuş söz

konusu değildir. Edebiyat ve basın-yayın faaliyetlerinde görünen aşk evlilikleri düşüncesi henüz toplumsal yaşama tam olarak egemen olmamıştır (Duben ve Behar, 1996: 113-114). 1908 yılından itibaren aşk ve özgür eş seçimi konusundaki yayınların artması, toplumda aşk evliliklerinin meşruiyetini arttırmıştır. Ancak aşk evliliği savunucularından Hüseyin Rahmi yine de eserlerinde aşkın oluşturacağı toplumsal tehlikelerden bahsetmiştir. Benzer biçimde Ahmet Midhat'da eserlerinde aşkın ihaneti çağrıştırdığını, aşkın evliliğe temel oluşturamayacağını ve geçici olduğunu işlemiştir. Bu dönemle birlikte yaşanan kırılma sonrası aydınlar, romantik aşkın aile hayatının geleceği için tehdit oluşturduğunu düşünmeye başlamıştır (Duben ve Behar, 1996: 115). Behar ve Duben on dokuzuncu yüzyıl sonunda dolayımlanan milliyetçi veya Avrupalı aşk evliliğine karşı modern yaklaşımların genellikle üst sınıf ile sınırlı olduğunu belirterek bu konudaki düşüncelerini şöyle bildirmişlerdir:

Oysa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu iki tür de orta ve belki de alt orta tabakalar arasında oldukça yaygın bir hal aldı. İkisini birbirinden ayırmak genelde çok zor. İkinci Meşrutiyet yıllarından başlayarak, bu sosyal yenilikleri özellikle romancılar giderek toplumun daha alt kesimlerine mal etmeye başladılar. Hiçbir gerçeklik payı olmasaydı orta halli ailelerin aşk evliliğinden bahsetmeleri söz konusu olmazdı ve hikâyelerinin de orta sınıf okuyucu açısından inandırıcılığı olmazdı (Duben ve Behar, 1996: 121).

Banu Dağtaş'a göre Ahmet Mithat *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* romanında, 'sorumlu erkek vatandaş Rakım Efendi' aracılığı ile, "cariyelikten 'özgürlüğe' geçiş yapan Canan"ın 'özgürlüğü', "ev içi özgürlük" ile sınırlıdır. Kadın özel alanda iyi bir eğitim almakta, piyano çalabilmektedir. Bu özgürlüklerin hedefi "ideal eş ve anne" yaratmaktır. Ancak "münasip oranda Batılılaşmış" ve münasip oranda modernleşmiş eş ve annelerdir (Dağtaş, 2015: 157). Görücü usulü evliliğin eleştirisi, genç kadınlara karşı, bir önceki kuşakların otoritesini tehdit altına sokmuştur. Otoritenin zayıflaması ve cinsel ahlâksızlığın artması temaları 1930'lara kadar roman ve hikâye yazarlarının temel konusu olmuştur. Bu türün en çarpıcılarından birisi Reşat Nuri'nin zayıflayan baba otoritesi karşısında, kızlarının namus ve ahlâk düşüşünün hikâyesi olan *Yaprak Dökümü* romanıdır (Duben ve Behar, 1996: 214-215).

Osmanlı/Türk toplumunun bu büyük değişim ve kargaşa döneminde birçoklarının hissettiği kriz durumu, toplumun temel cinsiyet düzeninin tehdit altında olduğu kaygısı uyandırmıştır. Ancak birçok kadın daha modern görünmesine ve daha serbest

davranmasına karşın, cinslerin ev içindeki rolleri bu dönemde radikal bir değişim geçirmemiştir. Yeni toplum düzeninde hayat bu yarı hayal mahsulü kaosa kendi damgasını vurmuştur. Sonunda daha bağımsız düşünen kadın, daha özgür eş seçimi ve öncesine oranla daha çok ortaklığa dayalı karı koca ilişkileri olmuştur. Bu kültür krizinin temel noktaları aile, kadının toplumdaki yeri ve cinsel ahlâk konularıdır (Duben ve Behar, 1996: 215).

Ziya Gökalp'in düşüncesinde modern Türk ailesi oluşumu bağlamında "milli", "yeni" ve "yuva" tipi diye nitelendirdiği milli aile gerçekte Avrupa'nın bir ürünüdür. Gökalp'e göre, eşler arasındaki orantılı eşitlik ve yerel Türk ahlâki değerlerine dayalı aile tipi eski Türk geleneklerine kadar götürülebilirdi, ancak bu durum Arap ve İran etkisiyle ortadan kalkmıştır (Akt. Duben ve Behar, 1996: 228). Bu çerçevede milli aile yapısı, kültürün temel unsuru olarak kendi tarihsel evrimini takip etmektedir. Jön Türkler aracılığıyla ortaya çıkarılan 'milli aile' Osmanlı toplumunun kurtuluşunun çaresi olarak görülmüştür (Duben ve Behar, 1996: 228)

1917 yılında çıkarılan *Hukuk-u Aile Kararnamesi* milli aile düşüncesinin ürünü olmuştur. Bir İslam devletinde ilk kez aile kurum ve kanunu dinsel bağlamdan çıkarılmıştır. Bu kararname ile evliliğe devlet müeyyideleri konmuş, boşanma ve çökevlilik konusunda daha liberal kurallar getirilmiştir. Ayrıca bu kanunun asıl önemi 1926 yılında çıkarılan Cumhuriyet dönemi Medeni Kanunu'nun öncüsü olmasıdır. 1912 İsviçre Medeni Hukuku'na dayandırılarak, 1926'da kabul edilen Medeni Kanunun amacı özellikle şahsi ve ailevi alanda Türk kurumlarının Avrupalılaştırılmasıdır. Bu bir İslam ülkesi için devrimci adım olmuştur. Yeni Medeni Kanun, Şariat kanununu kaldırarak, evlilik ve boşanma konularında yüzyıllardır süren dinsel otoriteye son vermiş, bunları modern laik devlet otoritesine tabi kılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet, Gökalpçi düşüncenin etkisi altında, ailenin yeniden şekillendirilmesinde doğrudan rol almıştır (Duben ve Behar, 1996: 229).

2.3. Modernleşmenin Türk/Osmanlı Kamusal Alanındaki Etkileri

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Batı tarzı cinsiyetçi modernlik anlayışı kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede Kız Rüştîyeleri ile

başlayan ve Kız Sanayi Mektepleriyle devam eden bir süreç yaşanmıştır. Bu okullar başlarda orta sınıf, daha sonra ort ve alt sınıf kadınların eğitimini üstlenmiştir. Kız Sanayi Mektepleri ilerleyen dönemlerde Kız Enstitülerine dönüşmüştür. Bu bağlamda eğitim alanlarına dikiş-nakış, okuma-yazma, müzik, Kur'an ve dil öğrenimi gibi bazı ev içi eğitimin içerdiği alanlar eklenmiştir (Sancar, 2014: 217-219).

Bu yeni okullarda eğitim gören kadınlar Avrupa yemekleri pişirmeyi bilen, Avrupai kıyafetleri hatasız dikebilen, çocuklarını yeni hayata göre yetiştirebilecek yeni kuşak kadınlar olarak her modern erkeğin evlenmek istediği model olmuşlardır. Günümüzde doğal sayılabilecek gündelik yaşam pratikleri, bu okulların eğitimleri doğrultusunda aktarılmıştır (Sancar, 2014: 221). Bu okullarda kadınların mesleki eğitim almasından ziyade, Cumhuriyeti temsil edecek modern aileler geliştirmeyi amaçlayan ev kadınlığı öğretisi geliştirilmiştir. Bu bağlamda orta sınıf çekirdek aile yaşamını modelleyen ve Batı kültürünün temellerine dayanmış bir kadınlık eğitimi verilmiştir. Bu eğitim en çok kentli orta sınıf kız çocuklarına, yoksul alt sınıf kız çocuklarına ve Türkçe bilmeyen Kürt kızlara verilmiştir (Sancar, 2014: 222).

Dönemin âdâb-ı muaşeret kitapları alafranga yemek tarzının uygulamaları hakkında bilgiler vermiştir. Buna ek olarak, bu yeni durumda geçmiş yüzyılların âdâb ve alışkanlığından iğrenmeyi de öğrenmek gerekmiştir. Türk toplumunda birlikte yemek yemek ailenin en önemli günlük ritüellerindendir. Bu ritüelde görülen yenileşme, dönemin sembolik dünyasının ve insanların kimliklerinin değiştiğinin göstergesi olmuştur. Yemekle birlikte değişen giysiler, gittikçe alafrangalaşan iç dekorasyonlar ve ev düzenlemeleri de değişimin parçası olmuştur.

Tüm bu değişimler dönemin insanların dede ve ninelerinden, hatta anne ve babalarından ne kadar farklılaşmış olduklarını göstermektedir. Dönemin en önemli kültürel söylemi yaşanan medeniyet ikileminin çevresinde dönmüştür: Alaturka ve alafranga, eski ve yeni. İkiliğin merkezinde aile bulunmaktadır. İkilem aile dışında kullanılsa dahi aile çok kullanılan metafor olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara kadar edebiyatın ve köşe yazarlarının en çok ilgilendiği konular içerisinde alaturka aile yaşantısını eleştirmek olmuştur. Ancak geleneksel veya belirli ölçüde reforma uğramış İslami Türk ailesini savunma gereğini duyanlar da olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar bu 'ikiye bölünmüşlüğü' şöyle ifade etmiştir: (Akt. Duben, 2012: 154)

“Sanki iki sofa, alafanga ve alaturka sofralar, genişlemiş, büyümüş, hayatımızı parçalıyor” (Duben, 2012: 153-154).

Örneğin Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey ve Oğulları* eseri, aile odaklı, işçi-burjuva karşıtlığını içeren yapıtında hem Doğu, hem Batı kültürünün iç içe geçtiğini göstermektedir. Romanda öncelikler kimi zaman bireysellik ve özgürlükler iken, kimi zamanda aile, gelenekler ve iç hesaplaşmalar bulunmaktadır. Orhan Pamuk, 19. yüzyıldaki Batı değerleri ve Doğu gelenekçiliğinin birleşimiyle yeni bir insan karakteri ortaya çıkarmıştır. Romanda Alaturka-Alafanga karşıtlığı Tanzimat düzenlemeleriyle birlikte dolayımınmıştır. Cevdet Bey’in aile kurarken Fransızca bilen, biraz da Fransızca okumuş bir paşa kızını tercih etmesinde onun Batı tarzda bir aileye özlem duyduğunu gösterirken, daha sonra bu konuda duyduğu hayal kırıklığı da gösterilmektedir (Bayer, 2012: 97-99).

Cumhuriyet modernizmi kadınların modern yaşamda yine ev içine benzer görevler almasıyla başlamıştır. Türk modernleşmesinin öncü kadınları, annelik ve ev kadınlığı ile bağdaşan görevler yapmıştır. Bu çerçevede modernleşme sürecinde Türk kadını öğretmenlik, hasta bakıcılığı, ebelik gibi mesleklerde eğitilmiş, devlet tarafından bu tür eğitimler almaları desteklenmiştir. Türk modernleşmesinin ulus-devlet kurma sürecinde kadın ve erkeklerin cinsiyet rejimi belirlenmiştir. Kadınlara sosyal ve kültürel işlevler dayatılmış, siyasal ve ekonomik alan ise erkeklere bırakılmıştır. Erkeklerin savaşarak, kadınların ise savaşa giden erkekleri cesaretlendirip geri planda onlara destek olarak bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Böyle bir durumda erkeklerin kurmuş olduğu yönetim tabakasında kadınların fiili katılımı da olmamıştır (Sancar, 2014: 192).

Kemalist feminist ideoloji, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Batıcı modernist, reformcu İslamcı ve Türk milliyetçisi görüşlerin kadının toplumdaki yeni rolünü savunmasında birleştiği gelişmelere dayanmaktadır. Bu dönemin feminist hareketinin temel düşüncesi kadının ev içi modern bir anne olarak rolünü desteklemek ve eğitimini talep etmek olmuştur. Ziya Gökalp kadının kamusal alanlarda çalışan olarak yer almasını savunduysa da, daha ziyade vurguladığı nokta onun gelecekteki Türk ulusunu kuracak nesilleri yetiştirme ve eğitme görevi olmuştur. Bu çerçevede kadının toplumsal alandaki rolünün ilerlemesi kendi yararına değil, topluma iyi yetiştirilmiş erkeklerin kazandırılmasıdır (Duben ve Behar, 1996: 231). Atatürk 1923 tarihli nutkunda kadınları

'genel ekonomik işbölümünde yerlerini almaya' çağırmıştır. Bu çağrı birçok defa tekrarlanmıştır. 1920'lerin sonu ve 1930'larda özellikle şehirli seçkin kadın ve erkekler tarafından çok ciddiye alınmıştır. Ancak Kemalist feminizm kendi içinde çelişkiler barındırmaktaydı. Zira Atatürk 1923'deki aynı konuşmasında 'kadının en yüce vazifesi anneliktir' demiştir. İslami bakış açısından devrimci bir döküman olan 1926 Medeni Kanunu, geleneksel cinsiyete dayalı işbölümüne modern yaptırımlar getirmiştir. Bu kanun aile reisliğini ve geçimin teminini erkeğe vermiş, kadının rolünü de şöyle belirtmiştir: 'Kadın... kocasının muavini ve müşaviridir. Eve kadın bakâr' (Duben ve Behar, 1996: 237).

Çalışan kadınlar, kamusal alanda kadınların varlığının meşrulaştırılması bağlamında etki oluşturmuştur. Fakat milliyetçi söylemde kadınların her zaman birinci rolleri, modern eğitim için gerekli olan aydın annelik ve çocuk yetiştirme olarak tanımlanmıştır (Kandiyoti, 2011: 237). Modernleşmeye çalışan Cumhuriyet'in siyasal kurumlarına katılım sağlamak isteyen kadınlar, zorla ya da gönüllü olarak siyasal kararlar içerisine alınmamıştır. Siyasetin içerisindeki kadınlar, erkekler tarafından 'sosyal yardım faaliyeti' denilen işlere yönlendirilmişlerdir. Siyasal hayata kadınlar kermes düzenleme ve yardım derneklerinde çalışma dışında güçlü bir aktif katılım sağlayamamıştır (Sancar, 2014: 193).

Yael Navora-Yaşın'e göre Cumhuriyet döneminde ev işi, tıpkı bir fabrika işi gibi rasyonelleştirilerek bir tür Taylorizm'e dönüşmüştür (Akt. Sancar, 2014: 223). Bunun temel sebebi ev işinin önemli bir toplumsal inşa meselesi olmasıdır. Ev idaresi için modern tarzları öğrenen Cumhuriyet kadınları bugün bize doğal gelen estetik formların, beslenme alışkanlıklarının, çocuk eğitimi, giyim, misafir odası dekor etme, misafirlige gitme ve gezme gibi pek çok gündelik yaşam biçimlerinin yaratıcısı ve uygulayıcısı olmuşlardır. Tüm bunları yaparken fedakâr eş ve anne kimliğini pekiştirmişlerdir (Sancar, 2014: 223-224).

Türk modernleşmesinin erken dönemlerinde kadın dergilerinde yazan kadın yazarlar da erkeklere paralel biçimde eş seçimini kadın ve erkeğin özgür seçimi olması gerektiğini belirtmektedirler. Kadın dergilerinde sıklıkla evliliğin erken yaşta yapılması, görücü usulü evlilik ve çokeşlilik eleştirilmektedir (Sancar, 2014: 124). Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin okullardaki ders kitaplarında aile içinde kocanın görevi şöyle

belirlenmiştir: "... Namuslu, zevcesine sadık, eşinin namusunu korumak için hayatını feda edecek kadar fedakâr olmak, evini geçindirme, zevcesine muhabbet ve hatırına riayet ... kadınların görevi de sadakat, iffet, zevce hürmet ve itaat, hane işlerinde say ve gayret, çocuklarına terbiye ve hürmet" (Üstel, 2004: 116-7'den akt. Sancar, 2014: 226). Cumhuriyet'in ilk yıllarının ders kitaplarıyla ilgili çalışmalar yapan Firdevs Gümüšoğlu ise eşler arası ilişkilerin erkeğin karısına hürmeti, kadının ise erkeğe itaati bağlamında tanımlandığını belirtmektedir (Akt. Sancar, 2014: 227).

Cumhuriyet dönemi aile ilişkileri ve iş bölümü ile ilgili İbrahim Hilmi, 1937 yılında yazdığı *Aile Bilgisi - Ev İdaresi Üzerine Pratik Dersler* kitabında şöyle belirtmiştir:

Aile küçük ölçekli bir hükümete benzer. Baba onun başkanı, ana bakanı, çocuklar da tebaasıdır. Aile hükümetinde baba ve ana elbirliği ile çalışırlarsa çocuklar da onlara karşı uysal olurlarsa işler yolunda yürür. Ev kadını yaptığı işlerden kendini mesul gören bir bakan gibi, bir takım haklar ve ödevler taşır ve işlerini bunlar çerçevesinde başarır... Ev kadınının bütün düşünceleri erkeğini ve çocuklarını temiz, rahat ve mutlu yaşatmaktır... Kadın, erkek gibi düşünmek, bilmek ve başına buyruk olarak yaşamak ister... bunlar ancak zekâsının yükselmesi ile imkânli olabilir; yoksa saygıdeğer bir ana, sözü geçen bir ev kadını ve hakkını koruyabilen bir insan olamaz... (kadından beklenen) hırçın olmamak, erkeğin hoşgörüsüzlüğüne... sinirlenmemek... yumuşak huylu ve alçakgönüllü olmaktır (Şerifsoy'dan akt. Sancar, 2014: 228).

Türk toplumunda 1930'lara kadar çoğu evlilikler görücü usulü gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemlerde çiftler evlenmeden önce birbirini tanıma ve evliliklerine aşk olgusunu katma gereği duymuştur. Aşk evliliği Birinci Dünya Savaşı itibari ile artış göstermiş, 1930'lardan itibaren ise orta sınıf evliliklerinin çoğunu aşk evliliğiyle gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak yapılan bu aşk evlilikleri aileden ve gelenekten tamamen bağımsız yapılmamış, aksine geleneği ve aileyi içerisinde barındırmıştır. Cemaatin karşı çıktığı bir evlilik durumunda, evlenen bireylerin ailesini ikna etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu durum, Türk toplumunda evliliklerin tamamen bireysel seçim olmadığını ve cemaat yaşamının devam ettiğini göstermektedir (Duben ve Behar, 111-113).

2.4. Muhafazakâr Modernleşme Dönemiyle Birlikte Dolaymlanan Modern Ailenin İdeolojik Durumu³⁷

³⁷ Çalışmanın bu bölümünde Andrew Heywood ve Serpil Sancar'a sıklıkla referans verilmiştir.

Muhafazakâr düşünce, Fransız devriminin sosyal ve iktisadi gelişimine tepki biçiminde ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr ilkeler ilk olarak klasik biçimde Edmund Burke³⁸ tarafından yazılı hale getirilmiştir. Burke karşı devrimci meydan okumayı üzüntüyle karşılamaktadır. 19. yüzyılda Batı’da sanayileşme ile gelişen liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik akımları içerisinde bulunan muhafazakârlık dönüşüme uğramıştır. Egemen ideolojiler reformu gerekli görürken muhafazakârlık geleneksel sosyal düzeni inatla savunmuştur (Heywood, 2015: 83).

Muhafazakârlık Batı düşünce tarihinde güçlü bir felsefi birikime sahiptir. Muhafazakârlık anti-modern özellikte, modern bir ideolojidir. Muhafazakârlık modernitenin ikiz kardeşi olarak da görülmektedir. Popüler anlamda muhafazakârlık dindarlığa veya geleneksel dinin belirlediği tutum ve davranışlara atıf yapan bir kavram olarak bilinmektedir (Akkır, 2015: 4). Temelde muhafazakârlık değişime direnme arzusunun sürekli yeniden üretimidir. Söz konusu direniş farklı siyasal kimliklerle ortaya çıkabilmektedir (Heywood, 2015: 85).

“Yeni Sağ” fikirler başlangıçta ABD ve İngiltere, ilerleyen dönemlerde Kıta Avrupa’sı, Avusturalya ve Yeni Zelanda’da etkili olmuştur. Yeni Sağ fikirlerinin oluşturduğu anlayış medya üzerinde daha çok sansüre, göç karşıtı kampanyalardan, göçmenleri ülkelerine geri göndermeye ve kürtaj yasaklarına kadar birçok farklı fikirleri barındırmaktadır. Bu çerçevede Yeni Sağ, altyapıda serbest ekonomi modelini benimsemesinin yanı sıra, ideolojik üstyapıda da muhafazakâr ideolojiyle beslenmektedir (Heywood, 2015: 104).

Muhafazakâr yeni sağ, başka bir ifadeyle neo-muhafazakârlık liberal reformların getirdiği toplumsal parçalanmanın önüne geçmek amacıyla geleneğin olabildiğince korunması, ancak bununla birlikte liberal yeniliklerinde yaygınlaşmasını hedefleyen, toplumsal parçalanma ve düzensizliğin çözümü olarak düşünülmektedir. Neo-muhafazakâr düşüncenin üç temel ilgi odağı bulunmaktadır: “Yasa ve düzen”, “kamusal ahlâk” ve “ulusal kimlik” bu düşüncelerin parçalarıdır. Neo-muhafazakârlar toplumsal düzeni ve güvenliği otoritenin sağladığını düşünmektedir. Bu bağlamda ailede baba,

³⁸ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France (Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler, [1790] 1968)*, (Heywood, 2015: 83).

okulda öğretmen, işyerinde işveren, toplumda ise “yasa ve düzen” otorite olarak kullanılmaktadır. Neo-muhafazakâr düşünce aileyi sürekli olarak güçlendirmek istemekte ve aileyi hiyerarşik görmektedir: Çocuklar ebeveynlerinin sözlerini dinlemeli, onlara saygı duymalı ve itaat etmelidir. Aile ataerkildir. Koca tedarik eden, kadın da yuva yapandır. Eğer bu otorite ilişkileri zayıflarsa, çocuklar iyi ahlâkî değerlerden yoksun, yaşlılara karşı saygısız olarak yetişmektedir (Heywood, 2015: 109-110).

Muhafazakâr yeni sağ ideolojinin, içeriden ve dışarıdan gelen tehditlere karşı ulusal kimliği güçlendirme isteği bulunmaktadır. Neo-muhafazakârlara göre ulusun değeri, ortak bir kültür ve yurttaşlık kimliği ile toplumu birbirine bağlamaktadır. Bu çerçevede artan kültürel çeşitlilikler ulusallık bağını zayıflatmakta, etnik ve ırksal çatışmayı doğurmaktadır. Örneğin 1970 ve 1980’li yıllarda ABD’de neo-muhafazakârlar açısından ana tehdit Sovyetler Birliği iken, 11 Eylül 2001’den beri ana tehdit küresel terörizm olmuştur. Küresel terörizm karşısında ABD’nin Geroge W. Bush ile başlattığı “teröre karşı açılan savaş” Amerikan değerleri ve hayat tarzının savunusu olarak betimlenmektedir (Heywood, 2015: 111).

Türk sağının muhafazakâr ideolojisi Batı’yı yakalamak ve Batı medeniyetine ulaşmak amacıyla Batı’nın teknolojisini alırken, kendi toplumsal değerlerini korumak bağlamında dolaylanmaktadır. Bu düşünce muhafazakâr partiler tarafından sürekli tekrarlanmaktadır. Bu vurgu, Türk milliyetçiliği ve muhafazakârlığını buluşturmaktadır. Milliyetçi-muhafazakârlık kavramı da bu buluşmaya dayanmaktadır. Böylece Türkiye’de muhafazakâr ideoloji belirli bir hayat tarzının korunması, toplumsal tasavvurun muhafaza edilmesi, geleneksel yaşam biçiminin davranış kalıplarına uyulması şeklinde belirlenmiştir. Buna göre toplumda belirli normlara uymak, yaşlılara saygı göstermek, içki ve kumar gibi alışkanlıklardan uzak durmak tarzında davranış kodları merkez sağın söylem dünyasının önemli argümanlarını oluşturmaktadır (Akkır, 2015: 110-111).

Erken Cumhuriyet döneminde devletin, toplumu hızlı bir biçimde Batı modernizmini benimsetmesine yönelik politikaları, geleneksel kültürü taşıyan halk kitlelerinde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Tepeden dayatılan modernleşmeye karşı gösterilen toplumsal tepkiler İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış ve Demokrat Parti ile siyasal söylemine ulaşmıştır (Yılmaz, 2012: 44). Cumhuriyet

döneminin 1945-1960 yılları arasına denk gelen bu döneme “muhafazakâr modernleşme” dönemi denilebilmektedir (Sancar, 2014: 233).

Geleneksel ailenin modernleşmesi özellikle 20. yüzyılda çok partili dönemin muhafazakâr yönetim anlayışı çerçevesinde gerçekleşen iktisadi gelişmeler ile hızlanmıştır. İktisadi değişim, ideolojik dönüşümü de etkilemiş, iktisadi refah ve şehirleşmeyle birlikte aile yapısı ve karı-koca ilişkileri eski yapısını hızla kaybetmiştir. Bu dönem karı-koca ve çocuktan oluşan çekirdek aileye yönelik popüler olmuştur. İnsanlar iki kuşak birarada oturmamak için gayret etmişlerdir. Kayınvalide-gelin çatışması, huzur evlerinin sayısının artması bu durumun kanıtları olarak sunulmaktadır (Ortaylı, 2009: 133). Geleneksel ailenin, modern aile yönündeki dönüşüm sürecinde ekonomi başta olmak üzere birtakım değişimler etkili olmuştur. Bunlar köyden şehre göç çerçevesinde kent nüfusunun artışı, tarımda makineleşme, ulaşım ve iletişimin gelişmesi, sanayileşme, kitle iletişim araçlarının artması ve yaygınlaşması gibi etkenlerdir (Doğan ve Doğan, 2005: 23-32).

Cumhuriyetçi modernleşme biçiminde, aileye ve kadına yönelik yeni gelişmeler, zaman zaman muhafazakârlık ile çatışma içine girmiştir. Bu muhafazakârlık kuralları “kadınların dinin kurallarına göre yaşaması, annelikten başka bir şey ile ilgilenmemesi, erkeklere itaat ve hizmet etme zorunluluğu, örtünme gibi konularda dayatan ve direten bir muhafazakârlık anlayışıdır”. Ancak bu muhafazakârlığın daha modern ve daha katı biçimleri de bulunmaktadır. 1945-1960 yılları arasında muhafazakâr ve inkılapçı normların birbirine uyumlaştırıldığı bir dönem olmuştur. Dönemin en tipik özelliği muhafazakâr erkeklerin kendilerine güzel kadınlar seçerek modern aileler inşa etmek istemesidir. Ancak bu yuvayı tehdit eden konular politiklik edebiyattan sıyrılmış, bunun yerine dönemin günlük gazete ve radyolarında haber formatında işlenen suç, tecavüz, fuhuş, cinayet gibi olaylar olmuştur (Sancar, 2014: 233-234).

Modern aile, geleneksel aile ile medyatik çatışmasını aşk cinayetleri haberlerinde göstermiştir. Aşk cinayeti haberleri, olumsuz içerik şeklinde sunulmaktadır. Bu sunum, aşkın evlilik sınırları dışında yaşanmasının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece özünde özgürleştirici, baba otoritesine ve dolayısıyla devlet otoritesine isyan biçiminde ortaya çıkan aşk, evlilik ile sınırlandırılmakta, tutkular denetim altına alınmakta, böylece toplumsal denetim sağlanmaktadır. Modern aile ile geleneksel aile

arasındaki keskin zıtlık, evlilik kurumu ile ortak noktada buluşmaktadır. Sonuç olarak yeni modern kent kültürü evliliklerinin temelinde aşk olmalı, bu aşk evlilik ile sonuçlanarak yerini dostluk, paylaşım gibi anlayışlı ve uyumlu duygulara bırakmalıdır. Bu bağlamda evlilik kurumu da güvence altına alınmaktadır. Medya, devlet ve iktidar arasındaki etkileşim, aile kurumu ile sürekli olarak yeniden üretilmektedir (Kaya, 2014: 106-107).

Aile, kişinin dışarıdan görülebilen davranışlarının yanı sıra, hiç kimsenin izleyemediği davranışların da ortaya çıktığı özel bir alandır. Bu açıdan bakıldığında, yaşam tarzları ve dünya görüşleri aile içinde belirlenmektedir. Devlet otoritesi ile şekillenmiş modernleşmenin tüm topluma yayılması için, ailenin dönüştürülmesi birincil derecede önem taşıyan stratejik bir politikadır (Aytaç, 2012: 175). Batılı kadın imajı benimsenirken; aynı zamanda cinsel ahlak sınırları da dönemin basın yayın faaliyetlerinde sıklıkla işlenmiştir. 1950’li yılların karikatürlerinde olumsuz imge olarak sunulan kadın tipi, “hırslı, tüketim düşkünü, erkekten iri, güçlü, paragöz, aşk ve sevgiyi değil para ve çıkarı ön planda tutan özelliklere sahip. Bu kadınların yanında pısrık, kadına hükmedemeyen, güçsüz erkekler de aşağılanarak resmedilmektedir” (Sancar, 2014: 252).

1945-1960 yılları arası gazete haberlerini inceleyen Sancar (2014: 257-260), gazetelerdeki suç haberlerinin büyük bir çoğunluğunu cinsiyet/cinsellik haberlerinin oluşturduğunu çözümlenmiştir. Buna göre incelenen 1.348 adli haberin 353’ü cinayet, 173’ü yaralama, 132’si namus, 131’i kaçırmaya, 129’u tecavüz, 111’i fuhuş, 80’i intihar, 53’ü taciz, 23’ü zina ve 11’i kürtaj haberlerinden oluşmaktadır. Bu haberlerde dikkat çeken nokta ise, genellikle hikâyeleştirilip, sunulan haberlerin aşk cinayeti haberlerini oluşturmasıdır. Bu tür suç haberlerinde modern yaşam için sıradan sayılabilecek kadın-erkek ilişkisi olarak nitelenen cinselliğin de suç olarak belirlendiği görülmektedir. Örneğin sevdiğiyle yaşamak için ailesinin evinden ayrılmak, zorla evlendirilmek istediği için ailesinden sevdiği erkekle kaçmak, genç yaştaki aşk ilişkisi gibi modern yaşamın olağan ilişkileri kaçma-kaçırılma, tecavüz-ırza geçme, uygunsuz ilişki, zina gibi benzeri kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda aile, cemaat ve ahlak tarafından onaylanmayan, ilişkilerin ötekileştirilip *kriminalize* edilmesiyle, devletin müdahale alanına sokan bir tür söylem bulunmaktadır (Sancar, 2014: 257-260).

Muhafazakâr-modern dönemin diğ er bir önemli noktası ise kırsaldan kente göçlerin oluşmasıdır. Köylü realitesi, kentli modern orta sınıf Türk ailesi tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Köylülüğ ün temsil ettiğ i cahillik, gelişmemişlik ve suç eğilimi tarafından kuşatılan orta sınıf modern Türk ailesi, karşı karşıya kaldığı tehlikeler bağlamında dönemin yayın organları tarafından sıklıkla uyarılmaktadır. Dönemin günlük gazeteleri modern kentin sokaklarındaki ‘köyden gelmiş yeni adam’ın disipline edilmesi ve ulus devleti kurmuş ‘ayrıcalklı yurttaşlar cemaati’nin yeni gelenlere öğretilmesi bağlamından kaynaklanan tartışmalar dönemin basın-yayın faaliyetlerinde sıklıkla işlenmiştir (Sancar, 2014: 235).

Diğ er taraftan ‘aşırı modernleşme’ de bu kurguların içerisinde yerini almıştır. Aşırı modernliğ in sonucu olarak “*bobstil gençler ve sosyete merakına düşen kadınlar*” haberlere konu olmuştur. Sosyete kadınlar tüketici ve müsrif olarak haberlerde ele alınmıştır. Ayrıca erkekler bağlamında erkeklerin kadınsılaşması da tipik erkeklik korkuları olarak dönemin basın yayın faaliyetlerinde işlenmiştir. Özetle dönemin medyası modernliğ in sınırlarını çizmiştir (Sancar, 2014: 237).

Muhafazakâr modernlik döneminde orta sınıf, kentli Türk insanının yaşam biçimi dönemin gazetelerince kurgulanmıştır. Erkeğ in nasıl kadınlar beğendiğ i, nasıl evlilikler yaptığ i, evleneceğ i kadında ne tür özellikler olması gerektiğ i yazılmıştır. Paralel bağlamda kadınların da güzel olması, iyi eş ve anne olması modern yaşamın temsil ettiğ i gazetelerde biçimlendirilmiştir (Sancar, 2014: 238).

II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı dönemi boyunca yükselen milliyetçilik açısından Gökalp ve diğ er aydınlar için kadının çocuk yetiştirme rolü Türk milletinin ihtiyaçlarına bağlanarak, kadının erkeğ e refakatçi olabileceğ i ya da olması gerektiğ i konusuyla özdeşleştirilmiştir. Bu çerçevede annelik bir vatan vazifesi olarak görülmeye başlanmıştır (Duben ve Behar, 1996: 236). 1950’lerden sonra annelik ve yurttaşlık ilişkisi çok daha sıkı kendisini göstermiştir. Bu dönem sonrası anne, meslek sahibi olmayan ev kadınıdır. Ev işleri anneye zevk vermektedir. Bu dönemle birlikte, modern Türk toplumunun aile inşası büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Kadınlar ev içine kapatılmıştır. Onlardan herhangi bir toplumsal katılım beklenmemektedir. Modernleşme muhafazakârlaşmış, feminist kadın devriminin geri planda kalmasını sağlamıştır (Sancar, 2014: 229).

Muhafazakâr modern dönemin diğer tarafında kadın bedeni de metalaşmaya başlamıştır. Kadın güzelliği, Hollywood artistleri, prensler ve kraliçeler, güzellik yarışmalara katılan kadınların yaşam tarzları ve öyküleriyle güzellik kavramı medyada tanımlanmıştır.³⁹ Kadın güzelliğinin temeli gençlik, beden güzelliği ve cinsel cazibe olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde henüz Türk kadın artistleri gazetelerde yer almamakta, genellikle Batılı, sarışın, idealize edilmiş standartlarda, arzulanması gereken kadın olarak sunulmuştur. Örneğin 1952 yılındaki bir güzellik yarışmasında Günseli Başar Avrupa güzeli seçilmiştir. Onun hayatı gün gün medya tarafından takip edilmiştir. Yapılan haberlerde içerik olarak ahlaki eleştiri bulunmamaktadır. Güzellerin, aile değerlerine saygılı ‘temiz aile kızı’ olduğu vurgulanmıştır. Günseli Başar bir süre sonra tanınmış bir işadamlıya evlenmiştir. Bu bağlamda gazetelerde işlenen magazin içerikleri, güzelliğin iyi bir evlilikle sonuçlanması gerektiği vurgusunu yaparak muhafazakâr değerlere atıf yapmışlardır (Sancar, 2014: 240).

Muhafazakâr modernleşme döneminin gazetelerinde evlilik, ideal eş ve ev dekorasyonu gibi bilgilere *Kadın Köşesi* veya *Ev Hayatı* gibi sürekli yazı dizilerinde sıklıkla yer verilmiştir. Bu sayfalarda yayınlanan yazılarda modern ev kadını ve ev hayatı tanımlamaları yapılmaktadır. Bu yazılarda modern kadının cilt bakımı, moda uygun giyinme, sağlıklı mutfak bilgileri, modern evlilikle kurulan eş ilişkisinin yeri olarak ev içine konumlanması anlatılmaktadır (Sancar, 2014: 243). 1940 ve 1950 yılları boyunca mutlu aile ve evlilik sırlarını açıklama bağlamında söylemleştirilen “eğer bir kadın mutlu olmak istiyorsa önce etrafındakileri mutlu etmeli” klişesi bulunmaktadır. Bir kadının mutluluğu eşine saygı duymakla ilişkilendirilmiştir. Mutlu ailenin sırrı üniversite profesörleri, uzman doktor ve politik liderlerin ağzından benzer söylemlerle tekrarlanmaktadır. Mutlu aile sırrı fotoğraflarla desteklenmektedir. Hiyerarşiye göre oturmuş bir baba çevresinde anne ve çocuklar gülümserler. Mutlu ailenin sırrı sevgi ve saygıdır. Aşk ise bu fotoğrafın dışında yer almaktadır (Sancar, 2014: 246).

1950’lerin modern şehir yaşamında görücü usulü evliliğin yerini denetimli aşk evliliğine bıraktığı geçiş dönemi olmuştur. Dönemin basın yayın faaliyetlerinde aşk

³⁹ 1950’li ve 1960’lı yıllarda kentli burjuvalar tarafından takip edilen ve adını Amerikan Life dergisinden alan Hayat dergisi de Hollywood yıldızlarının yakın ilişkileri ve hayat tarzı üstünden bu anlamları dolaşıma sokmuştur. Bkz. Dağtaş, Banu (2014). "Americanization of the Popular Culture in the 1950's Turkish Magazine: Hayat", *Rhetoric and Communication*, Volume 14. ISSN 1314-4464 (e-journal).

evliliğinin sevgiye dönüşerek, evlilik kurumunun güvenceye alınması bağlamında ideolojik sınırlar çizilmektedir. Özgürleştirici aşk ve sınırları çizilmiş evlilik arasındaki kaosu düzenleme stratejisi aşk cinayeti haberlerinde sıklıkla görünmektedir. Bu dönemde içeriği kısmen değişen aşk cinayeti haberleri, ‘facia ile biten aşk’ başlığı anlamında sunulmaktadır. İçerik olarak evli olup başkasına aşık olan, aşkı yüzünden çocuğunu terk eden, sevgilisiyle birlikte yaşayabilmek için kocası veya çocuğunu öldüren kadınlar, yaş, din kültür ve milliyet farklılığından dolayı birbirine aşık olup kavuşamayınca intihar edenler, birbirlerini öldüren aşıklar, kezzap içen ya da birbirine kezzap içirenlerin haberleri içerikte sunulmaktadır. Özgürleştirici aşk sorununun çözülmesi ise sınırları çizilmiş, aşkın sevgiye dönüştüğü evlilik modeli orataya çıkmaktadır (Sancar, 2014: 266).

Kadınlar basın yayın faaliyetlerinde genellikle siyasal gösteren imgesi olarak yer almışlardır. Kadınlar bu görünürlüğün bir kısmında hemşirelik, öğretmenlik gibi ‘sıradan-kadınısı’ işlerin yanı sıra, pilot veya subay olmuş kadınlar, askeri okul kız öğrencilerinin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu tür fotoğraflar bir çeşit ‘Ulusun Kadınları’nı temsil etmekte, bu çerçevede militarist geçmişten ve Avrupa’daki faşizm akımından etkilenildiği anlamlandırılabilir (Sancar, 2014: 274-275). Soğuk savaş döneminde Türkiye’de komünizmin tehlike olarak görülmesi iktidar seçkinleri tarafından dinin araç haline getirilerek anti-komünizm İslamcı muhafazakârlık ile devlet muhafazakârlığı ortak bir paydada buluşmuştur. 1960’larda anti komünizm, maneviyatçılık ve muhafazakârlık gibi değerleri benimseyen dindar gençler, yeni ibadethanelerin açılması ve İslam akademilerinin kurulmasını sürekli talep etmişlerdir (Akkır, 2015: 94).

Türkiye’de muhafazakâr siyasetçiler muhafazakârlığı tutuculuk anlamından ziyade, kamusal alanda her şeye açık bir tutum sergileyen Batılı/modern muhafazakârlık biçimini benimsemektedirler. Bu çerçevede Türkiye’de muhafazakârlık anlayışı siyasi değil, kültürel dir. Kültürel muhafazakârlık milli birlik ve beraberliğe, geleneksel ve dinsel değerlere, örf ve adetlere gönderme yapan bir retorik kullanmaktadır (Duman, 2010: 261).

1980 sonrası devlet muhafazakâr siyasetin temel kurumu olan aile üzerinde etkin olarak çalışmıştır. Bu çerçevede Başbakanlığa bağlı Aile Araştırma Kurumu, Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu gibi kurumlar kurulmuştur. Muhafazakâr eğitimin gelişmesi amacıyla din eğitimi de devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bu bağlamda, ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Buna ek olarak, imam hatip liselerinin açılması hızlandırılmıştır. İstatiksel olarak 1970 yılında 40 imam hatip okulu bulunurken, 1980 yılında 149, 1988 yılında ise 383 imam hatip lisesi bulunmuştur. Aynı yıllarda bu liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 44.000'den, 178.000'e ve daha sonra 290.000'e çıkmıştır (Duman, 2010: 263).

1980 sonrası Türkiye'de geliştirilen muhafazakâr politikalarından bazıları şöyledir: 1) Radyo ve televizyonlarda bira ve alkollü maddelerin reklamları, cami ve okul binaları yakınlarında satışı yasaklanmıştır, 2) Muzır neşriyat olarak tabir edilen müstehcen yayınlar yasaklanmaya çalışılmış, bu tür yayınlara koyu renkli poşetler içerisinde satış izni verilmiştir, 3) Hacca gidiş-gelişler kolaylaştırılmış, hacca gidenlerin sayısı arttırılmıştır, 4) İslam ülkeleriyle işbirlikleri arttırılmış, bu çerçevede İslam Ülkeleri Araştırma Merkezi, İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Komitesi ve İslam Ülkeleri Kültür Merkezi İstanbul'da faaliyete geçirilmiştir, 5) Semavi dinlere küfür ve hakaret suç kapsamına alınarak yasal düzenleme yapılmıştır, 6) Kuran kurslarının sayısı arttırılmıştır. 1983-1986 yılları arasında 16 adet, her biri 500 yataklı Kuran kursu açılmış, 4 bin kuran kursunda 300 bin civarında öğrenci eğitilmiştir, 7) Diyanet İşleri Başkanlığına ek kadrolar tahsis edilmiştir. Bazı dönemler mevcut kadrolara ek 5000 kadro tahsis edilmiştir, 8) Kamuya açık din ve eğitim tesisi kuranlar teşvik edilmiş, okul, cami, öğrenci yurdu ve sağlık lisesi yaptırmak isteyenlere ek vergi indirimini uygulanmıştır (Duman, 2010: 263-264).

Türkiye'de muhafazakâr modernleşmenin en önemli temsilcilerinden birisi Turgut Özal olmuştur. Özal bir taraftan geleneksel ve dini değerlere, örf ve adetlere, kültürel ve tarihsel mirasa karşı hassasiyet göstermekte, öte yandan ekonomik ve teknolojik modernleşmeye, Batı demokrasisi ve liberalizme olan bağlılığı ile hem muhafazakâr hem de modern olabilen siyasetçidir (Duman, 2010: 258).

1990'lı yıllarda "İslami sermaye" olarak adlandırılan bir sermaye grubu oluşturulmuştur. Bu sermaye grubu 1990 yılında Türkiye'nin en büyük işadamlarından oluşan Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'ne (TÜSİAD) alternatif olarak, Müstakil

Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) adında kurulmuştur. MÜSİAD “İslam ekonomisi”, “faizsiz finans” adı altında alternatif bir model oluşturmak amacıyla “adil düzen” sloganını kullanarak işçi sınıfının desteğini kazanmaya çalışmıştır. Toplumda dinin etkisinin yayılması MÜSİAD’ın güçlenmesini sağlamıştır (Ataay, 2008: 81).

2000’li yıllardan itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla birlikte yaşam tarzları açısından yeni bir sentez yaratılmıştır. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partili kadınların, geleneksel İslami kültürü korumasının yanı sıra, Batı tarzı bir kültürün estetik değerlerini yansıtma açısından da karma bir duruş sergiledikleri belirlenmektedir. Örneğin, Adalet ve Kalkınma Partili kadınların siyah çarşaf yerine markalı giyim tarzına yönelmesi, türban olarak siyasallaşan örtüye alternatif biçimde, halk arasında eşarp olarak bilinen tarzda farklı biçimde örtünmeleri ve politize olmuş imgelerden kaçınarak normalleştirilmesi açısından moda defileleri düzenlenmesi bu değişimin parçalarındandır (Tekin, 2004: 148).

Adalet ve Kalkınma Partisinin muhafazakârlık ve demokrasiye bakış açısını açıklayan Yalçın Akdoğan “Muhafazakâr Demokrasi” (2003) adlı yapıtında muhafazakârlığın kürtaj, eşcinsellik, uyuşturucu kullanımı gibi yaşam biçimlerine karşı durduğunu, muhafazakâr düşüncenin refah devletini eleştirerek, refah devletinin çalışmamayı, ailenin gerilemesini ve parçalanmasını, evlilik dışı çocuk edinmeyi sağladığını belirtmiştir (Akdoğan, 2003: 41-42).

Özetle, 1950’li yıllarda büyük şehirlere olan göç dalgası Türkiye’de değişimin önemli dinamiğini oluşturmuştur. Hızla yayılan şehirleşme ve sanayileşme atılımı sonucu taşradaki kitleler büyük şehirlere akın etmiştir. Bu bağlamda farklı bir kültürün oluşma süreci de hızlanmıştır. 1960’lı yıllarla birlikte sahil kesimlerinde ve tren yolları boyunca başlayan, İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm bölgelere yayılan kapitalistleşme artık köylere kadar yayılmıştır. Hane tüketimi için yapılan sınırlı üretimin yerini, pazar için üretim modelleri almaya başlamıştır. 1960-1980 yılları arası siyasetin sağ-sol eksenine kayması laiklik söylemini geri planda bırakmıştır. Bu dönem, Türkiye’de çatışma sürecinin net bir biçimde ortaya çıktığı dönem olmuştur. 1980 askeri darbesiyle başlayan süreç ise Türkiye’deki çatışma kültürünü yeniden din-laiklik eksenine kaydırmıştır. Türkiye’de “siyasal İslam”ı temsil ettiği düşünülen bir partinin 1994 yılı seçimlerinde birinci parti olarak çıkması dikkatleri bu noktaya daha çok çekmiş, laiklik

yeniden tartışılır olmuştur. 28 şubat 1997 ile başlayıp, günümüze kadar gelen süreçte ise laiklik meselesi siyasal alanın resmi söylemini oluşturmaya devam etmektedir (Yılmaz, 2012: 46-47).

3. Türkiye’de Eş Seçimi Kriterlerine Etki Eden Ekonomik ve Kültürel Faktörler

Türkiye’de evlenmede eş seçimi, bireylerin özgür iradeleriyle doğrudan veya toplumsal yargıların gözetilerek alınan kararlar olup olmadığı tartışılmaktadır. Ancak ataerkil aile modellerinde erkeğin geleneksel beklentileri bulunmaktadır. Kadınlar da erkeğin beklentilerini yerine getirmek açısından özgür kılındığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye toplumu açısından dört çeşit karar alma biçimi öne sürülmektedir:

- 1- Evlenecek kişinin fikri sorulmadan ailesi tarafından karar verilmesi.
- 2- Aileler karar verme yetkilerini saklı tutarak, evlenecek kişilerin fikirlerini alması.
- 3- Evlenecek kişilerin kararlarını kendi alması, ancak ailelerinin onayını önemsemesi.
- 4- Ailenin onayını almadan, hatta aileden habersiz evlenme (Üskül Engin, 2008: 113-114).

Günümüzde yapılan araştırmalar neticesinde, cinsiyete göre değişkenlik göstermekle beraber, ortalama olarak ve kırsal-kent arasındaki farklılıklar gözetilmeksizin ülke genelinde evlenenlerin 1/3’ü kendi kararları ve ailelerinin onayıyla, 1/3’ü görücü usulü olmakla birlikte kendi kararlarıyla, 1/3’ü ise ailelerinin kararlarıyla evlenmişlerdir (Üskül Engin, 2008: 118).

Türkiye’de, özellikle geleneksel geniş ailelerde evlilik kararı ve eş seçimi ebeveynler tarafından yapılmaktadır. Bunun nedeni, geniş ailelerin tarımsal ve iktisadi bir üretim birimi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede evlilik sadece karı-koca ilişkisini kapsamamaktadır. Geleneksel geniş ailelerde evlilik, gelin olarak aileye gelen kişinin, aile ile bütünleşmesini de içermektedir (Merter, 1990: 40). Evlenme ve eş seçimi konusunda kentlerde yaşayan ailelere nazaran geleneksel aileler çocuklarına daha çok baskı yapmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan ailelerde hem kadın hem de erkek için eş seçimi aile kararlarına bağlıdır (Merter, 1990: 29).

Türkiye toplumunda ideal eş seçimi hususunda erkeklik ve kadınlıkla ilgili analiz yaparak, derinlemesine görüşme yoluyla “sizce bir kadın/erkek nasıl olmalı” sorusunun yanıtını arayan Bora ve Üstün (2008), insanlardan klişe olarak tanımladıkları birer yanıt almışlardır. Buna göre kadınlardan beklenen “... candan olacak. Anaç ruhlu olacak biraz. Yuvasına bağlı olacak. Nerede nasıl davranmasını iyi bilecek. Seni taşıyacak. Yani gerektiği yerde uyaracak. Burada herhalde biraz fiziki yapı da öne çıkıyor. Güzel de olacak.” özellikleridir. Erkeklerden beklenen ise “erkek bana göre evine sahip çıkmalı ve elden geldiğince nasıl ki özel yaşamını dış etkenlerden koruması gerekiyorsa, aynı şekilde, eşini de dış etkenlerden korumalı” türünden özellikler olmuştur. Kadın ve erkeklerle ilgili bu ve benzeri yanıtlar çok kez tekrarlanmıştır. Klişe olan bu yanıtlarda cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi gibi farklılıklar, benzer yanıtların verilmesinde farklılık oluşturmamıştır. Görüşme yapılan kişilerin bilinç ve sözleri ise cinsiyetin özel alanda tanımlandığını yansıtarak, özel alanın aynı zamanda cinsiyetler arasındaki farkı da ürettiği gözlemlenmiştir (Bora ve Üstün, 2008: 39).

Türkiye’de bekâr erkeklerin evleneceği kadının kendine aşık olmasını önemli bulanların oranı %90.1’dir. Kadınların ise %95’i evleneceği erkeğin işinin olmasını önemsemektedir (Doğan, 2009: 168).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE TELEVİZYONLARINDA YAYINLANAN EVLİLİK PROGRAMLARININ İDEOLOJİSİ

1. Televizyonlarda Dereğulasyon Politikalarıyla Artan Magazin İçerikleri

Televizyon süreç içerisinde ailelerin zihin dünyasına etki etmiştir. Geleneksel toplumlarda çocukların sosyalleşme alanı aile iken, günümüzde televizyon bu sosyalleşme alanında önemli bir yer tutmaktadır. Televizyonun ilk çıktığı dönemlerde ailece izlenmesi ayıp sayılan görüntüler, günümüzde normal olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Televizyonun inançlar üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Geçmişte çocuk sahibi olmaları konusunda teşvik edilen eşler önceleri “Allah nasip ederse olur” gibi cevaplar verirken, günümüzde “şimdilik düşünmüyoruz” şeklinde cevaplar vermektedir. Böylece aile planlaması da dini inanç konusu olmaktan ziyade, kişisel bir tercih olduğu şeklinde zihniyet dönüşümlerine neden olmuştur (Yılmaz, 2012: 95-96).

Ticari televizyon kanallarıyla birlikte küreselleşme ortamında bulunan medya içerikleri 1990’lı yıllarla birlikte ciddi dönüşümler geçirmiştir. Bu yeni dönemde televizyon ekranları eğlence, özel hayatın ifşası ve tüketim kültürü barındıran programlarla donatılmıştır. Bu program çeşitleri arasında gizli kamera şakaları, talk-chat şovlar, reality şovlar, tartışma programları, Televole tarzı haber-spor-magazin programları gibi içerikler bulunmaktadır. Magazin olarak adlandırabileceğimiz bu tür içerikler, medyanın yeni oluşum sürecinde neredeyse tüm yayın kuşaklarında bulunmuş ve en çok izleyici çeken format olarak tanımlanmıştır (Geçer, 2013: 215).

Magazinleşme medyanın toplumsal işlevleri arasında var olan, kitleleri rahatlatarak haz ve eğlence sunan, toplumsal gerilimleri azaltan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni sağ politikaların etkisiyle magazinleşme, toplumsal alanın birçok yerinde olduğu gibi, medya içeriklerinde de kendini göstermektedir (Dağtaş, 2006: 39-40). Bu bağlamda magazinleşme; eğlenceli ve duygusal öğelerle donatılmış içeriklerin daha fazla ön plana çıkarılması ve basit, kolay tüketilebilir bir sunumla kitlelere ulaştırılması anlamına gelmektedir (Dağtaş, 2006: 107).

Magazin programlarının temel amacı eğlendirmektir. Gündelik hayatın monotonluğundan kaçış sağlayan magazin içerikleri yüksek izleyici çekmekte, medya kartellerine ciddi parasal kazanç sağlamaktadır. Magazin içeriklerinin program yapımcıları tarafından tercih edilmesinin sebepleri; izler kitlenin rağbet göstermesi, programların daha az masraflı olması, program üretiminin basit olması ve kâr maksimizasyonunun sağlanmasıdır (Geçer, 2013: 216). Magazinleşen medyada ekonomik, siyasal ve toplumsal içerikli haberlere daha az yer verilmekle birlikte; eğlence dünyası haberlerine, sansasyonel haberlere, skandal içeriklere daha çok yer verilmekte, sıradan veya ünlü kişilerin özel hayatları daha çok gündeme getirilmektedir (Dağtaş, 2006: 43).

Magazin içeriklerinde evliliğe uzanan her süreç yer almakta ve desteklenmektedir. Magazin söylemleri sonu evlilikle bitecek ilişkileri, söz ve nişan gibi evliliğin aşamalarını kutsamaktadır. Magazin içeriklerinin bu durumu, yeni sağ politikaların yaratmak istediği piyasa toplumu ile, muhafazakâr değerlerin biraraya getirilmesi örneğini oluşturmaktadır (Dağtaş, 2006: 197). Magazin içeriklerinde erkek egemen görüşü yansıtan söylemler yeniden üretilmekle birlikte, kadına yönelik söylemler de toplumsal değerler çerçevesinde yeniden üretilmektedir (Dağtaş, 2006:199-200). Bu bağlamda magazin program içeriklerinde “kadın” imajı daha etkin bir şekilde gösterilmektedir (Geçer, 2013: 219).

Magazin içeriklerinin izler kitlesi beş temel sınıflandırma ile anlamlandırılabilir. 1- Magazine ilgi duyan tüm toplumsal sınıflar, 2- Alt ve Orta sınıflar, 3- Zorunlu askerlik görevini yapan erler, 4- Ünlüler dünyası ve çevresi, 5- Kadınlar (Dağtaş, 2006: 158). Magazine konu olan ünlü ve ünlü olma çabasındaki kişilerin tamamını “yıldız” olarak nitelenebilir. King’e göre (Akt. Dağtaş, 2006: 150) yıldız, “insanların toplumdaki sunumlarını büyük ölçüde etkilemekte, toplumsal roller ve prototiplerin tanımları açısından ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır” (Dağtaş, 2006: 150). John Storey (Akt. Geçer, 2013: 216) magazin cazibe stratejilerini dört temel başlıkta toplamıştır. 1- Romans (aşk macerası) şifresi, 2- Kişisel, özel (ev) hayat şifresi, 3- Moda ve güzellik şifresi, 4- Pop müzik şifresi. Magazin programlarında arka fonda bulunan müzik içerikleri de belirli bir ideolojinin yansımasıdır. Tüm müzik türleri, özellikle

popüler müzik, kültürel ve ekonomik bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Geçer, 2013: 227).

Kitle kültürü, endüstriyel tekniklerle üretilmekte ve geniş bir kitleye ulaştırılmaktadır. Halk kitleleri, bu türden bir kültürün üretilmesi ve yayınlanmasına karşı koyamadıkları gibi, alternatif bir kültür oluşturma imkânları da ellerinden alınmıştır. Bu çerçevede kitle iletişim araçları aracılığıyla topluma yayılan her türlü düşünce, davranış, anlatı veya temsillerin tamamı “kitle kültürü”nü oluşturmaktadır. Bu da kitle toplumunun kültürüdür (Dağtaş, 2013: 98).

Kitle kültürünün oluşmasında etkili olan reklamcılık kadın dergilerinde destek bulmuştur. Hayal kurdurtan ve özdeşleşmeye teşvik eden renkli fotoğraflarla dergilerdeki reklamlar yeni tüketim biçimlerini, yeni değerleri ve yeni biçimleri kitlelere yaymışlardır. İç çamaşırı, güzellik ürünleri, yaz turizmi reklamları beden kültürünü geliştirmiştir. Meyve suyu ve yoğurt gibi reklamlar ise beslenme biçimlerini değiştirmiştir. Mobilya reklamlarıyla birlikte ev işlerinde büyük bir devrim yaşanmıştır. Mutfak dolapları, çamaşır makineleri, emaye ocakları gibi ev içi kültürel ürünler hanelerde yer almıştır. Benzer biçimde özel alan olarak kullanılan banyo dolapları da resimli dergi reklamlarıyla hane içerisindeki yerini almıştır. Kitle iletişim araçları özel hayatın içerisinde tüketimin yanı sıra, yeni bir yaşam biçimi ve belirli etik değerlerin toplumda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kitle iletişim araçları, reklamlarla birlikte gündelik yaşamları biçimlendirmektedir. Herkes istediği gibi, tam bir özerklik içerisinde davrandığı duygusunu taşımaktadır. Bu çerçevede zevkler ve moda, herkese kendisi gibi olduğunu hissettirirken, gerçekte tektipleşmektedir. Söz konusu bağımsızlık yanılsaması ise konformizmi beslemektedir (Prost, 2008: 154).

2. Türkiye Televizyonlardaki Kadın Kuşağı ve Evlilik Programlarının Yapısı

Evlendirme programları, sonu evliliğe varması beklenen, kadın erkek ilişkilerini aşk söylemi ile kurgulayan ve evlilik ritüellerini konu eden programlardır (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 28). Evlilik programları açık ya da söyleşimli metinler olarak görülmektedir. Uzman, evlenme amaçlı katılan adaylar, stüdyo izleyicisi kişisel ve kişilerden kaynaklı toplumsal konuları program sunucusunun kontrolünde

tartışmaktadır. Programa katılan kişilerin yorumları, onların deneyimlerine dayanmaktadır. İzleyicinin aktif katılabildiği bu tür programlar genellikle canlı yayınlanmakta, hafta içi her gün öğleden sonra kuşağında yer almakta, izleyici ve katılımcıların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır (Bayrak, 2012: 124 - 129).

Evlilik programları televizyonda ‘kadın kuşağı’ olarak anılmaktadır. Program, evlenmek amacıyla programa başvuran heteroseksüel bireylerin katılımıyla gerçekleşir. Heteroseksüel bireyler kendi özelliklerini ve karşı cinsten olmasını istediği özellikleri programda belirtmektedir (Renkmen, 2012: 65-66). Evlilik programlarında genel olarak ve sıklıkla kadın ve erkeğe uygulanan şiddet, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal değerler, aldatma, aldatılma, nikâhsız birliktelik, imam nikâhı, ataerkil değerler çerçevesinde ideal eş nitelikleri gibi konular tartışılmaktadır. Programa evlenme amacıyla katılan katılımcılara⁴⁰, toplumsal egemen cinsiyetçi yaklaşım çerçevesinde uygun olduğu düşünülen talipler aranmakta, stüdyoda bulunan kişilerle ilgili tartışma ortamı yaratılmakta ve adayların özel hayatlarındaki birliktelikleri her yönü ile detaylı bir şekilde izleyicilerle paylaşılmaktadır (Bayrak, 2012: 130).

Televizyondaki evlilik programlarının mesajlarında 18-35 yaş arasındaki genç adaylara hayatının aşkını bulmaları vaat edilirken, 35 yaş üzeri dul, boşanmış ya da yaşlı seçicilere ikinci baharlarını yaşayacakları mesajı verilmektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 34).

Evlendirme programları genellikle iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilki ‘tanışma’ olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde evlenmek isteyen adaylar tek tek stüdyoya gelmekte, sunucuların kendilerine nasıl bir eş adayı istedikleri hakkındaki sorulara cevaplandırmaktadırlar (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 29).

İkinci bölüm ‘Karşılaşma’ olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde tanışma bölümünde çıkmış adaylara gelen taliplerle görüşülmektedir. Ancak bu görüşme sırasında genellikle adaylar birbirini görememektedir. Programların çoğunda stüdyoya

⁴⁰ Evlilik programlarına katılımcı olabilmek için birtakım ön koşulların sağlanması gerekmektedir. Önce programa katılmak isteyen aday başvurmakta, başvuranların kimlikleri, medeni durumları ve mal varlıkları hakkında verdikleri bilgiler programın uzman ekibi tarafından teyit edilmektedir. Böylece programa katılan her adayın verdiği bilgiler doğrulanmakta ve güvenilirlik sağlanmaktadır. Program sunucusu adayların taleplerini önceden bilmekte, elinde bulunan notlar ile adayların bilgileri doğrultusunda, program sırasında adaylara tekrar standart sorular sormaktadır. Sunucu bu sırada birtakım tuzak sorular da sormaktadır. Bu sorular sonrasında adaylar tekrar tekrar aynı sorulara cevaplandırmaktadır. Adaylar da birbirlerine benzer sorular sorarak, sık sık benzer sorular her aday tarafından ayrı ayrı dillendirilmektedir. Sunucu adaylara “Yaşınız”, “Nereden geldiniz?”, “Ne iş yapıyorsunuz?”, “Geliriniz ne kadar?”, “Eviniz var mı?”, “Arabınız var mı?”, “Daha önce hiç evlendiniz mi?”, “Çocuğunuz var mı?”, “Ailenizin rızası var mı?” sorularını sormaktadır (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 42).

konulmuş bir paravan ile adayların birbirini görmeleri engellenmiştir. Adaylar paravan önünde birbirini göremediği sırada, stüdyoda bulunan diğer katılımcılar ve izleyiciler, sunucunun söz hakkı vermesiyle adaylara sorular sormaktadır. Sunucu, paravanın arkasındaki adayların birbirini görmeden yeterli iletişim kurduğuna karar verince paravanı açtırır. Adaylar birbirini gördükten sonra flörtleşme evresine geçip geçmeyeceklerine stüdyo konukları ve sunucunun yorumları sonucunda karar vermektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 29).

Evlilik programları, ucuza üretilir ve günlük olarak tüketilir. Sunucu ev sahibi gibi katılımcıları ve izleyicileri ağırlamakta, yakın ve içten davranmakta⁴¹, bu davranışıyla aynı yakınlık ve içtenliği karşı tarafın göstermesini sağlamaktadır. İzleyiciler bir anda üzülüp ağlarken, aynı zamanda bir anda tam tersi gülüp eğlenebilmektedir. Bu bakımdan programlarda birtakım melodramın varlığı da gözden kaçırılmamalıdır (Bayrak, 2012: 129).

Evlilik programlarında sıklıkla ekonomik değerler ön plana çıkarılmaktadır. Programlarda ‘aşk’ bir dolaşım sürecine sokulmakta ve ekonomik piyasa içerisinde yerini almaktadır (Bayrak, 2012: 183). Programlarına katılan erkek adaylardan stüdyodakiler tarafından beklenen ekonomik anlamda aileyi geçindirecek geliri, sosyal güvenliği, dairesi, otomobili olmasının yanı sıra alkol ve sigara tüketmemesi, evine, varsa çocuklarına karşı sorumluluk sahibi olması, dürüst ve vicdanlı olması yönündedir. Kadın adaylardan beklenen ise namuslu olmaları (kimi zaman ‘kapalı’ olması), dürüst, kötü alışkanlıkları olmayan, eli-yüzü düzgün, saygılı, ev işlerini lâyıkıyla yaparak eşine ve çocuklarına bakabilecek biri olmasıdır (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 35).

Program içerisinde adayları tanıtan kısa profiller ara ara adaylarla birlikte ekranda yazılı olarak gösterilmektedir. Bu profillerde genellikle yaş, iş (iş yok ise eğitim seviyesi), gelir, medeni durum geçmişi (boşanmış, dul ya da hiç evlenmemiş) ve çocuk sahipliği bulunmaktadır. Bu profillerde erkek adaylarda gelir seviyesi dışında varsa mal varlıkları eklenmektedir. Ayrıca erkeğin mal varlığı program içerisinde katılımcılar tarafından tartışılmaktadır. Bazı yaşı büyük erkek adayların yetişkin çocukları mal

⁴¹ Programdaki adaylar, program sunucusuna “abla, kızım, kardeşim” terimleri ile hitap etmektedir. Bu durum samimiyetin yanı sıra program sunucusuna olan saygıyı da içinde barındırmaktadır. Bu sebeple evlenme programları genellikle program sunucusunun ismi ile anılmaktadır. Örneğin Esra Erol’la Evlen Benimle veya Zuhal Topal’la İzdivaç gibi (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 44).

varlıklarını evlenecekleri kadın ile paylaşmak istemedikleri için kadına miras konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamaktadır (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 36).

Evlilik programlarına katılan özellikle daha önce evlenmiş kadın adaylar, evliliği, kendilerini ekonomik olarak iyi konuma getirecek bir anlaşma olarak görmektedirler. Bu bakımdan kadın adaylar, erkek adayların ekonomik durumlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde evlilik, kadınların sınıfsal konumlarını yükseltmek için kullandığı bir değişim stratejisi anlamına gelmektedir. Erkek adaylar ise programa katılan kadın adaylardan fiziksel güzellik, ev işleri ve çocuk bakımındaki becerileri aramaktadır. Erkek adaylar, kadınlardan ekonomik beklenti yerine, toplumsal konumundaki fiziksel yaşam koşullarını yükseltecek adaylar aramaktadır (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 37).

Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz'ın yaptığı çalışmaya göre (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 37), genellikle evlilik programlarında yapılan evlilikler adayların sosyo-ekonomik koşullarını değiştirmemektedir. Hem kadın hem erkek adayların evlilik sonucu hedefledikleri toplumsal sınıfları neredeyse önceki toplumsal konumlarına yakındır. Bu açıdan bakıldığında evlilik programları toplum tarafından sık sık dile getirilen “davul bile dengi dengine” sözünü ortaya koyarak, toplumsal sınıf konumlarını yeniden üretmektedir.

Farklı coğrafyalardan katılan adaylar evlilikleri sırasında yaşayacakları yeri program sırasında konuşmaktadır. Kadın adaylar evlenecekleri erkeklerin bulunduğu şehre taşınmak konusunda erkek adaylara göre daha anlayışlı davranmaktadır. Adayların evlenmesi gibi bir durum söz konusu olduğunda genellikle uyum sağlayan kadın adaylar olmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadın adaylar, kentsel bölgelerde yaşayan erkek adayların yanına gitmektedir. Ancak kentsel bölgede yaşayan kadın adaylar genellikle kırsal kesimlerde yaşayan erkek adayların yanında yaşamayı kabul etmemektedir. Bu durum toplumsal olarak benimsenmiş kentli-kırsal, modern-geleneksel karşıtlıklarının bireylerin tercihlerinde etkili olduğunu göstermektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 36).

Evlilik programlarında evlilik bir yandan kurumsallaşıp standartlaşmakta, diğer yandan geleneksel görücü usulü ile devam etmektedir. Bu durum modern bürokratik

toplumun barındırılmasının yanı sıra, gelenekselin de devamının sağlandığını göstermektedir (Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, 2012: 44).

Programın içerik çözümlemesini yapan Aytemur Nüfusçu ve Yılmaz, (2012: 34). programın içeriğinin aşk temasını içermediğini, programda adayların birbirine soruları, izleyicilerin yorumları neticesinde programın görücü usulü evliliği yeniden ürettiğini belirtmişlerdir.

Evlilik programlarında toplumca kabul görmüş egemen ahlaki ve toplumsal kurallar tartışılıyormuş gibi yapılarak, tartışmalar dönüp dolaşıp yine önceden uzlaşmış gibi toplumsal egemen kurallar fikrinde birleşmektedir. Egemen evlilik değerleri stüdyodaki küçük bir grup tarafından kabul edilmekte ve kabul edilmesine yönelik söylem yeniden üretilmektedir. Örneğin bir taraftan davranış ve düşünceleri nedeniyle insanların dışlanması eleştirilmekte, ancak diğer taraftan kadınların görünüş ve davranışlarından söz edilerek bunlar için toplumsal sınırlar belirlenmektedir (Bayrak, 2012: 142).

Bilimsel Yağmur Bayrak'ın, "*Televizyonlardaki Evlilik Programlarında İdeal Eş Söylemi*" isimli yüksek lisans tezinde yaptığı analiz sonucu evlilik programları geleneksel, toplumsal ve ahlaki kurallarla şekillenen Türkiye kültürü ve Türkiyeli aile yapısına uygun olan bakış açısıyla şekillenmektedir. Programda konuşan kişilerin toplumsal rol üstlenerek ahlak kurallarına ilişkin egemen söylemi desteklemeleri beklenmektedir. Bunun sonucu egemen söylem sürekli olarak yeniden üretilmekte, egemen evlilik değerleri toplumda yaygınlaştırılmaktadır. Programda ataerkil söylem yaygınlaştırılmakta, aile yapısı ataerkil biçimde düzenlenmektedir. Aşk söyleminin ekonomi politiğinin oluştuğunu belirten Bayrak, aşkın araçsallaştığını, eş adaylarının niteliklerinin metalar (Ev, otomobil gibi) çerçevesinde belirlendiğini, metaların olmadığı bir evliliğin pek mümkün olmadığını belirtmektedir (Bayrak, 2012: 181-182).

Evlilik programlarında birtakım sınırlıklar da bulunmaktadır. Sunucu sansür görevini yerine getirmekte, konuşmak amacıyla televizyona çıkan kişilerin hareket alanını sınırlamaktadır. Bu sınırlamaların başında ekonomik-sansür gelmektedir. Medya endüstrisinin ekonomik yapısından dolayı, medya sahipliğini elinde bulunduran kişiler daha çok reklam pastasından pay alabilmek için reyting ölçümlerini önemli derecede önemsemektedir. Bu çerçevede daha çok izlenmek amacıyla medya içerikleri izler

kitlenin dikkatini çekmek amacıyla yapılmaktadır. Evlilik programına çağırılan uzmanlar didaktik olmamak, uzun konuşmamak ve halkın anlayacağı dilde konuşmak için uyarılmaktadır. Bu tür bir sansür temelde reyting ölçümleri baz alınarak yapılmaktadır. Stüdyoda tempo düştüğünde, yönetmen müdahalede bulunarak tempoyu düzenlemekte ve izlenme oranlarını olabildiğince yukarı seviyelere çekmeye çalışmaktadır (Bayrak, 2012: 136).

Yağbasan ve Çiçek'in (2009) yaptığı “*Gelenekselden popülere medyada evliliğin temsili ve etik (İzdivaç programlarının toplum tarafından algılanışı)*” isimli çalışmanın bulgularına göre kitlelerin çoğunun televizyonda yayınlanan programlardan en çok eğlence ve magazin programları izlediği, kitlelerin çoğunun evlilik programlarını sürekli izlediği, yapımcıların evlilik programlarını reyting yükseltmek amacıyla yaptığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Yağbasan ve Çiçek, 2009: 567-568).

Haber Türk Gazetesi yazarı Ayşem Kalyoncu, 4 Ocak 2015 tarihinde kaleme aldığı yazıya göre Türkiye’de evlilik programları Radyo Televizyon Üst Kurulu araştırması sonucu en çok izlenen programlar arasında yer almaktadır. Öte yandan, en çok şikâyet edilen programlar listesinde de evlilik programları listenin başında yer almaktadır⁴².

Sonuç olarak evlendirme programları magazin türü olarak nitelendirilebilir. Şöyle ki; Erdal Dağtaş’a göre magazin içeriklerini; “1) Özel hayatlar ve gününbirlik birliktelikler/ayrılıklar, 2) Dedikodu, polemik ve söylentiler, 3) Bedenin kutsanması ve çıplaklık, 4) Moda olgusu, 5)Tüketim ve yaşam tarzlarına yönelik mekânlar ve eğlence mekânları” oluşturmaktadır (Dağtaş, 2006: 216).

Teknolojik gelişmeler Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ailenin dönüşümü üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bilişim teknolojisindeki gelişmeler eşlerin tanışma usullerinde değişimler meydana getirmektedir. Geleneksel tanışma biçimleri, çağdaş görünümümler altında yeniden düzenlenmiştir. Son yıllarda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte normal şartlarda karşılaşma ihtimali olmayan bireyler, sanal ortamda tanışmaktadır. Böylece “internet evlilikleri” denilen yeni bir kavramın literatüre girmesi sağlanmıştır (Yılmaz, 2012: 82-83).

⁴² <http://www.haberturk.com/yazarlar/aysem-kalyoncu/1026483-evlilik-programlari> (Erişim tarihi: 02.08.2015).

Gerçek hayattan kesitler sunan evlilik programı ve türevleri, gösteri toplumunun gerilere giden röntgencilik ve narsisizm köklerine işaret etmektedir. İnsanların; gösterinin bir parçası olmak ve başkalarının özel hayatlarını mercek altına almak konusunda güçlü istekleri bulunmaktadır. Bu çerçevede post modern medya, toplumdaki kamusal ve özel alanları yok etmekte, günlük yaşamın en mahrem manzaralarını gözler önüne sermekte ve müstehcenlik çerçevesinde işlevini sürdürmektedir (Kellner, 2003: 54).

3. Amaçlı Örneklem Olarak Seçilen Evlilik Programlarının Nitel Veri Analizi Yönteminden Yararlanılarak Çözülmesi

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın çözümleme yöntemi, nitel veri analiz tekniği çerçevesinde metin çözümlemesi yapılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma toplumun davranışlarını, yaşam biçimini, örgütsel yapısını ve toplumsal dönüşümü anlamaya çalışan bilgi üretim sürecini ifade etmektedir. Nitel araştırma, kişinin kendi sırlarını çözmesi ve toplumsal sistemlerin inceliklerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilen bilgi üretim metodlarından birisi olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2010: 325-326). Nitelik araştırması, insanların ve kültürlerin detaylı, derinlemesine bir tanımını yapmayı, gerçekliğe yüklenen anlam, olay ve süreçleri kavramayı amaçlayan eylem olarak belirlenmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 47). Creswell'e göre nitel araştırma, sosyal hayatı ve insan ile ilgili problemleri özgün yöntemlerle sorgulayıp, anlamlandırma sürecidir (Creswell, 1998'den akt. Karadağ, 2009: 76). Anlam, farklılıklar ile birlikte oluşturulmaktadır. Somut yaşamdaki bir obje ya da geçmişte varolmuş bir varlık, işaret sisteminde bulunan göstergeler arasındaki farklılıklarla üretilmektedir. Örneğin "erkek" ile "beyefendi" kelimelerinin anlamı, bir anlam çevresinde birbirleriyle ilişkileri arasından oluşturulmuştur (Lye, 2011: 633).

Nitel yöntemde araştırmacı, hangi sorulara cevap aradığını belirlemeli ve bu sorulara eş gelen cevapların niteliğini ortaya koymalıdır. Nitelik araştırmasının sonucu,

anlamak ve gerçekliği olduğu gibi yansıtmak olduğundan, neden sorusundan ziyade, 'ne' ve 'nasıl' sorularının cevapları çözümlenmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 34).

Nitel araştırmanın önemli bir özelliği de, üzerinde araştırma yapılan kişilerin bakış açılarıyla araştırılan olay, olgu, norm ve diğerlerinin incelenmeye çalışılmasıdır. Araştırma sırasında araştırılan kişilerin kullandıkları özel dil, anlamlar, kavramlar üzerinde durarak onları anlamlandırmak ve bunların araştırılan kişiler için ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkarmaya çalışmak önemli bir stratejidir. Buna ek olarak, üzerinde araştırma yapılan kişilerin buldukları ortam ve konunun geçtiği yer geniş bir biçimde tanımlanmalıdır (Ekiz, 2003: 27-28).

Araştırmacı, sosyal ve kültürel biçimde yapılmış gerçekliği mümkün olduğunca yansıtmaktadır. Olguları keşfetmenin yanı sıra, veri oluşturma, çözümlene ve değerlendirme aşamasında varoluşunu bizzat deneyimlemektedir. Araştırmacı, araştırmanın akışı içerisinde farkındalık, duyarlılık, ve empati geliştirmeli, araştırılanların içsel dünyasını yakalama çabası içerisinde olmalıdır (Kümbetoğlu, 2005: 46). Nitel metin çözümlenmesi, araştırmacının herhangi bir müdahalesi olmadan, mevcut verilerin nasıl bir etkisinin olduğunu sınamaktadır. Nitel metin çözümlenmesinde incelenecek konunun araştırma planı oluşturulmalı, hedef belirlenmeli, değerlendirme ölçütleri düzenlenerek sistemli duruma getirilmeli ve uygulamadaki verilerin sonucu çıkarılarak değerlendirilmelidir (Mayring, 2011:66-67).

Geniş hacimli veri toplanması durumunda sadece belirli metinler seçilmeli, diğerleri dışlanmalıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken nelerin seçilmesinin uygun olacağına ilişkin ölçütlerdir. Ölçütler önceden açık bir biçimde belirlenmeli ve örnekler bu çerçevede netleştirilmelidir. Böylece analiz daha rahat uygulanabilir duruma gelmektedir (Mayring, 2011: 103). Toplanan verilerin analiz edilmesi sırasında araştırmacının yaratıcı olması ve analitiksel düşünmesi gerekmektedir. Araştırma analiz edilirken araştırmacı daha önce oluşturulan kuramsal çerçeveye bağlı kalmalıdır. Kuramsal hassasiyetlilik, nitel araştırmada araştırmacının verilerdeki en önemli unsurları tespit etmesi, bunu anlamlı bir biçimde fark etmesi ve buna anlam vermesi gerekmesi durumudur (Ekiz, 2003: 73).

Nitel araştırmada kullanılan kaynak metinler araştırmacıdan bağımsız olarak üretilmişlerdir. Veriler niteliklerine göre değerlendirilerek araştırmacının hedefi

doğrultusunda biraraya getirilip çözümlenmektedir. Doküman verilerinin analizleri belirli aşamalardan geçmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 146). Metin içerisindeki temalar önceden irdelenen kuramsal çerçeveye göre kavramsal duruma getirilmektedir. Kategori oluşturma her durumda iki temel esasa dayanmaktadır. Aşamalı gidiş olarak adlandırılan ilk esasa göre, başta, betimsel sisteme dönüştürülecek olgu belirlenmekte, ardından bu olgu boyutlarına ayrıştırılmaktadır. Hangi esasta düzenleneceği ve ne tür farklı boyutlara ayrılacağı kuramsal olarak yanıtlanmalıdır. İkinci esas ise tek tek göstergelerle tanımlanan boyutların yer aldığı kategori sistemidir. Bu sistem yine kuramsal çerçevede şekillenmektedir. Kategorilerin olguya uygunluğu sınanmalıdır. Eğer kategorilerin kuramsal yapıya uygunluğu hususunda şüpheler oluşmuşsa, kategoriler yeniden gözden geçirilmelidir. Böylece kuram ve analiz birbirine bağlı bir döngü oluşturmaktadır (Mayring, 2011: 105).

Yapılan metin çözümlemesi verilerinde konuşmalarda aktarılan sözler, grup tartışmalarında geçenler yazılı forma aktarılmaktadır. Yazıya dökme işlemi zahmetli, ancak güçlü bir yorumlama için önemlidir. Sözcük protokolü detaylardaki ifadeleri kendi çerçevesinde göstermeyi kolaylaştırmaktadır. Böylece araştırmacı için zengin bir yorumlama imkânı oluşmaktadır (Mayring, 2011: 93). Oluşturulan yazılı metinler birbiri ardına ele alınmak üzere çeşitli birimlere ayrılmaktadır. Merkezinde kuramsal olarak belirlenmiş kategori sisteminin ilgili boyutları belirlenerek, veri içerisinde süzülüp yerleştirilmektedir. Metin analizi, metindeki materyalleri belirli noktalara indirgeyerek ana materyali özet biçimde sunmakta, böylece çekirdek içeriğe ulaşmaya çalışılmaktadır (Mayring, 2011: 117).

Metin analizi yapılırken kuramsal çerçeveye uygun bir metin bulunduğunda yeni bir kategori oluşturulmaktadır. Materyale en yakın bir terim veya cümle, oluşturulan yeni kategorinin adlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Analiz devam ederken, ilgili kategoriye uygun bir cümle bulunduğunda aynı kategori içerisine yerleştirilmektedir. Kuramsala uygun fakat herhangi bir kategori içerisinde bulunmayan bir cümleyle karşılaşıldığında ise başka bir yeni kategori oluşturulmaktadır. Verilerin bir kısmı gözden geçirildiğinde başka bir yeni kategoriye rastlanmıyorsa toplanmış kategoriler üzerinden yeniden çalışılmaktadır. Bu sırada oluşturulan kategoriler içerisinde tekrarların bulunup bulunmadığı, soyutlama derecesinin olguya uyumluluğu kontrol

edilmekte, değişiklikler varsa veriler yeniden gözden geçirilmektedir. Analiz sonucu, belirli bir alt temada ilgili kategori dizisi düzenlenmektedir. Bu kategorileri izleyen yorumlama çeşitli biçimlerde olabilmektedir:

-Kategori sisteminin tamamı, araştırma sorunu ve bu çerçevede teorik yorumlama.

-Kategorilerin belirli metinlerle bağlanması, nicel biçimde değerlendirilmesi⁴³ (Mayring, 2011: 119).

Metinlerin yorumlanması sürecinde söylenen veya gözlenenin ne anlama geldiği sorusunun cevabı aranmaktadır. Bu aşamada anlam ön plandadır (Kümbetoğlu, 2005: 147). Ayrıca verilerin açıklaması sırasında doğrudan yakın bağlamlar, doğrudan yorumlanan metin çevresi, metni ilgilendiren kaynak, yorumcular, kültürel çevre, izleyiciler ve metnin yaratım koşullarıyla ilgili materyal ve bilgilerden yararlanılmaktadır (Mayring, 2011: 119-120).

Nitel veri analizinde yapılan çözümleme bir bütün olarak metin haline getirilmekte, böylece bir bütün oluşturulmaktadır. Oluşturulan metin temaların kategorileştirilmesi, verilerin görsel hale getirilmesi, sonuç çıkarma ve değerlendirme aşamalarından geçirmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 153).

Araştırmacı daha önce oluşturulan kuramsal çerçevede, araştırmanın amacı doğrultusunda verileri değerlendirmektedir. Bu süreçte nitel araştırmaya göre veriden çıkarsanan önemli kavram ve sınıflamalar arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır. Değerlendirme ilginç tipik alıntılar ve gözlemlere dayanan tanımlamalar temelinde gerçekleştirilmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 169). Nitel metin çözümlemesinde katı bir nitel gidiş eleştirilmektedir. Gözlemlenen nitel veriler ışığında yeni bir değerlendirme ölçütü çıkarılabilir. Doğal ve pratiğe uygun bir bakış açısı oluşturulabilir. Buna ek olarak, araştırmacı kendi ifadelerini çözümlemeye dahil edebilmektedir. Çözümlemesi yapılan veriler serbest bir biçimde özetlenerek bütüncül bir sonuç çıkarımı yapılabilmektedir (Mayring, 2011: 67).

Nicel araştırmada geçerlilik araştırma kavramlarının tanımlamasının yapılmasına, deneysel veriye, amaçlı örneklem biçiminin kullanılmasına, istatistiklere, sayısal verilere, ve sosyal olguların genelleştirilebilmesine bağlı olarak biçimlendirilmektedir (Kümbetoğlu, 2005: 49). Ancak nitel araştırmada genelleme çoklu özel durum

⁴³Örneğin hangi kategoride ne kadar sayıda aynı kelimenin kullanıldığı.

araştırmasıyla sağlanabilmektedir. Bazı araştırmacılar ise olasılık kavramını kullanarak genelleme yapabilmektedir. Buna göre, bir yerde ortaya çıkan gerçekliğin, başka yerde de ortaya çıkma durumu vardır. Bu durumda sonuçlar genellenebilmektedir. Diğer bazılarına göre ise (Elliott, 1990; Stake, 1995; Tripp, 1985'den akt. Ekiz, 2003: 34), genelleme bireysel bakış açısıyla olanaklıdır. Buna göre genellemeler kişisel deneyimler çerçevesinde yapılmaktadır. Geçmişte yapılan analiz ve sonuçları okuyan araştırmacı, kendi deneyimleriyle bunları karşılaştırarak, kendisinin de benzer durum ve sonuçlarla karşılaştığını belirtebilmektedir. Araştırmanın güvenilirlik derecesi araştırma bulgularının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı, yansıtıyorsa ne derece yansıttığı, araştırma farklı zamanlarda, farklı kişilerle yürütüldüğünde benzer sonuçlara ulaşılmasıyla ilişkilidir (Ekiz, 2003: 35).

3.2. İncelenen Evlilik Programlarının Formatı

Çözümlemesi yapılan “Esra Erol’la” ve “Evleneceksen Gel” isimli evlilik programlarının kendisine ait müzik ve jenerikleri bulunmaktadır. Programlar bu jeneriklerle başlamakta ve jeneriklerin hemen ardından programların içerisinde canlı müzik yapan orkestraların her gün çaldığı çeşitli müziklerle program girişi sunulmaktadır. Program sunucuları orkestranın müziğine uyumlu kıvrak danslarla sahneye gelmekte ve orkestranın çaldığı şarkının bitimine kadar sahnede şarkıya eşlik etmektedirler. Bu sırada izleyici ve programa katılan aday katılımcılar sunucuyu ayakta alkışlamakta, program girişindeki müziğe katılarak buldukları yerden danslarla programa katkı sağlamaktadırlar. Her iki program birbirine benzer içerikte başlamaktadır. Programların girişinden hemen sonra program içeriği önceden hazırlanmış jeneriklerle özet olarak gösterilmektedir. Program içerisinde neler olacağı izleyicilerin ilgisini çekebilecek biçimde, sansasyonel başlıklar ve anonslarla sunulmaktadır. Her iki programda da program için hazırlanan jenerik özetleri bazen program girişinden önce gösterilmekte, bazen program girişinden sonra gösterilmektedir. Yine her iki programda da evlilik veya ilişkiler konusunda alanında uzman kişiler bulunmaktadır. Uzmanlar programdaki evlenmek isteyen adaylarla aynı bölgede, ancak en önde ve en köşede oturmaktadırlar. Böylece uzmanların hem

programda herkes tarafından görünebilecek şekilde önde, hem de evlenecek adaylardan ayrı olmasıyla köşede yerleri ve konumları ayrışarak şekillenmektedir⁴⁴.

Çözümlenen her iki programda da program girişi sırasında adaylar isim kartlarıyla birlikte kameralar tarafından fiziksel olarak gösterilmekte, bazı adaylar hakkında yaş, meslek gibi özet bilgiler ekranda yazı olarak belirlenmektedir.

Çözümlenen programlardan “Evleneceksen Gel” isimli program, bir kadın (Seda Sayan) ve bir erkek (Uğur Arslan) sunucu tarafından sunulmaktadır. Ayrıca bu programın yayın hayatına ilk başlangıç tarihi 5 Ocak 2015’tir. Bu bağlamda çözümlenen programın ilk programdan başlaması sebebiyle 5 Ocak tarihli programın içeriği adaylara olan taliplerin daha sınırlı olmasıyla diğer çözümlenen programlardan ayrışmaktadır. Her bir programın süresi reklamlar hariç, net olarak 2 saat 15 dakikadır. Ancak “Evleneceksen Gel” isimli programın 5 Ocak 2015 tarihli yayını reklamlar hariç, net olarak 2 saat 45 dakika sunulmuştur. Çözümlemesi yapılan “Esra Erol’la” isimli program ise bir kadın sunucu (Esra Erol) tarafından sunulmaktadır. Her bir programın süresi reklamlar hariç, net olarak 1 saat 45 dakikadır. Bu sürelerin belirlenmesinde artı ve eksi beş dakika nüans bulunmaktadır.

3.3. İncelenen Evlilik Programlarında ‘Aktörler’

Aktörler bireysel veya grupların üyeleri olarak adları ya da soyadları, işlev, rol veya grup ismiyle, belirli ya da belirsiz olarak gerçekleştirdikleri eylemleri, nitelikleri, konumları ve/ya diğer insanlarla olan ilişkileriyle düşünülmektedirler. Aktörler çeşitli grupları temsil etme özelliğine sahiptirler (Van Dijk, 2015: 60, 71-72).

“Esra Erol’la” isimli evlilik programının ismi program sunucusunun kendi ismini taşıması sebebiyle aktör oluşturulması örneğidir. Esra Erol, televizyon programı ismini taşıması sebebiyle toplum içerisinde ‘evlilik aktörü’ şeklinde bir görünüme sahiptir. Bu çerçevede kendi ismini taşıyan program ile bütünleşen aktör konumunda olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Esra Erol’la isimli program, bünyesinde aile mahkemeleri konusunda uzman olarak tanıtılan avukat Hülya Kuran isimli aktörü barındırmaktadır.

⁴⁴ (Esra Erol’la, Fox Tv: 05.01.2015; 12.01.2015; 19.01.2015; 26.01.2015; 02.02.2015; 09.02.2015 ve Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015; 12.01.2015; 19.01.2015; 26.01.2015; 02.02.2015; 09.02.2015).

Seçilen uzman avukatlık mesleği sebebiyle belirli bir grubu temsil etmekte, bu bağlamda toplumsal alandaki konumu programa katılan diğer katılımcılardan ayrılmaktadır.

“Evleneceksen Gel” isimli program sunucularından Seda Sayan hem film oyuncusu, hem şarkıcı olması, hem de geçmişte başka televizyon programları sunması sebebiyle toplum içerisinde tanınan bir aktör konumundadır. Benzer biçimde diğer sunucu Uğur Arslan da geçmişte sunduğu programlar ve yapmış olduğu şiir albümü gibi birtakım popüler kültür ürünleri üretmesi sebebiyle kitleler tarafından bilinen bir aktör konumunda bulunmaktadır. Yine, “Evleneceksen Gel” programı içerisinde bulunan evlilik ve iletişim uzmanı olarak tanıtılan İnci Yeşilyurt isimli aktör, program içerisindeki diğer aktörlerden farklı olarak, uzman biçiminde yerini almaktadır.

Bununla beraber aktörler anne, baba, eş, çocuk, kadın, erkek, iyi evlat gibi sınıflandırmalarla, toplum tarafından, ideolojik söylem yapıları çerçevesinde belirlenmektedir. Bu bağlamda programa katılan adaylar, izleyiciler, müzik grubu, kamera arkası çalışanları dahil tüm katılımcı ekip, ekranda izleyiciye sunulduğu kadar aktör biçiminde toplumsal konumu çerçevesinde yerini almaktadır.

4. İncelenen Evlilik Programlarında Hâkim Olan Söylemler

4.1. Geleneksel Temalar

Geleneksel temaların oluşturduğu konular genellikle daha önceden tanımlanmıştır. Tartışmalarda ‘basmakalıp yapılar’ olarak kullanılmaktadır. Geleneksel temalar olumlu veya olumsuz olarak kullanılabilir (Van Dijk, 2015: 62).

Program içerisinde bazı basmakalıp söylem yapıları sıklıkla tekrar edilmiştir:

Kismetse, nasipse, hayırlısı, Allah izin verirse, inşallah, helal süt emmiş, nazar değdi, evlenmenin zamanı geldi, annenden babandan izin aldın mı, vicdanlı, ahlâklı, evinde oturur, para hazır, parayı veren, iş görmez kadın, asi olmayan kadın, karşı gelmeyecek kadın, kadın çalışmasın, geleneğimiz, iyi evlat, kız oğlan kız, namuslu-temiz, aşk, ilk görüşte aşk, yuva kurmak, çocuk duygusu, huzurlu-mutlu, karşılıksız sevgi (Esra Erol’la, Fox Tv: 05.01.2015; 12.01.2015; 19.01.2015; 26.01.2015; 02.02.2015; 09.02.2015 ve Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015; 12.01.2015; 19.01.2015; 26.01.2015; 02.02.2015; 09.02.2015).

Kullanılan söylemler, egemen/hâkim değerleri yeniden üreten, önceden tanımlanan geleneksel yapıları oluşturmaktadır. Bu bağlamda hem evlenilecek adaylarda, hem programa izleyici olarak katılan stüdyodakiler tarafından, hem de programı televizyondan izleyen kitlelerce bir ‘kanı birliği’ oluşturulmak istenilmektedir. Böylece basmakalıp söylemler, evlenilecek uygun adayların belirli özelliğe sahip olması gerektiği vurgusunu ideolojik geleneksel söylem olarak karşımıza çıkarmaktadır.

4.2. Evlenmek İçin İstenen Aile Onayı

“Evleneceksen Gel” isimli evlilik programında adaylara ailelerinin haberi olup olmadığı, ailelerinin bilgisi dahilinde gelip gelmedikleri, eş seçimi hususunda kararlarıyla ilgili ailelerinin onayı olup olmadığı konusu birçok kez gündeme getirilmiş, genellikle ebeveynlerden birisi telefona bağlanmış ve aile onayı sıklıkla yeniden üretilmiştir. Ebeveynlerin onaylamadığı bir eş seçimi program sunucuları tarafından da olumlanmamıştır.

Sunucu Uğur Arslan reşit olarak katılan Aysun isimli eş adayına: “Annenden babandan izin aldın mı buraya evlenmeye gelirken” (Sunucu Uğur Arslan Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015) sorusunu sormuş, “evet” (Katılımcı aday Aysun, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015) cevabını almış, diğer sunucu Seda Sayan ise “37 yaşında” (Sunucu Seda Sayan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015) diye tepki göstermiştir. Uğur Arslan ise, diğer sunucunun tepkisine cevap olarak şöyle demiştir:

Olsun canım 40’da olsa çocuk çocuktur demi ...sordun mu ailene, biz özellikle buraya gelen adaylara ailelerinizden izin alıp gelin diyoruz, aldın mı ... kimden izin aldın? (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Programa evlenmek amacıyla gelen, daha önce bir evlilik yapmış, çocuğu olan, 24 yaşındaki Elif isimli kadın adaya programa katıldığını ailesinin bilip bilmediği, onayı olup olmadığı sorulmuş, adayın babası telefonla aranmış ve canlı yayına bağlanmıştır. Adayın babasına kızının evlilik programı aracılığıyla evlenmesine onayı olup olmadığı sorulmuş, onayı olduğu yanıtının ardından nasıl bir eş adayını kızına uygun bulduğu sorulmuştur. Babasının yanıtı şöyle olmuştur:

Namuslu, düzgün, temiz, helal süt emmiş bir insan olsun. (Elif isimli adayın babası Sadık, Evleneceksen Gel, Show Tv: 12.01.2015).

Eş seçiminde genellikle kararı evlenmek isteyen bireyler verse de, ailelerinin kararlarını önemsemekte ve ailelerinin onayını almaktadırlar. Fadime isimli aday, kendisine talip olan adayı beğenmiş, ancak görüşmeyi devam etmek için onay vermeden önce annesinin onayını almak istemiştir:

Özel olarak annemin de onayını almak istiyorum. (Katılımcı aday Fadime, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Ailesinin onayını almayan kişilerin eş seçimleri toplum tarafından genellikle olumsuz karşılanmaktadır. Evren isimli 35 yaşındaki erkek aday, geçmişte hiç evlenmediğini belirtmiş ve daha önce bir evlilik yapmış, aynı zamanda bir çocuğu olan bir kadın adaya talip olmuştur. Erkek aday, ebeveynlerinin daha önce evlilik yapmış ve çocuklu bir kadına talip olmasından haberdar olmadığını belirtmiştir. Stüdyoda bulunan diğer adaylar, ailesinin çocuklu bir kadınla evlenmek istemesinden haberi olmamasından dolayı bu durumu olumsuz karşılamışlardır:

Onun bir çocuğu var, daha önce bir evlilik yapmış, sizin bir çocuğunuz değil, daha önce evlenmemişsiniz bile ...aile sıkıntı yaparsa zaten hiçbir şekilde olmaz. (Katılımcı aday Ece, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Bence ailesi için sıkıntı olur. Ben Aysun hanımın kabul etmeyeceğini düşünüyorum. (Katılımcı aday Mustafa, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Anne babasının, hiç konuşmamış, rızasını almadan, bir tek hatası burada Seda hanım, başka bir hata görmüyorum arkadaşta. (Katılımcı aday Yunus, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Osman isimli erkek aday, talip olduğu aday tarafından sorulan, ailesinin bilgisi olup olmadığı sorusuna şöyle yanıt vermiştir:

Ailem yani istemese ben gelmezdim zaten. Onların da tabi onayını alıp geldim. (Katılımcı aday Osman, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Nehir isimli aday, programda kendisinden 17 yaş büyük Fatih isimli bir adaya talip olmuştur. Nehir isimli adayın annesi Zeliş ise şehir dışından programa gelerek katılmış, kızının evliliğini aradaki yaş farkından dolayı onaylamadığını söylemiştir. Nehir'in annesi Zeliha, kızının kendisine şöyle mesaj gönderdiğini belirtmiştir:

Anneciğim, ben Fatih'ten çok hoşlandım. Kesinlikle Fatih olmazsa başkası olmaz. Kesinlikle benim kararına saygı duyacaksın. Fatih'e beni vermezsün kaçırım (Katılımcı aday Nehir, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Adayın annesi mesaja cevabını sözlü olarak, program içerisinde, herkesin önünde verdiğini belirterek şöyle demiştir:

Şimdide ben cevabını veriyorum mesajın. Ya Fatih, ya ben. Bu kadar. (Katılımcı aday Nehir'in annesi Zeliş, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Adayın annesi evliliğe kesin olarak karşı çıkmıştır. Sunucular ise Nehir isimli adaya karışmadıklarını, annesini ikna etmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Nehir isimli aday, literatürde değinilen ‘özgürleştirici aşk’, ‘otoriteye karşı çıkmak’ biçiminde evlilik yapmak istemiştir. Daha da ileri giderek annesine isyan eder biçiminde “insan sevdiikten sonra yaş farkı önemli mi ya! Ben Fatih’i seviyorum. Bitti!” (Katılımcı aday Nehir, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015) şeklinde haykırmıştır. Annesinin kararı sonucu aday, annesi yerine sevdiği eş adayını tercih etmiştir. Program sunucularından Uğur Arslan ise annesinin onayını istemektedir:

Annenin onayı olmadan doğru olmaz. Nitekim Nehir, yani annem vermezse ben kaçırım maçarım burası köy yeri değil. Öyle bir şey olmaz, hayır yok. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Program sunucusu, geleneksel bağlamda evlilikler için aile onayını yeniden üretmiş ve programda aile onayı olmadan evlilik yapılamayacağını belirtmiştir. Böylece evlilik program formatlarında belirtilen ‘aşk evliliği’ kavramının gerçekliği sorgulanır duruma gelmiştir.

Fatih isimli aday, Aysun isimli adaya nasıl talip olarak geldiğini şöyle anlatmıştır:

İlk olarak annem beğenmişti, bana göstermişti. Ben de bakmışım. Tabi gelmek istemiyordum programa o anda ama annem de bana ısrarlı konuşunca ben de dedim beklesin, Aysun beni bekliyor dedim ... öyle çıktım geldim ben buraya. (Katılımcı aday Fatih, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Yıldıray isimli erkek aday, bir kadın adaya talip olmuştur. Ancak aday, talip olduğu kadın adayı televizyonda görmediğini, annesinin görerek beğendiğini, televizyondan da fotoğrafını çekip kendisine gösterdiğini belirtmiştir (Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015). Bu durum görücü usulü eş seçimi örneğini yansıtmaktadır.

Kızı için bir erkek adaya talip olan, telefonla yayına bağlanan Hatice isimli kişi evlilikle ilgili görüşlerini şöyle belirtmiştir:

Şu önemli, bir kızla bir oğlan evlenmiyor, aileler de evleniyor. (Telefonla programa katılan Hatice, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

4.3. Evlilikte Kadınlardan Beklenen Roller

Geleneksel kültürde ve avcı-toplayıcı toplumda kadının daha çok ev içi işlerle ilgilendiği literatürde saptanmıştır. Evlilik programlarında da, geleneksel kültürde

varolan bu durum gözlemlenmiştir. Programda eş arayan erkek bireylerin bazıları bu durumu şöyle söyleme dökmüşlerdir:

Gelen hanımefendi elektrik, su, fatura sıkıntısı olmaz, evinde oturur, yazlığına gider. Çalışmasın, öyle bir hanımefendi istiyoruz. (Katılımcı aday Şener, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Oh, yani kendi bütçemle kraliçeler gibi yaşatırım diyorsun. (Sunucu Seda Sayan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Esra Erol, günün sorusu olarak kadın adaylara hitaben “Eşiniz işinizden ayrılıp evde çocuk bakmanızı istese nasıl bir tepki verirsiniz?” (Sunucu Esra Erol, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015) sorusunu sormuştur. Erkek adaylara da “eşinizden böyle bir şey ister misiniz diye soruyoruz” (Sunucu Esra Erol, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015) demiştir. Cansu isimli kadın aday “benim hoşuma gider” (Katılımcı aday Cansu, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015) diyerek evde çocuklara bakmak istediğini belirtmiştir. Arzu isimli kadın aday ise soruya şöyle yanıt vermiştir:

Evimde çocuklarımla, ailemle ilgilenmek beni mutlu eder. Eğer koşullar öyle gerektiriyorsa koşullarıma göre davranmayı tercih ederim. (Katılımcı aday Arzu, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015).

Elif isimli kadın aday, eşi isterse çocuklara bakacağını belirtmiştir. Selçuk isimli erkek aday ise eşinin hane içerisinde olması gerektiği, ancak eşi isterse karışmayacağını belirterek şöyle söylemiştir:

Çocuğumun anne şefkatiyle büyümesini isterim. Daha sonra buna baba bilgisi de, sevgisi de dahil olsun isterim ama eşim çalışmak isterse de bunun önüne geçemem. (Katılımcı Aday Selçuk, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015).

Erdi isimli erkek aday ise yine aynı soruya cevap olarak, çocuğu olsa da olmasa da eşinin çalışmasını istemeyeceğini belirtmiştir. Erkekler geleneksel bağlamda kadınların hane içerisinde kalması gerektiğini, hane içerisindeki işleri yapması ve çocuk bakması talebini yeniden üretmekte, kadınlar ise genellikle bu duruma karşı gelmemekte, hatta bazı adaylar memnuniyetle karşılamaktadırlar.

İsmail isimli aday, kadınların hane içi işlerle ilgilenmesi hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştır:

Benim istediğim şu, karı evde olacak çalışmayacak, evde oturması lazım. (Katılımcı aday İsmail, Esra Erol’la, Fox Tv: 19.01.2015).

Yasin isimli aday evlenmek istediğini ve evleneceği kadından beklentilerini şöyle belirtmiştir:

Evlenmek istiyorum çünkü artık evde bana güzel pasta, börek, çörek, istediğim yemekleri yapacak birisi olmasını istiyorum. (Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Mustafa isimli erkek adayın da evlenmek istediği kadından beklentisi ev işleri yapması olmuştur:

Sabah kahvaltısını özledim, akşam yemeğini özledim. Yalnız yaşamaktan bıktığım için evlenmek istiyorum. (Katılımcı aday Mustafa, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Zülfiye isimli kadın aday da, evleneceği erkeğin, diğer erkek adayların beklentisini karşılayacak nitelikte olduğunu dile getirmiştir:

Ona yaptığım yemekleri ona sunmak isterim. Sabah ona kahvaltı hazırlamak isterim. Kapı çalındığında o gelsin, işten akşam, sabah ben göndereyim onu ... güçlü bir insan istiyorum. Benle birlikte güçlü olsun istiyorum. Elimden tutsun hiçbir zaman beni bırakmasın istiyorum ... gerçekten duruşuyla beyefendi, konuşmalarında beni etkileyecek, masaya yumruğunu bastığında da arkasında durabileceğim bir insan istiyorum. (Katılımcı aday Zülfiye, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Cüneyt isimli erkek aday, talip olduğu kadın adaya mesleğinin fırıncılık olduğunu, gece ve gündüz olmak üzere vardiyalı çalıştığını belirtmiştir. Vardiya saatlerinin gece çalıştığında saat on iki ile sabah altı arası, gündüz çalıştığında ise sabah sekiz ile öğleden sonra beş arası olduğunu söylemiştir. Sunucu Seda Sayan ise bu duruma şöyle yorum yapmıştır:

Seni uyutacak gidecek yani evlenirsen, evlenirlerse öyle olacak, uyutacak karısını, işe gidecek, gelecek. O uyanmadan gelecek. Sonra karısı kalkacak, temizlik yapacak, evi temizleyecek. Adamın ayağının altını toplayacak, sonra kalkacaklar kahvaltı edecekler, işte ne güzel hayatınızı çizdim. (Sunucu Seda Sayan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Literatürde, geleneksel kültürde kadınların evlenmesi tarım alanında çalışan işgücünün değişimiyle, sanayi döneminde sadece çalışılan alanın değiştiği, ancak evlilik amacının değişmediği saptanmıştır. Fatih isimli erkek aday, Evleneceksen Gel isimli programa katılarak, babasıyla birlikte kasap dükkânı işlettiğini belirtmiştir. Evlilik sonrası eşinin de kendisiyle dükkânda çalışmasını isteyen aday şöyle söylemiştir:

Nasip olur da burada evlenirsek babayı emekli edeceğiz artık. (Katılımcı Aday Fatih, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Program içerisinde tanışmış, evlenmek üzere beraberliğe karar vermiş Seba ile Hakan isimli çift Esra Erol'la isimli programda sahneye alınmıştır. Bu sırada onlarla ilgili hazırlanan klip ekrana getirilmiştir. Söz konusu klip içeriğinde erkek aday bahçede bulunmakta, kadın aday ise içeriden bahçeye doğru gelerek, erkek aday için çay servis etmektedir. Erkek aday çayı içerken, kadın aday çay tabağını elinde tutmaktadır. Erkek

aday çaydan bir yudum aldıktan sonra çay bardağını kadının tuttuğu çay tabağına koymaktadır. Kadın aday huzurlu ve mutlu görüntü vererek gülümsemektedir. (Esra Erol’la, Fox Tv: 12.01.2015). Söylem olarak gösterime sunulan sahnede, kadının hane içi işlerle meşgul olması ve erkeğin hizmetçisi gibi davranması gerektiği magazinsel olarak yeniden üretilmektedir. Kadın, geleneksel kültürün gerektirdiği gibi kocasına hizmet etmektedir. Kadının mutluluğu hane içi işler yapması ve erkek cinsine hizmet etmesiyle sınırlı olarak temsil edilmektedir.

4.4. Eş Seçiminde Kadınlardan Talep Edilen Kriterler

Kadınlarda aranan en önemli özelliklerden birisi “güzellik” kriteridir. Güzellik kriteri, diğer birçok kriterin önüne geçebilmektedir. Sedat isimli eş arayan erkek aday geçmişte bir kez evlilik yaptığını, ancak çocuğu olmadığını, evlilik yapacağı eş adayının da çocuğunun olmaması şartını belirtmiştir. Fakat kendisine sunucunun yönelttiği “beğenirsen çocuğu kabul eder misin?” (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015) sorusuna şöyle yanıt vermiştir:

Kadın güzelse o sorun aşılabılır, görsellik de önemli benim için. (Katılımcı aday Sedat, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Sunucu Esra Erol, Levent isimli adaya “görsellik takıntın var mı?” (Sunucu Esra Erol, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015) sorusunu yöneltmiş, aday da bu soruya tüm erkekleri genelleyen bir cevap vermiştir:

İllaki bir erkek olarak görselliğe önem veriyorum. (Katılımcı aday Levent, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015).

Erkek adaylar güzellik kriterini sıklıkla yeniden üretmektedir. Evren isimli aday, Aysun isimli aday için talip olmuştur. Aralarında şöyle bir diyalog oluşmuştur:

Neden ben? (Katılımcı Aday Aysun, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Doğalsınız, güzelsiniz. (Katılımcı Aday Evren, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Sunucu Esra Erol, Sezgin isimli katılımcı adaya “evleneceğiniz kişi nasıl olmalı” (Sunucu Esra Erol, Esra Erol’la, Fox Tv: 05.01.2015) sorusunu yöneltmiştir:

Önce çok basit, gözüme hitap etmeli. Gerçekten bu yani. Bazı anlatanlar yani karakter marakter derler ama ... karakter hikaye bence. Şöyle diyorum Esra hanım, ilk göze hitap edecek bir bayan, sonra kalbe, ilerde tanıdığında beraber olduğunda, evlendiğinde, nikâh yaptığında, beraber yaşadığında o insanın karakterini öğrenirsin. Ondan önce öğrenemezsin. (Katılımcı aday Sezgin, Esra Erol’la, Fox Tv: 05.01.2015).

Murat isimli aday aradığı eş adayı özelliklerini şöyle belirlemiştir:

Merhametli olsun, fiziksel yönleri güzel olsun, yakışsın, neşeli bir insan olsun. (Katılımcı aday Murat, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Hâkim kültürde eşler, aynı zamanda birbirleri tarafından sahip olunan bir eşya gibi görülebilmektedir. Programa aday olarak katılan Savaş isimli aday kendisini kabul eden partneriyle ilgili yorumunu şöyle belirtmiştir:

Güzel bir bayana ‘sahip olmak’ üzereyim. (Katılımcı aday Savaş, Esra Erol’la, Fox Tv: 12.01.2015).

Tuğba isimli kadın aday, Koray isimli erkek aday için çiçek getirerek, bir önceki programda yaptıkları tartışmadan dolayı özür dilemiştir. Bunun üzerine Nihat isimli katılımcı aday şöyle yorumda bulunmuştur:

Ben hiç sevilmedim, hep karşılıksız sevdim. Eğer bana bir bayan çiçek hediye etse, ben onu sırtımda Kâbe’ye taşırım. (Katılımcı aday Nihat, Esra Erol’la, Fox Tv: 05.01.2015).

Söyleme göre, kadınların erkekler için çiçek getirmesinin normal olmadığı, anormal, olağanüstü bir durum olduğuna dair vurgu yapılmaktadır.

Kadınlarda aranan bir diğer özellik de belirli bir toplumsal ‘namus’ anlayışıdır. Adnan isimli aday, egemen namus anlayışının sonuçları çerçevesinde kadın cinayeti işleyebileceği imâsını rahat bir biçimde söylemleştirmektedir:

Sonucu çok acı ama sonucu çok acı, bir erkek hanımefendiyi yakalarsa ya katil olursun, ya olursun. (Katılımcı aday Adnan, Esra Erol’la, Fox Tv: 19.01.2015).

Evleneceksen Gel isimli programda Mustafa isimli bir adayla nişanlanmış olan Aktül isimli kadın aday, programa telefonla bağlanarak Mustafa isimli adayın geç saat olduğu için evinde kalmasını teklif ettiğini, evine gittiğini ve daha sonra Mustafa isimli adayın beraber yatma teklifinde bulunduğunu, evlenmek için önceden varisleri ve vücudunda yara olup olmadığını bilmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine sunuculardan Uğur Arslan ve bazı katılımcı adaylar, kadının olması gereken egemen ‘namus’ anlayışı çerçevesinde şöyle yorumda bulunmuştur:

Aktül hanım şimdi biz burada nişanlı çiftleri tabi evlendikleri zaman anneleriyle, babalarıyla gönderiyoruz evlerine ... ama şimdi siz zaten anne, baba hatta dede, anneanne olduğunuz için hani sizin yanınıza verebileceğimiz bir büyük yok çünkü en büyük sizsiniz. Dolayısıyla sizin aslında belki de gitmemeniz gerekirdi ... keşke gitmeseydiniz nişanlanmış olsanız bile. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Bakın Mudanya’dan Bursa 20 dakikalık bir yol. Sizin orda kalmanız bence hiç doğru bir şey değil. Ne olursa olsun, bakın taksi tutsanız gitseniz o kadar ücret yazmaz ... demek siz de istediniz orada kalmak. (Katılımcı aday Alaattin, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

İki bekârın bir evde kalması zaten çok ayıp. Kaç yaşında insan yani. Zaten kadın istemiş ki, adam yanlış anlamıştır. Bence erkek haklı yani ... orada kalması çok sakıncalı yani. (Katılımcı aday Fatoş, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Programda Aktül isimli aday kendisine yapılan durumdan şikâyetçi olmuşken, talip olduğu adayın evinde kalmak zorunda olduğu için diğer adaylar tarafından “ıffetsiz kadın” nitelenmesine maruz kalmıştır.

Doğan isimli aday, talip olduğu Fadime isimli adayla görüşmesinden sonra yine kendisi vazgeçmiştir. Sebep olarak da öncelikle kararsız olduğunu ve Fadime isimli adayın annesinin, kızının memur ve çocuksuz bir eş adayı bulması gerektiğini söylediğini belirtmiş, daha sonra şöyle söylemiştir:

Fadime'nin ailevi sorunları var ... evliliği etkileyecek ... peki söylemek istiyorum ... annesi Zonguldak'ta, kendisi Antalya'da tek başına neden yaşıyor, bunu öğrenebilir miyim? Neden yaşıyorsunuz tek başınıza? Bir bayan, tek başına Antalya'da ne işi var? Tek başına ... bence dul bayansınız sonuçta aileniz yanınızda olması gerekiyor değil mi? Bir erkek tek başına yaşayabilir ... (Katılımcı aday Doğan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Evleneceksen Gel isimli programda uzman olarak bulunan İnci Yeşilyurt isimli katılımcı, bazı erkeklerin kadınlardan belirli bir ‘namus’ anlayışını beklediğini anımsatarak, daha önce üç evlilik yapmış, ancak bu evliliklerinin hepsi evlenildiği günün hemen ardından bitmiş, her evliliğinde sadece bir gün evli kalmış, Cavit isimli, 58 yaşındaki adayın da onayı çerçevesinde şöyle yorumda bulunmuştur:

Geleneklerimizde yer alan gerdek gecesi probleminde ötürü bu evlilikleri ertesi sabah bitiriyor. Yani ‘kız oğlan kız’ geleneğimizden ötürü galiba, çünkü özel diye bahsediyor, bir günde bitiyor. (Uzman İnci Yeşilyurt, Evleneceksen Gel, Show Tv: 12.01.2015).

Sadullah isimli aday istediği eş adayının dekolte ve mini etek giymemesi gerektiğine vurgu yaparak, aradığı eş adayının özelliklerini şöyle belirtmiştir:

Ev kızı olsun, aile bağları kuvvetli bir bayan olsun. Evlenmemiş olsun. (Katılımcı aday Sadullah, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Kadınların giyim kuşamları da program içerisinde vurgulanmıştır. Sunucu Esra Erol, Veli isimli erkek bir adaya eşinin dekolte kıyafetler giyip giymemesine karışıp karışmayacağını sormuştur:

Evet öyle bir farklı takıntım var. Çok abartı olmasa iyi olur. Her şey giyebilir ama her şeyin de bir sınırı vardır. Aşırıya kaçtığı zaman biraz sorun. (Katılımcı aday Veli, Esra Erol'la, Fox Tv: 19.01.2015).

4.5. Eş Seçiminde Erkeklerden Talep Edilen Kriterler

Evlenmeyi düşünen kadın adaylar, erkek adaylardan genellikle belirli bir ekonomik beklentide bulunmaktadır. Gözde isimli kadın aday, kendisine talip olan eş adayını fiziksel anlamda beğenmiş olmasına rağmen, erkek adayın mesleğinin güvenlik görevlisi olması ve kirada oturacak olmasından dolayı görüşmeyi ilerletmeyi kabul etmemiştir:

Evim yok, kabul ederse Gözde hanım kiraya çıkacağım. Zaten dediğiniz gibi güvenlik görevlisi olarak çalışıyorum. (Katılımcı aday Samet, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Peki kendini hazır hissediyor musun evliliğe? Yani mesela kirada oturacağım diyorsun, maaş sence yetecek mi? (Katılımcı aday Gözde, Evleneceksen Gel, Show Tv: 26.01.2015).

Program sunucuları da genellikle erkek adayın ekonomik durumuna vurgu yapmaktadır. Bir aday için talip olarak gelen Aybars isimli erkek adaya, talip olduğu kadın eş adayı tarafından mesleği sorulmuştur. Aday kendi işi olduğunu tarif etmesinin ardından sunuculardan Seda Sayan şöyle söylemiştir:

Maddi durumunuz belli ki iyi, düzgün yani değil mi? (Sunucu Seda Sayan Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Nesrin isimli İran vatandaşı kadın aday, aradığı eş seçimindeki kriteri şöyle belirtmiştir:

Çalışmasa da olur ama çok insanlar yatırım yapıyorlar, oradan para çıkartıyorlar. O zaman çalışmasa da olabilir. (Katılımcı aday Nesrin, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Talip olduğu kadın aday karşısında kendisini tanıtan Nihat isimli erkek aday şöyle söylemiştir:

Ben Kocaeli, Gebze, Darıca ilçesinde oturuyorum. Kendime ait sıfır dairem var. 52 yaşındayım. Emekliyim. 1.200 lira emekli maaşım var ... kredili aldım ben, 10 yıllık kredi çektim. Emekli maaşımın 800'ünü ben eve bağladım, 400 lira artıyor ama 400 lira parayla asla geçinilmez yani. Ben şimdi ek iş yapıyorum Seda hanım, yani 3 bin yani yazın oluyor 5 bine bile çıkıyor yani iyi kazancım Allah'a şükür olsun ... bir şekilde kazancımı sağlıyorum. Doğalgazlı evim, dayalı-döşeli. (Katılımcı aday Nihat, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Program sırasında bazı adaylar kameralara gösterilerek, haklarında bilgi yazısı sunulmaktadır. Bu bilgiler erkek adayların meslek ve varsa mal varlıklarını da içermektedir. Yalçın isimli aday için şöyle bir bilgi yazısı sunulmuştur:

YALÇIN BEY: 75 YAŞINDA, 1 EVLİLİK YAPTI, 3 ÇOCUĞU VAR, ALMANYA'DAN EMEKLİ, 2 DAİRESİ VE 1 YAZLIĞI VAR. (Ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Yaşar isimli aday, evlilik düşünen kadınların günümüzde erkeklerden isteğini eleştirerek, kendince şöyle belirtmiştir:

10 tane burma bilezik, 10 tane normal bilezik, evin var mı, uçağın var mı, katın var mı, yatın var mı? (Katılımcı aday Yaşar, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Gülşen isimli kadın aday mehir⁴⁵ konusunu ortaya çıkarmış ve kadınların erkeklerden mal isteme hakları olduğunu söylemiştir. Televizyonda din görevlisinin bu konuya değindiğini açıklayarak, evlenecek kadının eğer evleneceği kocası zengin ise ev, araba istenebileceğini söylemiş ve kadının da erkeğe hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir:

Bir kadın sizden beş bilezik istiyorsa o size hizmet edecek, bakacak, bir kadın her işini yapabilir ama erkek yapamaz. Hanımın ihtiyacı yok ki evlenmeye, o kendisine hizmet edebilir zaten ama size hizmet edecek bayandır. Onu da istemek hakkıdır. (Katılımcı aday Gülşen, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Hanife isimli kadın aday, erkek eş adayında başlıca şu özellikleri aramaktadır:

İşi güzel olsun, evi olsun. (Katılımcı aday Hanife, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Seval isimli aday, aradığı eş adayı özelliklerini şöyle belirtmiştir:

Maddi durumu kendini geçindirebilen, evine bakabilen kişi. (Katılımcı aday Seval, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Bazı kadın adaylar ise erkeklerden belirli egemen davranış modelleri talep etmektedir. Nehir isimli aday kendisinin aradığı eş adayı özelliklerini şöyle belirlemiştir:

Ben babamı kaybettiğim için bana baba olacak, ağabey olacak, beni sahiplenecek, yani öyle bir eş adayı arıyorum. (Katılımcı aday Nehir, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Programa katılan Nesrin isimli aday, eş olarak aradığı kişinin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

Erkek dediğin dans etmez, dansı asla bir erkeğe yakıştırmıyorum, kendini bilen ağır başlı biri olmalı, erkek adam çok fazla konuşmaz. (Katılımcı aday Nesrin, Esra Erol'la, Fox Tv: 05.01.2015).

Esra Erol Evlilikte otoritenin kim olması gerektiğini Dürdane isimli adaya sormuştur.

Aday soruya şu yanıtı vermiştir:

Ben istemim ki eşim beni yönlendirsin. Evin direği erkektir bana göre. Ben nikâhlı kocamın sözünden çıkmayan biriyim aslında ... her 10 dakikada bir arar söylerim veya kendisi arar söyler bana, bu hoşuma gider. Kocamın bana ilgili olması, sürekli ne yapıyorsun, neredesin, mesela akşam eve gelirim

⁴⁵ Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal (Mehmet Âkif Aydın, yıl: 2003, cilt: 28, sayfa: 389-391: <http://www.islamansiklopedisi.info>, erişim tarihi: 01.11.2017).

derim ki; canım bak bir iğne aldım, bir çorap aldım, bir toka aldım, söylerim ama karşı taraftaki erkeğe bağlı bence, evin direği erkektir. (Katılımcı aday Dürdane, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Selin isimli kadın aday, evlilik ilişkisinde otoritenin kim olması gerekliliği hakkındaki soruya şöyle yanıt vermiştir:

Benim ailemde babam hep en son sözü söyleyen erkek olmuştur ... Bana göre kendi evliliğimde bir adım önde olmalı erkek. (Katılımcı aday Selin, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Selçuk isimli erkek aday ise, erkeğin otorite sahibi olup olmaması hakkındaki soruyu şöyle yanıtlamıştır:

Ben evin içinde kadın, dışarıda erkek diyorum. Çünkü erkek daha koruyucu, dışarıda kadını daha rahat koruyabilir. Evin içinde de erkek evi dağıtabilir. (Katılımcı aday Selçuk, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Otorite hakkındaki benzer soruya Adnan isimli erkek aday şöyle yanıt vermiştir:

Erkek her zaman evde baskındır ... Evin reisi erkektir. Benim bildiğim budur. Bir kadın bir yere giderken kocasından izin almadan bir yere gidemez. Ben bunu bilirim ... Bizim zamanımızda biz babamızdan korktuğumuz için 'hazır ol'a geçerdik. Annem 'hazır ol'a geçirdi. Şimdiki gençler değişti, şimdiki nesil değişti. (Katılımcı aday Adnan, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Büşra isimli kadın aday, erkeğin kadına söz geçirmesi gerektiği bağlamında şöyle söylemiştir:

Bir erkek baştan aşağı romantik olamaz. Bir kadına söz geçirebilmesi gerekir. Bu söz geçirebilmede de birazcık odunluk yapabiliyor. (Katılımcı aday Büşra, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Zuhal isimli kadın aday, aradığı erkek adayın özelliklerini açıklarken şöyle belirtmiştir:

Masaya yumruğunu vuracak bir adam seviyorum ben. Benden bir adım önde olacak her zaman ama arada da bana kadın olduğumu da hissettirmeli tabi. (Katılımcı aday Zuhal, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Sunuculardan Seda Sayan erkeğin fiziksel görüntüsünün önemli olmadığını, bunun yerine erkeğin farklı yönlerinin olması gerektiğini belirterek şöyle açıklama yapmıştır:

Taşımak boyla alakalı bir şey değildir. Yani öyle biri gelir ki, her türlü taşır seni değil mi, boy değil, huy olarak, duruş, adamlık. (Sunucu Seda Sayan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

4.6. Evlilik Birliğinden Beklentiler

Programa katılan adaylara evlilikle ilgili beklentileri sorulduğunda genellikle evlilikten aşk, huzur, mutluluk gibi beklentilerin yanı sıra, toplum gözünde meşru olarak sahip olabilecekleri birtakım beklentiler içerisinde olduklarını söylemleştirmektedirler.

Serhat isimli aday evliliğin kendisi için anlamını şöyle tanımlamaktadır:

Evlilik benim için yuva kurmak huzurlu, mutlu, düzen olması, çocuk olmasıdır. Çocuk duygusunu yaşamak istiyorum. (Katılımcı aday Serhat, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Cansu isimli aday, kendisine talip olarak gelen Mehmet isimli adaya “Evlilikte beklentiniz neler?” (katılımcı Aday Cansu, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015) sorusunu sormuştur. Mehmet isimli aday şöyle yanıtlamıştır:

Evlilikte beklentim sağlıklı, huzurlu, mutlu bir yuvam olmasını istiyorum. (Katılımcı Aday Mehmet, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Adaylardan bazıları evliliği çocuk dünyaya getirmek için istemektedir. Kerem isimli erkek aday şöyle söylemiştir:

Evlenmek istiyorum çünkü birincisi zaten Allah'ın emridir. İkincisi bu dünyadan gittiğiniz zaman arkanızda bırakacağınız güzel şeyler olması gerekiyor. Bunlardan en büyük şeylerden biri de evlattır. Evlenmezseniz evladınız olmaz. (Katılımcı aday Kerem, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Zuhal isimli kadın aday ise benzer biçimde evlenmek isteğini şöyle açıklamıştır:

Çünkü çocuk yapmak çok istiyorum. Anne olmak istiyorum ve başımı omuzuna koyabileceğim, kendimi güvende hissedebileceğim bir adam istiyorum. (Katılımcı aday Zuhal, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Umut isimli erkek aday evliliği çocuk isteği ile birlikte belirtmiş ve evliliğin kendisini mutlu edeceğini düşünerek şöyle belirtmiştir:

Mutlu olmak istiyorum, baba olmak istiyorum. (Katılımcı aday Umut, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Evlilikten beklentisini söyleyen Hanife isimli aday şöyle söylemiştir:

Kendi ailem gibi aile kurmak ve çoluk çocuk yani. (Katılımcı aday Hanife, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Dinçer isimli katılımcı erkek aday, talip olduğu adayın kendisine “aile denince aklınıza ne gelir” sorusunu şöyle yanıtlamıştır:

Eş, çocuk, birlikte zaman geçirmek, yani onlara tamamen gününü ayırmak. (Katılımcı aday Dinçer, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Halil isimli aday, evlilikle ilgili beklentilerini anlatırken sunucu Esra Erol ile şöyle bir diyalog kurmuştur:

Hiç evlenmedim. Hayattan beklentilerim eşimi, karımı, çocuklarımı mutlu bir aile kurmak. Buraya geliş nedenim mutluluk yani. (Katılımcı aday Halil, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Aşık oldunuz mu peki? (Sunucu Esra Erol, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Aşık oldum ... Aşkım ne olduğunu biliyorum. Melek'ten hoşlandığım için, aşık da olabileceğime inandığım için ikinci bir şansını Melek hanımda yaşamak istiyorum. (Katılımcı aday Halil, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

İlk evliliğinin huzursuz ve mutsuz geçtiğini belirten Eyüp isimli aday ile sunucu Esra Erol arasında şöyle bir diyaloga girmiştir:

İkinci evlilikte ne bekliyorsun, ne istiyorsun? (Sunucu Esra Erol, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Huzur, huzur bekliyorum ... yani şöyle söyleyim size, hayatımın tamamını anlatır bence huzur ... Cansu hanıma talip olmak istedim. O huzuru onda bulabileceğimi düşündüm kendimce. Tabi kendisi de izin verirse buna. (Katılımcı aday Eyüp, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Programlarda bazı adaylar, evlilikte aranan mutluluğun geleneksel geniş aile modelinde olmadığını, mutluluğun bireysel çerçevede, çekirdek aile modeliyle olacağını düşünmektedir:

Evlilik olursa aileyle aynı evde mi yaşayacaksınız? (Sunucu Seda Sayan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Aynı evde olmaz yani, neden olmaz, iki aile birarada olmaz. Mutluluk açısından olmaz yani, herkesin kendine ait bir hayatı olması lazım. (Katılımcı aday Erdem, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Uğur Arslan isimli sunucu da adayın söylemini “doğru” olarak onaylamıştır (Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

Neşe isimli aday ise evlilikten ‘aşk’ olgusunu çelişkili biçimde beklemektedir:

Aşka inanmıyorum ama beni aşka inandıracak birini arıyorum. (Katılımcı aday Neşe, Esra Erol'la, Fox Tv: 05.01.2015).

Seba isimli kadın aday, aşk ve evlilik ilişkilerinin ilahi bir güç tarafından belirlendiğini düşünerek, talip olduğu ve kabul gördüğü erkek adayla ilişkilerini şöyle söylemleştirmiştir:

İnanıyorum, Rabbimden istiyorum ki, o kadar güzel bize aşk yaşatsın ki, o kadar güzel evliliğimiz olsun ki herkese örnek olalım. (Katılımcı aday Seba, Esra Erol'la, Fox Tv: 05.01.2015).

Ecenur isimli aday, evliliği ‘karşı cinsin sahipliği’ olarak gördüğünü belirtmiş ve kıskançlığı konusunda gelen eleştirilere cevap olarak şöyle açıklama yapmıştır:

Evlene kadar benim kıskançlığım. Benim olana kadar ... çünkü benim olduktan sonra olmaz yani. (Katılımcı aday Ecenur, Esra Erol'la, Fox Tv: 19.01.2015).

Esra Erol'la isimli evlilik programı içerisinde katılımcı adaylar romantizm konusunu tartışmışlardır. Bazı adayların romantizm konusunda görüşleri şöyledir:

Romantik olmak duruşuyla, konuşmasıyla, davranış şekliyle, verdiği hediyelerle olsun bir şekilde romantikliğin boyutları bunlardır diye düşünüyorum ben yani. En ufak bir çiçek bile romantik yapabilir. (Katılımcı aday Sadullah, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Karşısındaki bayana ilgi göstermek, karşısındaki bayanın çok sevdiği bir müziği o an ona dinletmek veya eve giderken bir çiçek götürmek veya ona çok böyle tatlı bir sürpriz, bir hediye almak. (Katılımcı aday Uğur, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Bir akşam yemeğinde, sadece dışarıda değil de, evde de olabilir bir şeydir. Bir masa üzerinde yemek yerken küçük iki tane mum olsa bile bu romantik olur. (Katılımcı aday Sertan, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Romantizm her zaman olan bir şey değildir. Arada sırada güzel sürprizler yapıp onu şaşırtmaktır. (Katılımcı aday Yasin, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Karşındaki kişi erkek ya da kadın; nikâh gününü, doğum gününü unutmamak, onu her zaman hafızada saklamak, onu kutlamak, böyle romantik olabilirsiniz. (Katılımcı aday Atusa, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Bence romantik olmak sıra dışı olmak, bir yemeği yerken en azından bir çiçekle, bir mumla güzelleştirmek, bir gezintiyi en azından bir seyir tepesinden orayı seyretmek ve yanındakine bir şiir okumak, güzel bir şarkı dinlemek veya ona iltifat etmek. (Katılımcı aday Mustafa, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

Bana göre romantizm çiçekle başlar. Çiçek olmazsa hapyı yuttu demektir ... romantizm kandırana kadardır, evlendikten sonra biter. (Katılımcı aday Dürdane, Esra Erol'la, Fox Tv: 09.02.2015).

4.7. Program İçerisinde Adayların Dine Referansları

“*Evleneceksen Gel*” isimli evlilik programlarında sıklıkla dile getirilen evlenilecek eş adaylarında aranan özellikler içerisinde “Allah korkusu” olmasıdır. Bazı adaylar bu sözcükleri dile getirmese dahi, sunucular sıklıkla hatırlatmakta ve program içerisinde Allah korkusuna vurgu yapılmaktadır.

Örneğin, *Evleneceksen Gel* isimli evlilik programında duyuru amaçlı gösterilen bir alt yazı içeriğinde “Ailesi ateistken Müslüman olan Hayrunnisa mutluluğu Recep’le yakalayabildi mi? Az sonra” (Ekran yazısı, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015) bilgileri verilmiş, yazının hemen üzerinde küçük resim olarak Hayrunnisa isimli adayın başı örtülü fotoğrafı gösterilmiştir.

Ayrıca, Hayrunnisa isimli aday, kendisine talip olarak gelen Aybars isimli adayla görüşürken benzer biçimde alt yazı yazılmıştır:

ATEİST AİLESİ TARAFINDAN MÜSLÜMAN OLDUĞU İÇİN REDDEDİLEN HAYRUNNISA’NIN TALİBİ AYBARS STÜDYODA. (Dış seslendirme ve ekran yazısı, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Konu ile ilgili olmasa da muhafazakâr bir söylem oluşturmak için kişinin ailesinin ateist olup, kendisinin de Müslümanlığı seçtiği bilgisine yer verilmekte, bu bilgi sıklıkla, her reklam arasında gösterilerek yeniden üretilmektedir.

Evleneceksen Gel isimli evlendirme programına katılan Hayrunnisa isimli aday, eş adayı ile birlikte sahneye çıktığında sunucular Seda Sayan ve Uğur Arslan katılımcı aday hakkında şu bilgileri vermişlerdir:

Bütün ailesi ateist olduğu için Hayrunnisa bayağı bir savaş veriyor. Hem aileye karşı, hem komşulara, hem etrafa karşı ama bizim dinimizi benimsiyor, seviyor ve burada yaşıyor. Müslümanlığı seçiyor. Ayrıca benim çok hoşuma giden bir şey, çoğu müslümanın yapamadığını yapıyor, Kuran-ı Kerim'in hem Arapçasını, hem de Romencesini hatim etmiş bir hanımefendidir Hayrunnisa. (Sunucu Seda Sayan, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Benim Hayrunnisa'nın en çok sevdiğimi söylediği cümle şu oldu; "İslamiyeti kabul ettiğim an hayatımda zorluklar başladı, o da imtihandı" dedi. İşte böyle bakabiliyor. Böyle bakabilmek önemli. "İmtihanım o gün başladı benim" diyor ve "hâlâ zorluk çekiyorum" diyor. İnşallah yapacağın evlilikle bu dünyanda cennete döner. (Sunucu Uğur Arslan, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Selin isimli kadın aday, evlilik niyetini ilahi bir duruma dayandırmıştır:

Evlenmek istiyorum, çünkü ben her anımda iyisiyle kötüsüyle Allah'a şükreden bir insanımdır. O hayatımda olduğu için onunla her sabah, her güneşe uyandığım için Allah'a şükretmek istiyorum. (Katılımcı aday Selin, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Hakan isimli aday kendisinin evlenmek istediği kadından isteklerini şöyle sıralamıştır:

Sevgi ve saygı, itaat ve sadakat, atalarına saygı, Allah'dan korksun. (Katılımcı aday Hakan, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Yunus Emre isimli katılımcı aday Cuma günleri namaz kılmanın iyi bir eş izlenimi vereceğini düşünerek şöyle söylemiştir:

Ben son iki haftada bayağı değiştim. Şimdi Cuma'ya da gidiyorum artık. (Katılımcı aday Yunus Emre, Esra Erol'la, Fox Tv: 12.01.2015).

Sunucu Uğur Arslan, orta yaş üzeri bir çiftin Cuma günü program sırasında nişanlanmaları sonrası, çıkışta aynı şehirde olduklarından dolayı beraber gitmeleri ve ev içerisinde kadın adayın, erkek aday tarafından taciz edilmesi olayı üzerine, dini çerçevede nikâhsız birliktelikleri tasvip etmediğini belirterek şu yorumlarda bulunmuştur:

Arkadaşlar sırası gelmişken tekrar uyaralım. Nişanlı bile olsanız, ertesi gün düğününüz bile olacaksa lütfen evleneceğiniz kişinin yanında, evinde kalmayın lütfen, bu yanlış bir şey. (Sunucu Uğur Arslan, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Arkadaşlar burada biz evlenip nikâh kıyıcaya kadar, ha dışarıdaki farklı insanlar, aileler buna izin veriyor olabilir ama biz vermiyoruz. Biz bu konuda muhafazakârız. Evleninceye kadar aynı çatı altında kalmalarına izin vermiyoruz insanların. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

4.8. İkinci Evlilikle İlgili Görüşler

Kendisi hakkında bilgi veren Ece isimli kadın bir aday ilk evliliğinden sonra 6 yıldır evlenmediğini belirtmiştir. Sunucu Uğur Arslan, 6 yıllık bekârlık süresinin yeterli olduğunu, bu süreçten sonra evlenilmesi gerektiği varsayımında bulunmaktadır:

Zamanı gelmiş artık. Evlenmenin vakti gelmiş. Evlendirip gönderelim inşallah. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Programa aday olarak katılan 56 yaşındaki Murat isimli katılımcı daha önce bir evlilik yaptığını, iki çocuğu olduğunu ve 28 yıldır bekâr olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine sunuculardan Seda Sayan ve Uğur Arslan şaşkınlık ifadesiyle, neden 28 yıldır bekâr olduğunu sormuşlardır. Sunuculardan Uğur Arslan durumu alaya alarak şöyle ifade etmiştir:

Yani 28 yıl az değil, 30 yıl neredeyse, sen evde şimdi hanımı görsen evlensen, ertesi sabah hanımı karşında görünce korkabilirsin. 30 yıldır yalnız yaşıyorsun. Evde birini görünce kapının arkasına çıktığında çılglık falan atar insan. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

50 yaşında, daha önce hiç evlenmediğini, son iki yıla kadar evlilik düşünmediğini belirten Ayşe isimli aday, sunucular tarafından olağanüstü bir durum olarak karşılanmış ve Uğur Arslan alaylı bir biçimde şöyle belirtmiştir:

Biraz daha düşünmesen zaten artık öbür tarafta düşüneceğiz yani. Bu yaşa kadar niye düşünmedin ablacığım, artık düşün yani biran önce düşün. (Sunucu Uğur Arslan, Evleneceksen Gel, Show Tv: 05.01.2015).

Selin isimli aday, evliliğe karar veren kişilerin flört aşamasını toplumun gözü önünde yaptıklarında meşru görüldüğü, ancak gizli yürütülen ilişkilerin meşru olmadığı izlenimi vererek şöyle söylemiştir:

Ben senden bir şans istiyorsam ve seni seviyorum dediysem herkesin gözü önünde dedim. Senin gibi burada talibime herkesin gözü önünde “hayır” diyerek, Hakan abinin evinde sarmaş dolaş fotoğraflar çekilmedim. (Katılımcı aday Selin, Esra Erol’la, Fox Tv: 26.01.2015).

Sevda isimli, bir çocuğu olan ve ikinci evliliğini yapmak isteyen kadın aday, neden evlenmek istediği ile ilgili soruya şöyle yanıt vermiştir:

Bir yuva istiyorum. Kendimden önce çocuğuma bir yuva istiyorum ... kalabalık aileyiz biz, kardeş falan bayağı bir kalabalığız ama ben artık geri çekilmek istiyorum. Çocuğumla tek vakit geçirmek istiyorum. (Katılımcı Aday Seda, Esra Erol'la, Fox Tv: 02.02.2015).

Adayın söylemi, kuramsal çerçevede belirtilen, toplumda geniş ailenin giderek çekirdek aileye dönüşme eğilimini doğrulamaktadır. Ayrıca adayın çocuğuna vermek istediği bireysel sevgi, literatürde belirlenen Batılı modern burjuva ailesi tarafından üretilen biçimi yeniden üretmektedir.

Bahar isimli aday, ikinci evliliğini yapmak için programa gelmiş olan başka bir erkek aday hakkında yorum yaparken, geleneksel aileye vurgu yaparak şöyle örnek vermiştir:

Ben hayatımda üç şeye çok önem vermişimdir ... ailem, kızım ve ben. İşte kadınlarımız her zaman bunu düşünen insanlar. Size kolay geliyor. Nasıl olsa kadın eve bakacak, ben ona para getireceğim, ama biz her yönden düşünüyoruz. Acaba aileye uyumlu olabileceğiz mi? Acaba çocuğumuz o aileye uyumlu olabilecek mi? Acaba benim ailem onunla ne kadar iyi bir iletişime geçecek? (Katılımcı aday Bahar, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

İkinci evliliğini yapmak isteyen Yaşar isimli aday, aradığı kadın özelliklerinin gelenekten olması gerektiğini belirterek şöyle söylemiştir:

Ayağı çamurlu, topraklı yoldan gelmiş, efendim doğalgazı olmamış ama şimdi olmuş, onları görecektir, bizim adet, gelenek-göreneklerimize uyacak bir kadın arıyorum. (Katılımcı aday Yaşar, Evleneceksen Gel, Show Tv: 19.01.2015).

4.9. Magazinsel Temalar

Program içeriğinde magazinleştirme sansasyonel biçimde verilmektedir. Programlarda sıklıkla gösterilen jenerikler, büyük boyutta yazılar ve seslendirmeye desteklenmekte, aynı zamanda ses efektleriyle seyircinin ilgisi çekilmektedir:

ART ARTDA 'HAYIR' CEVABI ALDI HER SEFERİNDE YIKILDI! Tüm umutların tükendiği anda gelen telefona çocuklar gibi sevindi... Hayat hikayesiyle herkesi derinden etkileyen Mustafa'ya bu kez Neriman talip oldu. MUSTAFA'NIN GİZEMLİ TALİBİ NERİMAN KENDİSİYLE İLGİLİ HANGİ GERÇEĞİ AÇIKLADI? AZ SONRA⁴⁶ (Jenerik, Evleneceksen Gel, Show Tv: 12.01.2015).

“Esra Erol”la isimli evlilik programında katılımcı adaylarla ilgili muhtelif zamanlarda programı izleyenler tarafından çekilip gönderilen fotoğraf ve/veya videolar

⁴⁶Büyük yazı karakterleriyle yazılan bölüm ekranda izleyiciye büyük yazı karakteriyle gösterilmiştir. Küçük yazı karakterleri seslendirmedir. Ayrıca cam kırılması gibi ses efektleriyle izleyicinin ilgisini çekme yoluna gidilmiştir.

yayınlanmaktadır. 26 Ocak 2015 tarihindeki programda, Selçuk isimli aday hakkında izleyici olduğunu iddia eden biri tarafından gönderildiği söylenen fotoğraflar yayınlanmıştır. Programdan 2 gün önce İstanbul ili, Zeytinburnu ilçesinde bir kafeteryadan çekildiği söylenen video ve fotoğrafa göre; bir kadın ve erkek yan yana bulunmaktadır. Kişilerin yüzü buzlanmıştır. Ancak adaylardan Selçuk isimli kişi olduğu söylenmektedir. Selçuk isimli aday da fotoğrafları kabul ederek, kendisi olduğunu açıklamıştır. Ancak fotoğrafların geçmişe ait olduğunu belirtmekte, kendisinin hafta sonu Bursa'da olduğunu iddia etmektedir. Aday, kendisinin Bursa'da olduğuna dair fotoğrafları olduğunu söylemiştir. Yanındaki kişinin eski kız arkadaşı olduğunu söyleyerek, programa çıktığı için bu fotoğrafların servis edildiğini açıklamıştır. Sunucu da buna karşı adaylara uyarıda bulunmuştur:

Arkadaşlar alışveriş merkezlerinde falan dolaşırken dikkat edin, çünkü o kadar çok seyirci var ki, onlarda dolayısıyla direk buraya fotoğraflarınızı gönderiyorlar, videolar çekiyorlar ... orada biriyle görüşüyor diyor, çekiyor ...sizi biriyle gördüğü zaman hah diyor, tamam ben bunu yakaladım, pazartesi günü izlersin diyor. (Sunucu Esra Erol, Esra Erol'la, Fox Tv: 26.01.2015).

Programda sunulan bu durum kişilerin özel hayatına müdahale olarak algılanmamış, aksine adayların karşı cinsten başka kişilerle görüşmesi olumsuz bir durum olarak belirtilmiştir. Programda yaşanan olay, literatürde belirlenen, geleneksel kültürde cemaatin denetim mekanizması görevi görmesine benzemektedir. Araya medya girdiğinde bu denetim daha geniş bir topluluk tarafından yapılmaktadır. Kişilerin gizli yaşadığı ilişkiler toplum tarafından olumsuz yorumlanmaktadır. Bu sebeple görüntüler alınmakta ve televizyonda magazinleştirilerek sunulmaktadır.

"*Esra Erol'la*" isimli programın 19 Ocak 2015 tarihli 1 saat 50 dakikalık bölümünün son 45 dakikasında, yıllar önce ailesi tarafından terk edilmiş, biyolojik anne babası dışında, çocuğu olmayan başka bir çift tarafından evlat edinme yoluyla büyütülmüş, program yapımcıları tarafından biyolojik ailesine ulaşarak, programda biyolojik ailesiyle görüştürülen Fatih isimli adaya yer verilmiştir. Programın bu bölümünde diğer adayların, izleyicilerin, katılımcıların ve program sunucusu Esra Erol'un ağlama görüntüleri sıklıkla gösterilmiştir. Programın bu bölümü müziklerle birlikte kurgulanarak, izleyicinin duygularının hedeflendiği, aile değerlerinin magazinleştirilerek yeniden üretildiği bir bölüm olarak sunulmuştur. Ayrıca evlenecek

çiftlere biyolojik çocukları olmasa da, evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olmanın önemi kurgu yoluyla vurgulanmıştır (Esra Erol'la, Fox Tv: 19.01.2015).

“*Esra Erol'la*” isimli programda, seçilen bazı kadın ve erkek adaylara güzellik uzmanlarınca saç ve cilt “bakımı” yapılmaktadır. Bakım yapılan adayın, bakım öncesi ve sonrası fotoğrafları gösterilmekte ve sahneye çıkarılarak sunulmaktadır. Programda fiziksel görünümün önemi magazinleştirilerek, farklı biçimlerde kitlelere ulaştırılmaktadır. (Esra Erol'la, Fox Tv: 05.01.2015).

Magazinsel içerikler genellikle dış seslendirme ve alt yazı biçiminde, sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bu çerçevede “*Evleneceksen Gel*” isimli programda Mustafa isimli bir aday kitleler için tüketim nesnesi haline getirilmiş, aday hakkında sıklıkla magazinsel içerik üretilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

DUYDUKLARINIZA İNANAMAYACAKSINIZ! MUSTAFA ANNA'YA ÖYLE BİR İTİRAFTA BULUNDU Kİ YER YERİNDEN OYNAYACAK! (Dış seslendirme ve ekran yazısı, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Anna Mustafa'nın bakın neyinden etkilenmiş. (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Anna'nın kıskançlığı Mustafa'yı korkuttu mu? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Aradaki yaş farkı engel mi olacak? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Geçtiğimiz haftalarda hayat hikayesinden etkilendiği için canlı yayına bağlanan Caner bey Mustafa'ya evini vermişti. Anan'nın bu durumdan haberi var mıydı? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Anna ardında bir sır bırakarak mı Türkiye'ye geldi?” (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

İşte Mustafa'yı şok eden olay. (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa'dan Anna'ya iltifat yağmuru. (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Almanya'da yaşayan Zeynep'e Mustafa'dan jet yanıt. (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Anna her şeye razı mı? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa'nın annesi hayır derse? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa neden kafa karıştırdı? (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa'nın kimseye anlatmadığı sırrı. (Dış seslendirme, *Evleneceksen Gel*, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa annesinden Anna için onay alabildi mi, yoksa Anna Mustafa'ya talip olmaktan vaz mı geçti? Söz şimdi canlı yayında bulunan Mustafa ve Anna'da. (Dış seslendirme, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

MUSTAFA: HİÇ KIZ ARKADAŞIM OLMADI. (Dış seslendirme ve ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 02.02.2015).

Mustafa isimli aday program içerisinde sık sık eğlence aracı olarak sunulmuştur. Aday, stüdyoda bulunan birçok adaya talip olmasıyla hem sunucular tarafından hem de stüdyodaki izler kitle tarafından magazin malzemesi olarak kullanılmıştır. Öyle ki, aday programlarda sık sık yaptığı dans ile tanınmış, *Youtube* isimli web sitesinde “Apaçi dansçısı” olarak ünlenmiştir.

Evleneceksen Gel isimli programın 9 Şubat 2015 tarihli yayınında sıklıkla gösterilen jeneriklerden birisi bir kadın adayın konuşması, yazı ve dış seslendirmeye birlikte arka arkaya şöyle sunulmuştur:

ACI DOLU BİR GEÇMİŞ (Dış seslendirme ve ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Babaanneme diyorlar ki, sen onu bırak yanımıza sen gel diyorlar. Ben de onun için sığınma evine başvurdum. (Katılımcı aday Halime, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

YAPAYALNIZ BİR HAYAT (Dış seslendirme ve ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Normal köyde yaşıyoruz. (Katılımcı aday Halime, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Hayat hikayesiyle herkesi derinden etkileyen Halime, ARADIĞI SICAK YUVAYA KAVUŞABİLECEK Mİ? (Dış seslendirme ve ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Ben atamam onları, onların anası ölmüş, Allah bize emanet bırakmış onları (Katılımcı aday Halime'nin babaannesi Nazmiye, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

AZ SONRA (Dış seslendirme ve ekran yazısı, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

5. Bulguların Değerlendirilmesi

Fox TV ve *Show TV* isimli televizyon kanallarında yayınlanan, “*Esra Erol'la*” ve “*Evleneceksen Gel*” isimli evlilik programları içerisinde amaçlı örneklem olarak seçilen 2015 yılı 5 Ocak, 12 Ocak, 19 Ocak, 26 Ocak, 2 Şubat, 9 Şubat tarihlerinde yayınlanan, her bir programdan eşit temsil ile, toplam on iki adet evlilik programının metinleri analiz edilmiştir. Programlarda hâkim evlilik değerlerinin geleneksel geniş aile, muhafazakârlık, görücü usulü, modern çekirdek aile, özgür eş seçimi biçiminde sıklıkla yeniden üretildiği belirlenmiştir. İncelenen metinlerde eş adaylarının belirli

ideolojik ve kültürel çerçevede dolaylanmasının yanı sıra, seçilecek eş adaylarının da benzer yapıda olması gerekliliğinin yinlendiği görülmüştür.

Programlar içerisinde eş seçimlerini öncelikle kadınlar açısından ekonomik kriterler, erkekler açısından ise ‘güzellik’ ve toplumsal ‘namus’ anlayışı kriterleri belirlemiştir. Buna ek olarak, programlarda eş seçimleri genellikle ailelerin onayı veya ailelerin seçimi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda üretilen evlilik programlarının geleneksel kültürden tam olarak bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu durumun programlar formatında belirlenen ‘aşk’ olgusuyla çelişki doğurduğu düşünülmektedir.

Çözömlenen programlarda kadınların hane içerisinde çalışmayı tercih ettiği, annelik, çocuk bakımı gibi işleri yüzyıllardır olduğu gibi hane içerisinde çalışarak sürdürmeyi istedikleri görülmüştür. Ayrıca, literatürde saptandığı gibi, sanayi devrimiyle birlikte kadınların işgücüne katılımı bağlamında, kadınların da kocalarının denetiminde işgücüne katılımı, kadınların ev içi işlerine ek iş olarak yüklenmiştir. Bu çerçevede modern evlilik anlayışı, farklı formlarda yeniden üretilmiştir.

Programlarda kadınlardan belirli ‘fiziksel güzellik’ ve ‘namus’ anlayışı beklendiği görülmüştür. Bazı erkek adaylar, önceden belirledikleri kriterlerden ‘güzellik’ kriterine karşı feragat etmekte ve bunu açıkça beyan etmektedir. Ayrıca, güzelliğın kadınların seçilmesinde ayrı bir kriter haline getirildiği gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle erkekler tarafından ‘yanıma yakışacak kadın’ söylemiyle dile getirilmiştir. Buna ek olarak, kadınlardan kültürel ‘namus’ kavramına uygun davranması beklendiği görülmüştür. Söz konusu namus anlayışının kadınların evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmemiş olması, bekâr olduğu sırada flörtünün ya da nişanlısının evinde kalmamış olması, evlilik birliğı süresince eşi dışında başka erkekle ilişki yaşamaması ve giyimine dikkat etmesi biçiminde dolaylanıldığı ortaya çıkmıştır.

Çözömlenen evlilik programlarında erkekler üzerindeki beklentiler, avcı-toplayıcı toplumdun günümüze kadar yüzyıllardır süregelen anlayış biçiminde dolaylanmıştır. Erkekler üzerinde oluşan fikir birliğı; erkeklerin dışarıda çalışarak evin geçimini sağlamakla yükümlü olduğudur. Tarım ve sanayi toplumlarında da değışmeyen bu düşöncenin çelişkisiz bir biçimde evlilik programlarında da sürdüröldüğü görülmüştür. Evlilik programlarında kadınlar sıklıkla “evleneceğim erkek beni taşımalı” şeklinde

söylemde bulunmuşlardır. Programlarda erkeklerden ailenin maddi yönden geçimini sağlaması, evlendiği kadını tehlikelerden koruması, kadına karşı davranışının ataerkil biçimde olması gibi özellikler hem kadın hem de erkek adaylarca dile getirilmiştir. Bu durum erkek egemenliğinin sürekli olarak yeniden üretildiğini göstermiştir.

Programlarda adayların evlilikten beklentilerinin sevgi ve huzur olduğu gözlemlenmiştir. Daha önce evlenmiş adaylardan bazıları önceki evliliğinde mutluluğu bulamadığı, ancak yapacakları yeni evliliklerde mutluluğu bulacağına inandıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca bu mutluluğun geniş aile modelinde bulunamayacağı, çekirdek aile modelinde bulunacağı düşünüldüğü belirlenmiştir. Adayların genellikle evliliklerden aşk, sevgi, huzur ve mutluluk gibi kavramları beklediği görülmüştür. Adayların büyük bir bölümü aradığı mutluluğa çocuk sahibi olarak kavuşacağına inanmaktadır. Programa katılan adaylardan özellikle ilk evliliğini yapmak isteyen genç kesim, evliliği çocuk sahibi olmak için yapmak istediğini söylemiştir.

Evlilik programlarında dini söylemlere de vurgu yapılmıştır. Eş adaylarının bir kısmı aradığı eş özelliğinde “Allah korkusu olan” birisi olması gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca her iki programın genelinde muhafazakâr yapılar yer almıştır.

Evlilik programlarının yayın saatlerine uygun olarak magazinsel içerikte sunulduğu gözlemlenmiştir. Bu içerikler en sık jeneriklerde görülmüştür. Jeneriklerin çoğunluğu sansasyonel biçimde hazırlanmış, yakın çekimlerle, vurgulu seslendirmeye ve büyük yazı karakterleriyle, sık hareketli ekranda gösterilmiştir. Ayrıca jenerikler, reklamlar öncesi merak uyandıracak biçimde gösterime sunulmuş, izlerkitlenin kanaldan çıkmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Magazin içeriklerinin bir kısmı, tıpkı toplumca tanınan kişilere yapıldığı gibi ‘gizli aşk’ söylemiyle katılımcı adayların geçmişte çekildiği fotoğraflar yansıtılarak verilmiştir. Bu tür görüntülerin gelecekte elde edildiği takdirde yayınlanacağı bildirilmiştir. Böylece programları izleyenlerin de katılan adayları dışarıda gördüklerinde görüntülerini alarak programa göndermesi istenmiş, izleyicilerin zihninde geleceğe yönelik merak uyandırılması sağlanmıştır. Ayrıca, programla ilgisi olmayan konular da programlarda magazinsel biçimde işlenmiştir. Örneğin, bir programda ebeveynlerine kavuşamayan birinin hikâyesi duygusal biçimde sunulmuştur. Evlilikle ilgili olmasa da magazinsel oluşturulan bu sunumun, program formatına uygun olduğu düşünülmektedir. Evlilik programlarının

birinde her hafta yapılan cilt ve kuaför bakımı, güzelliğin magazinsel boyutta sunulduğunu göstermektedir.

İki program birbiriyle kıyaslandığında aralarında benzerlik ve farklılıkların olduğu görülmüştür. Programlar arasında sunucu sayısı, farklı kanallarda yayınlanması dışında net bir farklılığa rastlanılmamıştır.

Her iki programın ortak yönleri ise öncelikle yayın saatleridir. Her iki program gündüz kuşağında, öğleden sonra yayınlanmaktadır. Ayrıca, başka kanallarda yayınlanmış evlilik programları da genellikle benzer saatlerde yayınlanmıştır. Programlar içerik yönünden de birbirine benzemektedir. Bir tarafta evlenmek amacıyla gelmiş eş adayları, diğer tarafta buluşacak adaylar, onları hâkim konumda gören seyirci kesim ve programın her yerini görecek biçimde konumlanmış sunucular bulunmaktadır. Ayrıca, her iki programda da orkestra yer almaktadır. Orkestra o anki duruma uygun müzikler çalarak programa katkı sağlamaktadır. Her iki programda magazinleştirme net biçimde gösterilmiştir. Özellikle magazinleştirilmek için programlarda sadece popüler adaylar gösterilmektedir. Diğer adaylar programda neredeyse hiç gösterilmemektedir. Bu çerçevede irdelenen programlarda adayların temsiliyeti de eşitsiz yapılmıştır. Örneğin “Evleneceksen Gel” isimli televizyon programında seyirci trübününde yer alan bir katılımcı adayın yaptığı durum tespiti şöyledir:

Siz zamanı çaldığımız için ben çıkamıyorum, sıra gelmiyor. İki aydır bu programı izliyorum, Nehir aşağı, Mustafa yukarı, Gözde yana, ya şimdi burada üç-dört kişinin üzerine program dönüyor, elli kişi burada bekliyor ya. (Katılımcı aday Halil, Evleneceksen Gel, Show Tv: 09.02.2015).

Analiz edilen evlilik programlarının hem içerik ve yayın saati, hem de program akışı olarak tektipleşmiş bir özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, evlilik programları farklı kanallarda, farklı biçimlerde sunuluyor olsa da birbirine benzer özelliklerdedir.

SONUÇ

Yazının icadıyla başlayan enformasyon devrimi, matbaanın ortaya çıkmasıyla birlikte büyük bir toplumsal dönüşümün temellerini oluşturmuştur. Sanayinin gelişmesiyle eşzamanlı olarak enformasyon da değişmiş, çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Büyük kentlere göç ile biraraya toplanan kitlelere, çeşitli kitle iletişim araçlarıyla ulaşmak kolaylaşmıştır. Sanayi devriminin seri üretilen çıktıları, kitle iletişim araçlarıyla pazarlanmaya başlamış, büyük kentlerde yaşayan toplulukların eğlence ve tüketim biçimleri pazar ekonomisine belirlenir duruma gelmiştir. Bu bağlamda seri üretim, küreselleşme kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Küreselleşme olgusuyla birlikte ekonomik pazar giderek egemen durumdaki Batılı devletlerin tekeline geçmeye başlamıştır. Egemen ülkeler zaman içerisinde ortak pazar, ortak para birimi gibi ekonomik ilişkilerin yanı sıra küresel yayıncılık, ortak dil kullanımı gibi kültürel ürünlerde de kendisini göstermiş/göstermektedir. Bu çerçevede liberalizm ile temellenen özgürlük ideolojisi başta pazar alanında 'serbest pazar' olarak, zaman içerisinde kültürel alanda 'burjuva demokrasisi' ve 'ulus devlet' ideasıyla dünyada egemen konuma geçmiştir.

Hızla küreselleşen yeni dünya, liberal politikaların da yenilenmesi ihtiyacını doğurmuştur. İlk olarak Batı'da uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar, iletişim pazarında deregülasyon politikalarıyla kendini göstermiştir. Batı'daki büyük medya şirketleri ileri demokrasinin medya alanının liberalleşmesi sonucu gerçekleştirebileceğini öngörmüşlerdir. Bu çerçevede iletişim pazarındaki devlet müdahalesinin kaldırılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Kuralların kaldırılması ve iletişim pazarının serbestleşmesi 1970'li yıllarda ABD ve Batı Avrupa'da kamu yayıncılık alanını giderek küçültmüş, yerini özel yayıncılık alanına bırakmaya başlamıştır.

Oluşturulan serbest pazar medya şirketlerinin ekonomik olarak büyümesine neden olmuş, pazarda kâr oranları artmıştır. Böylece büyük medya kartelleri pazarda hâkim konuma geçmiştir. Medyada kâr, izlenme oranları ve reklam gelirleriyle doğrudan bağlantılı duruma gelmiştir. Bu çerçevede medya kuruluşları daha çok izlenmek için içerikleri çeşitlendirmiştir. Ancak pazarda oluşan tekelleşme bağlamında çeşitlenen

yayın içerikleri, birbirine benzer biçimde sunulur duruma gelmiştir. Dolayısıyla tekelleşme, yayın kuşaklarında tektipleşmeyi beraberinde getirmiştir.

İletişim pazarında hâkim konuma gelen Batılı ülkeler, iletişim araçlarının ürettiği tektipleşmiş kültürel ürünlerin içeriklerinde de hâkimiyeti ele geçirmiştir. Küresel ekonomi bağlamında gerçekleştirilen üstyapı, medya aracılığıyla egemen bir hegemonya oluşturmuştur. Oluşturulan hegemonya küresel pazardaki burjuva sınıfının çıkarlarını koruyan hukuk kurallarıyla dolayımlanmış. Uluslararası iletişim, gelişmiş Batılı ülkelerin tekeline girmiş, bunun sonucu üretilen kültürel ürünler de, Batı hegemonyasında üretilmeye başlanmıştır. Dünyada üretilen başlıca kültürel ürünler, kitlese tüketim hedeflenerek üretilmişlerdir. Bu çerçevede medyada magazin içerikleri başlıca yer kaplamaktadır. Magazin içeriklerinin “eğlendirmek” ve “boş zaman geçirmek” gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu işlev, özünde tüketim kültürü ile dolayımlanmış, ekonomik çıkar ilişkileriyle çevrelenmiştir. Dolayısıyla ticari iletişim alanı ekonomik ilişkilerle başlayan, kültürel öğelerle ekonomik hedeflerin gerçekleşmesini sağlayan, sonucunda yine ekonomik hedeflere ulaşarak yeniden üretime dönüşen bir kısır döngü şekline bürünmüştür.

Türkiye’de Tanzimat ile başlayan kültürel modernleşme olgusu ‘Cumhuriyet Devrimi’yle birlikte hâkim ideoloji konumuna geçmiştir. Dönemin yönetici tabakası, aydınları ve elit sınıfı Türkiye’nin kurtuluşunu ‘Fransız Demokrasisi’nde görmüş, Batı ideası çerçevesinde Batıda üretilen egemen aile yapılarını Türkiye’ye sokmuşlardır. Bu bağlamda ‘Alaturka’ olarak tabir edilen aile yapısı, hane içerisindeki odalar, eşyalar gibi kültürel ürünler yerini ‘Alafranga’ya bırakmaya başlamıştır.

Kültürel yapının değişimi toplumun gelenek-görenek yapısını dönüşüme uğratmıştır. Toplumun bu dönüşümünde aile ve evlilik ilişkileri de önemli ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı toplumunda çoğunlukla evlilikte eş seçimlerini ebeveynler belirlerken, Tanzimat ile birlikte dönüştürölmek istenen yeni toplumda eş seçimi bireysel çerçevede belirlenmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi romanları etkisiyle ebeveynlerin eş seçimindeki rolünün pasif konuma geçmesi, Osmanlı üst sınıfında baba otoritesine karşı gelinerek, ‘isyan’ biçiminde ‘Fransız Devrimi’ ideolojisiyle kendini göstermeye başlamıştır. Geleneksel toplumdaki ‘devlet baba’ anlayışı, zamanla bireycilik akımı çerçevesinde ‘özgürleştirici aşk evliliği’ biçiminde kendini göstermiştir.

Tanzimat yazarlarıyla başlayan özgür eş seçimi düşüncesi İkinci Meşrutiyet döneminde üretilen edebi eserlerle artarak devam etmiş, Cumhuriyetin ilanı ile aile konusundaki yenilikçi düşünceler kanunlara girmiş, ancak çok partili döneme gelindiğinde hâkim kültürel yapıda sekteye uğramaya başlamıştır. Müttefik olunan ekonomik ve kültürel yeni hegemonik güç ABD’de de, hem liberalizme ait özgürlüklerin hem de başta din ve aile olmak üzere muhafazakârlığa ait değerlerin iç içe geçerek yaşanması ve kültürel ürünler ile medya aracılığıyla yeniden üretilmesinin de, ‘Fransız tipi özgürleşim’ anlayışının sarsılmasında etkisi olduğu açıktır. Zaten siyasal anlamda da Demokrat Parti, Jakoben anlayışa karşı bir politikası olduğunu ve hem serbest girişimin önünün açılması gibi liberal talepleri, hem de dini özgürlüklerin genişletilmesi gibi muhafazakâr talepleri yerine getireceğini vaat etmiştir.

1970’lerde soğuk savaşın etkisi Türkiye’de sınıfsal tartışmayı gündeme getirirse de, Batı’da uygulanan neo-liberalizm ve deregülasyon politikaları, 1980’li yıllarla birlikte ‘geliş(tiril)mekte’ olan ülkelerde de uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde yeni sağ politikalar Türkiye’ye girmiş, devlet eliyle muhafazakâr ideoloji biçimlendirilmiştir. Ayrıca, pazarın tam serbest ve rekabetçi konuma geçmesi, bambaşka bir ‘özgürlük’ toplumuna zemin hazırlamıştır. Medyada üretilen ‘Televole’ tarzı magazin ürünleri, futbol endüstrisiyle paralel ilerlemiştir. 1990’lı yıllarda hızlı bir biçimde üretilen magazin içerikleri ve reality şov programları medyada sıklıkla yer almaya başlamıştır. Günümüzde evlilik programları reality şov programı işlevi görerek, eş seçimini pazarlar duruma getirmiştir. Evlilik programları eş seçimini, tıpkı pazarlanmak istenen reklam ürünleri gibi medya aracılığıyla ‘ekonomik durum’ gözetilerek seçilir yapmaya başlamıştır. Ancak bu seçim, ‘görücü usulü’ eş seçimini de içerisinde barındırarak, geleneksel kültürü gözardı etmeyen, çelişkilerle dolu bir biçime bürünmüştür.

Evlilik gerçekleştirmek isteyen tüm adaylar eş seçimine kendisi karar verirken, aile onayından da bağımsız değillerdir. Bazı durumlarda eş adayları, tercih ettiği kişiyi televizyonda dahi görmeden, annelerinin isteği ile programa gelmiştir. Bu durum görücü usulü evlilik biçimini yansıtmaktadır. Ayrıca, bir taraftan kadınların ev içi işlerle ilgilenmesinin istenilmesi, erkeklerin ekonomik olarak eve bakması gerekliliği, kadınlardan beklenen normlar ve erkeklerden istenen egemen davranış kalıpları gibi durumlar gelenekselliği yansıtırken, diğer taraftan adayların neredeyse tamamının

evlilik birliğinden yuva, huzur, mutluluk, aşk, çocuk gibi beklentiler içerisinde olmaları Batılı modern evliliğini yansıtmaktadır. Bu çelişki Tanzimat döneminde topluma aşılana başlanan, İttihat ve Terakki dönemi zirveye ulaşan Batı normlarının, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmesine rağmen çok partili döneme geçiş ile birlikte topluma tamamen hâkim olmadığını, aynı dönem, %80'i köylü olan toplumun kendi geleneklerinden tamamen kopmadığını göstermiştir. Ancak Batılı evlilik kalıplarının da kısmen talep edilmesi toplumda geleneksel ile modernin iç içe geçtiğini ve çelişkili bir yaşam tarzı sürdürüldüğünü düşündürmektedir.

2015 yılında Fox TV kanalından ATV kanalına transfer olan *Esra Erol'la* isimli evlilik programı Türk televizyon tarihinin en yüksek ücretini almıştır. Esra Erol ve eşi Ali Özbir televizyon kanalıyla aylık toplam 2 milyon 200 bin Türk lirası ücretle anlaşmıştır. Ancak son günlerde Türkiye'de evlilik programlarının vizyondan kaldırılması konusu gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkındaki Kanunun 32'inci maddesine, 29 Nisan 2017 tarihinde yayınlanan 690 sayılı Kanun Hükmünde Kararname içerisinde bir madde eklenmiştir. Bu kararnameye göre yapılan yayınlar "toplumun milli ve manevi değerlerine, genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırı olamaz" biçiminde tanımlanmıştır. Çıkarılan kanun hükmünde kararnamenin evlilik programlarını doğrudan etkilemediği görülmüştür. Ancak Radyo Televizyon Üst Kurulu İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkan Yardımcısı Murat Ellialtı, 21 Ağustos 2017 tarihinde medya aracılığıyla yaptığı açıklamada, yayıncılarla görüşüklerini ve evlilik programlarının yeni dönemde yayınlanmayacağını, bundan böyle farklı bir format olacağını belirtmiştir. Evlilik programlarının kaldırılması mecliste de gündeme gelmiştir. Bu durum söz konusu programların toplumu rahatsız ettiğini göstermektedir.

Araştırma sonucu, evlilik programlarının mevcut toplumsal gerçekliği, medyanın kendi sanal gerçekliğine dönüştürdüğü düşünülmektedir. Bu nedenle toplumsal gerçekliği yansıtacak evlilik programları yapılmak istenirse, öncelikle medyanın ticari yayıncılık anlayışını gözden geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca programların evlenecek bireyleri hakkaniyetli temsil etmesi, magazinleştirmeden kaçınması, sunucuların yorumlarını toplumun tüm kesimini kapsayacak biçimde yapmaya özen göstermesi, eş

adaylarının kişisel konuları kameralar karşısında konuşmaması gibi durumlara da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak evlilik programları, toplumun evliliğe ilişkin kültürel yapısını medya aracılığıyla yeniden üretmektedir. Mevcut hâkim evlilik değerlerini, medyanın kendi sanal gerçekliğiyle pekiştirmektedir. Bu nedenle bir yandan toplum evlilik programlarından rahatsızlık duymasına rağmen, diğer yandan program içeriğinde yapılan magazinleştirme evlilik programlarına reyting sağlamaktadır.

Bu çalışma, televizyonlarda üretilen evlilik programları aracılığıyla hâkim evlilik değerlerinin toplumsal çerçevede yeniden nasıl üretildiğini sorgulamıştır. Bu bağlamda gelecekte yapılacak benzer medya çalışmalarına bir ön araştırma teşkil etmektedir. Örneğin evlilik programlarıyla ilgili kamusal-özel alan tartışmaları literatürde henüz yeri doldurulmamış önemli bir eksikliklerdir. Evlilik programlarının reyting getirmesi nedeniyle uygulanan yasakların geçici olduğu, evlilik programlarının tamamen kaldırılamayacağı ve gelecekte farklı biçimlerde, içerik olarak benzer ürünlerin üretileceği aşikârdır. Bu nedenle, gelecekte bu alanda üretilecek birçok çalışma araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Adaklı, G. (2006). *Türkiye’de medya endüstrisi: neoliberalizm çağında mülkiyet ve kontrol ilişkileri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Akça, Ş. (2013). *Türkiye televizyonlarındaki evlilik programlarında görünürlük ile toplumun muhafazakârlığı arasındaki ilişkinin antropolojik açıdan irdelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr demokrasi*. Ankara: Ak Parti.
- Akıner, N. ve Eren, Ş. (2013). Toplumsal cinsiyet bağlamında evlilik programları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3, (5-6), ss. 1-15.
- Akkır, R. (2015). *Türkiye’de muhafazakarlık*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve muhafazakâr demokrasi*. Ankara: Deki Basım Yayım.
- Aytaç, A.M. (2012). *Ailenin serencamı: Türkiye’de modern aile fikrinin oluşması* (2. baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aytemur Nüfusçu, G. ve Yılmaz A. (2012). Evlilik pratiklerinin dönüşüm/yeniden üretim sürecinde evlendirme programları. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (16), 23-48.
- Balaman, A.R. (1982). *Sosyal antropolojik yaklaşımla akrabalık evlilik ve türleri*. İzmir: İleri Kitap.
- Bayer, G.N. (2012). *Orhan Pamuk’un “Cevdet Bey ve Oğulları” ile Thomas Mann’ın “Buddenbrooks” adlı romanlarında aile ve toplum eleştirisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bayrak, B.Y. (2012). *Televizyonlardaki evlilik programlarında ideal eş söylemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2008). *“Sıcak aile ortamı” demokratikleşme sürecinde kadın ve erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Boxberger, G. ve Klimenta, H. (2002). *Globalleşmenin 10 yalanı. Globalleşme bir aldatmaca mı?* (Çev: M. Güney). İstanbul: İnkılâb Yayınları. ss. 137-256.
- Canatan, K. ve Yıldırım E. (2011). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cicioğlu, B. (2011). *Effects of reality based marriage shows on privacy*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

- Çelenk, S. (2005). *Televizyon temsil kültürü: 90'lı yıllarda sosyokültürel iklim ve televizyon içerikleri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, B. (2015). *Tanzimat sonrası yayıncılık ve roman: Yeni Osmanlılar ve tezli romanlar*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, E. (2006). *Türkiye'de magazin basını*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, E. ve Okuroğlu, M.S. (2012). Küreselleşme çerçevesinde medya ortamındaki tektipleşmenin magazin içerikleri üzerinden çözümlenmesi: tekelleşmiş CNN, hürriyet ve Izvestiya haber ağları örnekleri. *Küreselleşme, Medya, Toplum* (Ed: Erdal Dağtaş). Ankara: BirGün Kitap Yayınları. ss. 235-290.
- Dağtaş, E. (2013). Medyada sahiplik sorunu ve tekelleşme eğilimleri. *Medya ekonomisi işletmeciliği* (Ed. E. Dağtaş). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. ss. 30-59.
- Desmoulin, N.T. (1993). *Medya ekonomisi* (Çev: G. Üstün). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2008). *İlk çağ tarihi cilt 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan* (Çev: Ö. İnce). İstanbul: Yordam Kitap.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2008). *İlk çağ tarihi cilt 2: Roma* (Çev: Ö. İnce). İstanbul: Yordam Kitap.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden bugüne Türk ailesi sosyolojik bir değerlendirme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Doğan, S. ve Doğan, M.C. (2005). *Modernleşme sürecinde Türk köy ailesi araştırması: köy ailesi ve aile içi ilişkilerin değişmesi*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Duben, A. ve Behar, C. (1996). *İstanbul haneleri: evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Duben, A. (2012). *Kent, aile, tarih* (Çev: L. Şimşek). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duby, G. (2015). *Batı'da aşk ve cinsellik* (Der: G. Duby), (Çev: A. Gür). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 221-234.
- Duman, M.Z. (2010). *Türkiye'de liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Engels, F. (2013). *Ailenin özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (Çev: H. İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi anlamak*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2001). Kitle iletişimi örneğinde marksist siyasal ekonomi yaklaşımı üzerine bir tartışma. *Praksis Dergisi*, (4), 276-313.
- Eren, Ş. (2012). *Popüler kültür ve toplumsal cinsiyet bağlamında evlilik programları: 'Esra Erol'da Evlen Benimle' örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Fugier, A.M. (2008). *Özel hayatın tarihi 4: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*. (Haz: P. Ariés - G. Duby), (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ss. 205-277.
- Geçer, E. (2013). *Medya ve popüler kültür: diziler, televizyon ve toplum*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Gittins, D. (2012). *Aile sorgulanıyor*. (Çev: Tuna Erdem). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Goff, L.J. (2015). *Batı'da aşk ve cinsellik* (Der: G. Duby), (Çev: A. Gür). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 187-204.
- Golding, P. ve Murdock, G. (2014). Kültür, iletişim ve ekonomi politik. *Medya Kültür Siyaset* (Der: S. İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi. ss. 49-76.
- Goody, J. (2004). *Avrupa'da aile: Bir tarihsel - antropolojik deneme*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Göle, N. (1991). *Modern mahrem: medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Görgülü, G. (1991). *Basında ekonomik bağımlılık: 1970'lerden 1990'lara Türk basınında tekelleşme*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Habermas, J. (1992). *Rasyonel bir topluma doğru: öğrenci protestosu, bilim ve siyaset* (Çev. A. Çiğdem ve M. Küçük). Ankara: Vadi Yayınları.
- Herman, E.S., Chomsky, N., Peterson, D. ve Podor, J. (2004). *Medyanın kamuoyu imalatı: medyanın tekelleşmesi kitlelerin yönlendirilişi ve zorunlu itaat* (Çev. A. Köymen, E. Kalak, H. Alpman, Ö. İnciler ve I. Esendir). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi ideolojiler* (Çev. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın, B. Kalkan). Ankara: Adres Yayınları.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *İnsan - Aile - Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler bacılar yurttaşlar* (3. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, (3), ss. 75-87.
- Kart, E. (2012). Kişisel alanda değişen döngüler. *Değişen toplumda değişen aile sosyolojik tartışmalar* (Ed: N. Adak). Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 115-144.
- Kaya, A.R. (2009). *İktidar yumağı: medya - sermaye - devlet*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaya, T. (2014). *Televizyonda yayınlanan izdivaç programlarında toplumsal cinsiyetin temsili*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Kejanlıoğlu, D.B. (2004). *Türkiye 'de medyanın dönüşümü*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kellner, D. (2003). *Medya gösterisi* (Çev: Z. Paşalı). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kottak, C.P. (2001). *Antropoloji: insan çeşitliliğine bir bakış* (Çev: S.N. Altunek, B.A. Şafak, D. Erdal, Y.S. Erdal, S. Eroğlu, E.G. Ersoy, S. Özbek, S. Özbudun, Ş. Pala ve G. Uysal). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Köse, B. (2012). Geçmişten günümüze aile. *Değişen toplumda değişen aile sosyolojik tartışmalar* (Ed: N. Adak). Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 15-37.
- Köteli, M.A. (1991). *Evliliğin hukuki niteliği ve evlilik dışı beraberlikler*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Kuyucu, M. (2012). *Türkiye 'de medya ekonomisi*. İstanbul: Esen Kitap.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lye, J. (2011). Yapısalcılığın bazı öğeleri ve edebiyat çevresine uygulanması. (Çev. Adem Çalışkan). *The Journal Of International Social Reseach*, 4, (17), ss. 632-639.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- May, S. (2014). *Antik çağdan modern dünyaya: Aşkın tarihçesi* (Çev: Y. Seber). İstanbul: Everest Yayınları.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş* (Çev: A. Gümüş - M.S. Durgun). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Merter, F. (1990). *1950-1988 yılları arasında köy ailesinde meydana gelen değişmeler (Malatya örneği)*. Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mutlu, E. (1999). *Televizyon ve toplum*. Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yayınları.
- Nyang, S. (2002). Globalleşmenin kavramlaştırılması. *Globalleşme bir aldatmaca mı?* (Çev: H. Karakaş Keleş). İstanbul: İnkılâb Yayınları. ss. 11-16.
- Okuroğlu, M.S. (2012). Türkiye’de medya tekelleşmesinin ekonomisi ve medya siyasalları. *Küreselleşme, Medya, Toplum* (Ed: Erdal Dağtaş). Ankara: BirGün Kitap Yayınları. ss. 28-77.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı toplumunda aile* (9. basım). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Öke, Y.A. (2004). *Ailenin mahremiyet konularının deşifre edilmesinde medyanın rolü: Evlilik programları örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, (1), ss. 323-343.
- Özsoy, D. (2012). *Evlendirme programları bağlamında Türkiye’de kamusalığın dönüşümü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Perrot, M. (2008). *Özel hayatın tarihi 4: Fransız Devrimi’nden Büyük Savaş’a*. (Haz: P. Ariés - G. Duby), (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ss. 95-203.
- Poster, M. (1989). *Eleştirel aile kuramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Prost, A. (2008). *Özel hayatın tarihi 5: Özel hayatın sınırları ve alanları*. (Haz: P. Ariés - G. Duby), (Çev: Ş. Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ss. 13-160.
- Reis, A. (2013). *The analysis of Turkish match-making TV programs among Turkish Cypriot audiences*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Renkmen, M.S. (2012). *Evlilik programlarında hegemonik erkekliğin inşası, temsili ve ataerkil söylem*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Sarıbay, A.Y. (2004). *Modernitenin ironisi olarak globalleşme*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi: ailenin toplumdaki yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sot, M. (2015). *Batı'da aşk ve cinsellik* (Der: G. Duby), (Çev: A. Gür). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 205-220.
- Sönmez, M. (2003). *Filler ve Çimenler: medya ve finans sektöründe doğan/anti-doğan savaşı*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şafak, U. (2015). *Evlilik programları temelinde kadın kimliğinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Şenel, A. (1995). *İlkel topluluktan uygar topluma: geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi* (4. basım). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tanrıvermiş, Ş. (2015). *Tying the knot: A comparison of marriage shows in two cultures*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Taş, O. (2006). İletişim alanında yöndeşme eğilimleri: teknoloji, pazar ve düzenleme. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 9, (2), ss. 33-62.
- Tayanç, F. ve Tayanç, T. (1981). *Dünyada ve Türkiye'de tarih boyunca kadın*. Ankara: Tan Kitap Yayın.
- Tekin, Ü. (2004). *Ak Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.
- Tezcan, M. (1998). *Türk kültüründe başlık parası geleneği: kültürel antropolojik yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk ailesi antropolojisi* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Toffler, A. (1996). *Üçüncü dalga* (Çev: A. Seden). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Uluç, G. (2003). *Küreselleşen medya: iktidar ve mücadele alanı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Üskül Engin, Z.Ö. (2008). *Hukuk sosyolojisi açısından Türkiye'de evlenmenin evrimi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Van Dijk, T. (2015). Söylem ve ideoloji çokalanlı bir yaklaşım. *Söylem ve ideoloji* (Çev: N. Ateş). (Ed: B. Çoban). İstanbul: Su Yayınları. ss. 15-100.

- Yağbasan, M. ve Çiçek, A. (2009). Gelenekselden popülere medyada evliliğin temsili ve etik (izdivaç programlarının toplum tarafından algılanışı). *Medya ve Etik Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye'de ailenin dönüşümü*. Ankara: Divan Kitap.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2012). Değişen ve değiş(e)meyen yönleriyle aile: yapısı, türleri, işlevleri. *Değişen toplumda değişen aile sosyolojik tartışmalar* (Ed: N. Adak). Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 39-63.

İnternet Kaynakları

- <http://www.haberturk.com/yazarlar/aysem-kalyoncu/1026483-evlilik-programlari>
(Erişim tarihi: 02.08.2016).
- <https://www.youtube.com/watch?v=6d8PoBOLbII> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=LKsaLxUpQh4> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=QhPLODm3484> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=kPOD63EiA48> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=O7rCLOzhjBg> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- https://www.youtube.com/watch?v=E_o1FRQ-50 (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=ZJecuzAyKnI> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=-P90P1V1zC8> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=3mgxSBFFMRU> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=1wL9GfuUJ4U> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=fYtbnExmA14> (Erişim tarihi: 15.04.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=ryRvGBn1PBo> (Erişim tarihi: 15.04.2017).

Ek-1

18. dipnot

TMSF'nin yaptığı en önemli satış Uzan Grubu bünyesinde bulunan medya şirketleri olmuştur. Uzan Grubuna ait Star TV 26 Eylül 2005 tarihinde yapılan ihale ile Doğan Medya Grubu tarafından 306.5 milyon dolar bedelle satın alınmıştır. Doğan Grubu bu satın almayla beraber, tekelleşme çerçevesinde rakiplerinin pazarda büyümesini de engellemiştir. TMSF 2005 ile 2010 yılları arasında 16 medya kuruluşu satmıştır. Uzan Grubuna ait Star TV, Kral TV, Star Gazetesi, Rock Fm, Radyo Alaturka, Süper Fm, Metro Fm, Joy Türk Fm, Joy Fm, Kral Fm, Ciner Grubuna ait ATV televizyonu, Le Chic Fm, Sabah Gazetesi, Aksoy Grubuna ait Maxi TV, Gala TV ve Radyo Nostalji ihale ile satılmıştır. 16 medya şirketinin toplam ihalesi 1.573.909.000 TL (Bir milyar beşyüz yetmiş üç milyon dokuz yüz dokuz bin) bedel ile satılmıştır. Devlet ilk kez medya şirketlerini satarak bu kadar para kazanmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu paranın en az yarısı devletin bankalarından çekilen kredilerle karşılanmıştır (Kuyucu, 2012: 299). TMSF'nin yaptığı en büyük satış ise 2007 yılında 1.1 milyar dolar bedelle satılan Sabah ve ATV olmuştur. 5 Aralık 2007 tarihinde yapılan ihaleyi Ahmet Çalık kazanmıştır. İhale için şartname alan Yunanistan'dan Antenna, Almanya'dan Prosieben Sat1, Bertelsman bünyesinde bulunan RTL, ABD merkezli News Crop ve Çek Cumhuriyeti'nden Central Europe Media Enterprise şirketleri 1.1 milyar dolarlık ihaleyi fazla bularak ihaleden çekilmişlerdir. Çalık Grubu ödemenin 750 milyon dolarını devlete ait olan Vakıfbank ve Halkbank'tan aldığı 375'er milyon dolarlık kredi ile ödemiştir (Kuyucu, 2012: 260-264).

Ek-2

24. dipnot

Ensest ilişki olarak da adlandırılabilir yakın akrabalarla evlilik, kültürden kültüre değişmekle birlikte genellikle çoğu toplumda yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama akrabalık türüne göre değişmektedir. Paralel kuzen olarak adlandırılan iki erkek kardeşin çocukları veya iki kız kardeşin çocukların evliliği dünya genelinde çoğu toplulukta yasak olmasına karşın, çapraz kuzen olarak adlandırılan bir erkek ve bir kız kardeşin çocuklarının evliliği birçok toplulukça meşru görünmektedir. Bununla birlikte primatlar üzerinde yapılan bir araştırma sonucu (Rodsetch'den akt. Kottak, 2001: 420) ergenlik çağına gelen maymunlar genellikle doğduğu grubun dışına gitmektedir. Ancak bu içgüdüsel görünen davranışa getirilen itirazlar içgüdüsel olmadığını ortaya koymaktadır. Şöyle ki; Westermack 1894, Hobhouse 1915, Lowie 1920/1961 yapılan tartışmaya göre ensest içgüdüsel, tiksiniş kaçınılan bir olgu olduğu, canlıların genetik olarak kaçınma eğiliminde programlandığını belirtmişlerdir. Bu görüşe itirazlar ise, böyle bir genetik kaçınmanın varlığı söz konusu olduğu durumda, toplumda ensest tabusu söz konusu olmayacağı görüşüdür. Bu bağlamda düşünüldüğünde toplumda herhangi bir ensest ilişki vuku bulmayacaktır. Bir diğer itiraz ise, birçok toplumda çapraz kuzenlerle ilişkinin meşruluğudur. Dünya genelinde çoğu topluluklarda paralel kuzenler arası evliliğin yasak olmasına karşı çapraz kuzenlerin meşru olması durumu, ensest kültürel olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Arap toplumlarında babayanlı paralel kuzenler ile (amca oğlu-amca kızı) evlilik, dünya genelindeki diğer toplumların aksine meşru kabul edilmektedir. Bunun sebebi ise, erkeğin mirasını aile içinde tutma isteğidir. Çünkü İslam hukukunda kız çocuklarının da miras hakkı vardır. Bu durum babayanlı paralel kuzen evliliğini meşrulaştırmış ve mirasın parçalanması önlenmiştir. Bu çerçevede insanlar arası ensest ilişkide hangi akrabalarından kaçınılması gerektiğini ekonomik-kültürel öğeler belirlemekte ve bu durum toplumdan topluma değişim göstermektedir. Primatlar üzerinde yapılan araştırmaya göre ise, primatların tamamen ensest ilişkiden kaçındıklarını göstermemektedir. Primatlar arasındaki ensest ilişkinin de, tıpkı insanlardaki gibi tamamen engellendiği söz konusu değildir. Morgan'a göre

1877/1963 (Akt. Kottak, 2001: 421) ensest ilişkinin yasaklanması, ilk çağlarda enseste dayalı ilişkilerden doğan çocuklarda bir takım anormallik olduğunun saptanmasına dayanmaktadır. Akraba dışı ilişkilerden doğanların daha başarılı oldukları saptanmış ve böylece insanlar arasında ensest ilişki birçok toplulukta yasaklanmıştır (Kottak, 2001: 418-421).